

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal ЕРОНІ [ЕРОСНС]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVII (2019).
Книжка / Issue 2

ДРЕВНИТЕ И СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРИ В СИРИЙСКИТЕ И СИРИЙСКО-АРМЕНСКИТЕ ИЗВОРИ

Петър ГОЛИЙСКИ

ANCIENT AND MEDIEVAL BULGARIANS IN SYRIAC AND SYRIAC-ARMENIAN SOURCES

Petar GOLIYSKI

Abstract: *Syriac and Syriac-Armenian Sources are much more than ‘just another source’ about the ancient and medieval history of Bulgarians. In their nature, they sometimes constitute the only extant source and in other cases they provide an alternative point of view, far beyond clichés, not subject to the ideology or the censorship of the Byzantine written records.*

Syriac and Syriac-Armenian sources in this study shall mean the Chronicle of Michael the Syrian by the Patriarch of the Syriac Orthodox Church, Michael the Syrian (1126–1159), Chronography of Gregory Bar Hebraeus (1226–1286) and the translation to Middle Armenian of the Chronicle of Michael the Syrian made in 1248 by the Armenian Vardan Areveltsi and the Syriac monk Iskhok (Isaac). The Middle Armenian translation was preserved in 8 manuscripts, only 2 of which had been published. The first one dating back to the 1273 was published in Jerusalem in 1871, and the second one, dating back to the 1480, was published in 1870 in Jerusalem again.

The extracts from the Chronicle of Michael the Syrian were translated to Bulgarian from French from Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d’Antioche. Éditée pour la première fois et traduite en français par Jean-Baptiste Chabot. Tome II, Paris 1901 & Tome II², Paris 1905. The extracts from Gregory Bar Hebraeus were translated to Bulgarian from English from Bar Hebraeus’ Chronography. Translated from Syriac by Ernest A. Wallis Budge. Oxford University Press. London, 1932. The extracts from the Middle Armenian translation of the Chronicle of Michael the Syrian were translated from Middle Armenian by me from Տէառն Միխայէլի Պատրիարք Ասորւոց ժամանակա ութիւն. Յերուսաղէմ, 1870 and from ժամանակագրութիւն Տէառն Միխայէլի Ասորւոց Պատրիարքի. Յերուսաղէմ, 1871.

Reports about Bulgarians in Syriac sources were first found in the story from Michael the Syrian and from Gregory Bar Hebraeus about the migration of 30,000 ‘Scythians’ in the winter of 586/587 from ‘this side of the gorge of the Imæon mountain’. Michael and Bar Hebraeus narrate that reaching the lands of present-day South Russia, 10,000 of these ‘Scythians’ separated from and were accepted as military colonists or foederati by the Byzantine emperor Maurice, who settled them in present-day North Bulgaria. These colonists were called by the Byzantines with the name ‘Bulgarians’. Michael the Syrian and Bar Hebraeus reported that in 590–591 part of the Bulgarian foederati were included in the Byzantine armies sent to Mesopotamia in support of the dethroned Persian šahanšah Khosrow II; and in 602 (according to data by Michael the Syrian and his Middle Armenian translation) those Bulgarian military colonists rebelled in Moesia and attacked the Byzantine province of Thrace.

However, what is even more valuable in the story of Michael and Bar Hebraeus was the localisation of the point wherefrom Bulgarian migration started in the winter of 586/587, namely the triangle between the city of Khujand in the Tajik Sughd Region, the city of Tashkent and the city of Jizzakh in the Jizzakh Region of Uzbekistan. The same departure point was also confirmed by two reports in the ‘Ashkharatsuyts’ Geography (1267) of Vardan Areveltsi, the

man of letters who made the Middle Armenian translation of the chronicle of Michael the Syrian. Those reports about the region wherefrom migration or migrations of Bulgarians towards East Europe and Caucasus had started, are so far the only particular sources about the lands inhabited by Bulgarians in Asia. The Khujand–Tashkent–Jizzakh triangle is located 2500 km southwestward from the Altai Mountains and Minusinsk, which has been persistently told to be the ancestral homeland of Bulgarians, as they were presumed (based on 20–30 uncertain lexical parallelisms) to be a Turkic people, and the Altai Mountains and Minusinsk were assumed to be the ancestral homeland of Turkic tribes.

It was Michael the Syrian again, and his Middle Armenian translation and Bar Hebraeus, to whom historical science owes the most detailed and full description of the participation of Bulgarians as allies of the Byzantines in the repulse of the Arab attack during the siege of Constantinople in 717–718. Systematically and as a rule, Byzantine authors almost completely belittle Bulgarian contribution for saving Eastern Europe from the Islamic invasion, as important as Charles Martel's victory in 732. Syriac sources, however, name Bulgarians as the third force defending Europe from the Islam, alongside Byzantines and Franks.

Furthermore, Michael the Syrian (and his Middle Armenian translation) and Bar Hebraeus offer us an alternative story about the death of the Byzantine Emperor Nicephorus I in 811 in his war against Bulgaria. According to Michael, the emperor had been killed by a person of his suite, and this inference was referred to in the 12th century by Joannes Zonaras only, as one of the several accounts about Nicephorus's death.

The notice of the participation of Macedonian Bulgarians as part of the Byzantine armies, who seized the Arab frontier fortress Zapetra or Zibatra in 837 was amongst the most interesting reports by Michael the Syrian and Bar Hebraeus. This information was independently confirmed two centuries earlier by the Muslim author Al-Masudi (896 – 956) as well. Another piece of information having no parallel in other sources was both Michael the Syrian's and Bar Hebraeus's merit again. It had also been repeated in the Middle Armenian translation of Michael's work, stating that 'during the war against Bulgarians' the Byzantine Emperor Manuel I Komnenos (1143 – 1180) would have been nearly killed by a Bulgarian warrior who, becoming aware of the fact that the Emperor himself had been asking for mercy, took pity on the Emperor. Manuel, in return, took the warrior with himself to Constantinople. The analysis of Michael the Syrian's notice indicates that this incident took place not in the Balkans, but in Asia Minor in a region between South Cappadocia and Cilicia, where the Bulgar Dagh Mountain (Bulgar Dagh – 'Bulgarian Mountain') and a number of other toponyms related to Bulgarians were found. In May–June 1159, on his way back from Antioch, the Emperor would have been nearly killed.

These and some other reports of Michael the Syrian and Bar Hebraeus are exemplary that speaking of foreign sources about the Bulgarian history, it is high time Syriac and Syriac-Armenian sources took their rightful and significant place in the array of mediaevalists.

Key words: Ancient Bulgarians, Medieval chronicles, Syriac Sources, Syriac-Armenian Sources, Michael the Syrian, Gregory Bar Hebraeus.

Ако има извори за историята на българите, които са наистина подценявани, слабо известни и малко коментирани, то това са сирийските. Разбира се, под „сирийски извори“ не се има предвид „Сирийска хроника“ на Захарий Ретор (Захарий Митиленски) с нейния прочут и добре известен откъс, описващ двете български етнически групи северно от Кавказ през 60-те години на VI век¹. А двамина други автори, Михаил Сирийски и Григорий Бар Хебрей, които на теория са уж известни у нас, но на практика българската историческа наука е оставила хронографиите им да събират праха в килера на академичния интерес.

Михаил Сирийски е роден около 1126 г. в град Мелитене по горното течение на река Ефрат. Като дете е даден в манастир и още преди да навърши тридесет години вече е архимандрит. На 28 октомври 1166 г. е избран за патриарх на Сирийската якобитска църква (Сирийската православна църква), начело на която остава до кончината си през 1199 г. Онова, което обезсмъртява Михаил, е неговият монументален труд със заглавие „Хронография“ (или „Хроника“), който представлява изложение на историята

¹ „Страната Базун, със свой език, стига и се простира до Каспийските порти и до морето, до Портите [които са] в земята на хуните. И отвъд портите са бургарите със свой език, народ езически и варварски, и те имат градове; и аланите, и те имат пет града; и хората от племето Даду, които живеят в планините, имат крепости. Уногур, народ, живеещ в шатри, Огор, Сабир, Бургар, Хортригор, Авар, Хасар, Дирмар, Сарургур, Багарсик, Хулас, Абдел, Ефталит – тези тринадесет народа живеят в шатри и се прехранват от месото на добитък, риба, дивеч и от война...“ [Zachariah of Mitylene, Syriac Chronicle..., Book XII. Ch. 7, 29–30].

на света и в частност на Предна Азия и на гръко-римския свят от времената на Адам до 1195 г. Голямо място в труда на Михаил е отделено на съдбините на източното християнство и по тази причина всяка „светска част“ от съчинението му е последвана от много по-обемна част, посветена на църковната история. Хронографията му е запазена в един-единствен ръкопис на сирийски език, препис от 1598 г.

Между 1899 и 1905 г. френският абат и сириолог Жан-Батист Шабо публикува френски превод на хрониката на Михаил в 3 тома под заглавие “Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d’Antioche”. През 2009 г. академичното издателство Gorgias Press издаде 11-томна поредица на Хронографията, включваща факсимиле на сирийския текст (том 1), факсимиле на сирийски текст, публикуван от Шабо (том 10), тритомния превод на френски на Шабо (том 2–4), трите текста на арабската версия (том 5–7), двата издадени текста на арменската версия (том 8I и 8II) и френския превод на арменската версия на Виктор Ланглоа от XIX век, базиран обаче на друг ръкопис (том 9). По ирония на съдбата и до ден днешен единственият превод на труда на Михаил Сирийски на западен език си остава този на абат Шабо.

Григорий Бар Хебрей е роден през 1226 г. в село Ебра, близо до Мелитене, в семейството на еврейски лекар и по този начин се оказва земляк на Михаил Сирийски. През 1246 г. вече е епископ на епархията Губос в близост до Мелитене, а през 1264 г. е ръкоположен за примас на сирийската църква в Персия с център град Марага, където умира през 1286 г. Освен като висш духовник Бар Хебрей е известен и като философ, поет, граматик, лекар, богослов и, разбира се, историк. В качеството си на именно на историк той съставя на сирийски език една „Хронография“, известна още и под заглавието „Сирийска хроника“. Тя е един вид продължение и съкратена версия на хрониката на Михаил Сирийски. Истински авторската част от хронографията на Бар Хебрей започва със събитията през XIII век, случили се след смъртта на знаменития му предшественик Михаил Сирийски.

През 1932 г. излиза на английски преводът на „Хронография“ на Григорий Бар Хебрей под заглавие “Bar Hebraeus’ Chronography”. Преводът е дело на британския ориенталист Ърнест Уолс Бъдж. През 2016 г. е издаден от Gorgias Press нов английски превод под заглавие “Bar Hebraeus Ecclesiastical Chronicle”, дело на Дейвид Уилмшърт.

Изглежда Хронографията на Михаил Сирийски е оказала силно въздействие върху интелектуалния и църковния живот на християните от Предна Азия, защото по-малко от половин век след смъртта му на бял свят се появява нейният средноарменски превод. Преводът е осъществен от живелия и работил в Киликийска Армения интелектуалец с енциклопедични интереси Вардан Аревелци (ок. 1200–1271 г.), известен още като Вардан Велики. Като богослов Вардан оставя многобройни (макар и неголеми) произведения на църковна тематика. Много по-ценни са филологическите, историческите и географските му съчинения. Негово дело са трактатът „Тълкувание на граматиката“, географията „Ашхарацуц на вардапета Вардан“ и „Всеобща история с тълкувание на вардапета Вардан“, завършена през 1267 г. Средноарменският превод на „Хронография“ на Михаил Сирийски е направен през 1248 г. от Вардан Аревелци по поръчка на католикоса на Киликийска Армения Констандин I (1221–1267 г.) и с помощта на сирийския монах Исход. Предполага се, че същинският превод от сирийски е бил дело на Исход, а Вардан е бил „стилов редактор“ на текста и автор на добавените пасажи към него. Този превод представлява съкратена версия на текста на Михаил Сирийски, като в него са орязани повечето от пасажите от оригинала, посветени на църковната история, но пък са добавени сведения, засягащи арменската църковна история, в т.ч. и подробен списък с арменските католикоси (патриарси). Същевременно на места сведенията от светски характер от хрониката на Михаил Сирийски също са съкратени или обобщени. Скоростта, с която вижда бял свят този превод, не е изненадваща, като се имат предвид тесните многовековни връзки между Арменската и Сирийска църква².

² Първоначалният староарменски превод на Библията е извършен по сирийския ѝ текст. Едва когато след Третия вселенски църковен събор в град Ефес през 431 г. участвалите в него арменски духовници занасят в Армения копие от гръцкия превод на Библията, се появява новото, „поправено и редактирано издание“ на арменската Библия, което е било в употреба в продължение на близо 1500 години и върху което стъпва и новоарменският превод на Библията. За тесните връзки между Сирийската и Арменската църква е показателен фактът, че поне до последната четвърт на VI век в арменските съборни църковни протоколи в редовете на арменските епископи редовно се споменава „епископът на сирийските православни“.

Средноарменският превод на Хрониката, или Хронографията, на Михаил Сирийски е запазен в 8 преписа, от които само два са публикувани. Единият от тях е издаден през 1870 г. в Йерусалим от Тигран Савалаянц по препис от 1480 г. Другият препис, който е от 1273 г., е публикуван през 1871 г. отново в Йерусалим и отново от Тигран Савалаянц. Оттогава насам нови издания не са правени.

Въпреки съкращенията в нея версията от 1273 г. е по-пълна и по-плътна върви по текста на самия Михаил Сирийски в сравнение с тази от 1480 г. В нея повествованието представлява единен текст, а не е разбито на отделни глави, както е във френския превод на Шабо. Версията от 1480 г. представлява в някаква степен съкращение на съкратения арменски превод. Текстът ѝ е разбит на отделни глави, всяка със свое заглавие. Тази редакция съдържа и две сведения за българите, които не само че липсват в оригинала на Михаил Сирийски, но липсват и в преписа от 1273 г. Единият откъс споменава за българската Охридска архиепископия. Другият се намира в отделна глава със заглавие „Тук свършва тер Михайел, оттук нататък започва вардапетът Вардан“, която представлява разказ за монголската експанзия, но започваща като компилация от стари арменски сведения за Средна Азия от епохата преди тюркското и арабското нашествие и съдържаща едно сведение за „Бушх“, тоест „Булх“, вожд на обитаващите Азиатска Скития „43 народа, които се назовават с варварски имена“, един от които били тохарите.

У нас първият, който преди близо 90 години обръща внимание на Михаил Сирийски като извор за историята на българите, е Васил Златарски в статията „Известието на Михаил Сирийски за преселението на българите“ [Златарски, В. 1972, с. 52–67]. Златарски привежда мнението на Й. Маркварт и К. Крумбахер, според които сведението на Михаил Сирийски за заселване на българите на Булгариос южно от Дунава, случило се по времето на източноримския император Маврикий, е почерпано от писалия през първата половина на IX век Дионисий Телмахрски, патриарх на Антиохия. Генералният извод на Златарски обаче е, че в действителност това изключително важно за историята ни сведение е объркано и следва да се отнесе към заселването на българите на Аспарух век по-късно.

Големият проблем в изводите на Васил Златарски е не тяхната погрешност, а в това, че през следващите десетилетия те се наложиха като меродавни. Причината е тривиалната академична леност, приела, че щом това са заключения на авторитетния медиевист Златарски, то те няма как да не са верни. В резултат на това казусът „българи в Мизия век преди Аспарух“ мина в графата „решен“ и поставен в склада за стари вещи, от които периодично биваше изваждан единствено с цел върху него да се донадградят други хипотези, като например тази, че щом като Булгариос бил всъщност Аспарух, то доведените от него българи са били 10 000 души или в най-добрия случай 10 000 войни заедно с жените и децата им. Които (разбира се) набързо се претопили в „славянското море“. Това етно-суицидно твърдение дължим на Михаил Войнов, член на екипа на Българската академия на науките, работил по подготовката на поредицата „Гръцки извори за българската история“ (ГИБИ). През 1966 г. неговата теза е безкритично повторена от Василка Тъпкова-Заимова [Тъпкова-Заимова, В. 1966, с. 66], а пет години по-късно, също така безкритично приемайки становището на Войнов, бъдещият академик Димитър Ангелов му допридава легитимност в „Образуване на българската народност“ [Ангелов, Д. 1971, с. 203–204].

През 1999 г. обаче един неакадемичен изследовател, покойният любител историк Димитър Табаков, доказва, че грешки в хронологията на Михаил Сирийски около появата на Булгариос и хората му всъщност няма и че в действителност грешките са у Златарски поради недостатъчната му подготовка и непознаване на изворите [Табаков, Д. 1999, 207–208]. Впоследствие аз доразширих пробива на Табаков [Голийски, П. 2006, с. 482–489; Голийски, П. 2014, с. 66–78] и показах, че сведението за заселването на българи в Мизия по времето на император Маврикий е всъщност напълно издържано, защото е в синхрон с целия контекст от сведения в хрониката на Михаил Сирийски.

Цялата тази работа „на парче“ и „ad hoc“ ме наведе на мисълта, че е крайно време да се подготви една студия, съдържаща преводи и анализ на сирийските сведения за историята на българите, които са далече по-многобройни от разказа за заселването на Булгариос и хората му на Дунава. Нещо повече, сирийският корпус от данни дори може да преобърне традиционните ни представи за някои важни събития от българската история. И като казвам „превод“, това, уви, не значи преводи директно от сирийски (средноарамейски) език, защото в България за съжаление няма специалист, който да може да чете и превежда сирийски текстове. Предложените тук преводи са по френския превод на

Михаил Сирийски на Жан-Батист Шабо и по английския превод на Григорий Бар Хебрей на Ърнест Уолъс Бъдж, което винаги създава опасност от появата на ефекта на „разваления телефон“. Откъсите от средноарменския превод на Михаил Сирийски обаче са преведени от мен по оригиналните текстове, публикувани през 1870 и 1871 г. от Тигран Саваланянц.

При преводите си на староарменски и средноарменски текстове винаги съм се придържал към правилото да запазвам оригиналните форми на лични и географски имена в текста. Така например вместо стандартизираното „българи“ в работите си винаги запазвам всичките автентични форми: „блкар“, „болкар“, „булкар“, „булхар“, „булхар“ и т.н., защото така се съхранява и ценна лингвистична информация. По отношение на имена, които са общоприети и общоизвестни, винаги използвам общоприетите им форми, което улеснява читателя. Например „Константинопол“ вместо арменското „Костанднуполис“, „Персия“ вместо „Парск“, „Армения“ вместо „Хайк“ и „Хайастан“, „перси“, а не „парсик“, „ромей“, а не „хоромк“, „арменци“, а не „хайк“ и т.н. За съжаление обаче в своя френски превод, Жан-Батист Шабо е подхождал точно по обратния начин: всички имена, известни извън сирийската историческа традиция, той е предал съгласно приетите им във френския език форми. По тази причина у Шабо сирийското *Bulgaraye* е предадено като *Bulgares*, а сирийското *Asklabhone* като *Esclavons*, тоест „склавени/славяни“, и това не позволява да се проследят колебанията в записите на тези етноними. Ърнест Бъдж е възприел междинен подход, като често дава в скоби транслитерацията на латиница на сирийския етноним или географско понятие. По отношение на българите например той употребява успоредно английското *Bulgarians* и транслитерираното сирийско *Bulgaraye*. Спрямо славяните ситуацията е подобна: у Бъдж се срещат успоредно транслитерираните сирийски форми *Asklabhe*, *Asklabhone*, *Aslabhaye* и английските *Slavs* и *Sclavs*. С оглед на моята практика в преводите в настоящата студия реших да не поемам риска да „поправам“ формите в превода Шабо („булгарайе“, а не „българи“), а да ги оставя така, както са, като „коригирам“ единствено името на *славяните* („есклавони“ у Шабо). При Бъдж, чийто превод позволява подобен риск, съм се постарал навсякъде, където липсва транслитерацията на оригиналния сирийски етноним за българи и славяни, да го добавя аз въз основа на останалите случаи, в които Бъдж го е запазил. Тоест в българския превод на текста на Бар Хебрей вместо „българи“ навсякъде етнонимът е „булгарайе“, а вместо „българин“ в ед.ч. – „булгар“.

Що се отнася до поясненията или допълненията в средни скоби в преводите, повечето от тях присъстват и в самите преводи на Шабо и Бъдж. На някои места към тях, където е необходимо, съм добавил и аз пояснения или съм спестил някои пояснения у Бъдж, които са необходими в английския текст, но не и в българския.

Началото

Средновековните източни автори било християни, било мюсюлмани имат подчертан афинитет към родословията на племената и народите. Те са оформени, разбира се, не въз основа на етнолингвистичен признак, а най-вече на географски, като моделът, който е залегнал в тези подредби, е библейският, започващ от Ной и синовете му Сим (Сем), Хам и Иафет (Йафет, Яфет). Този модел на племенна и народностна класификация тръгва от св. Иполит Римски, който в своята написана на гръцки „Хроника“ (234–235 г.) за първи път прилага съчетанието между традиционната библейска генеалогия и етно-географските представи и знания на Античността. Хрониката на Иполит заляга в основата и на съставената век по-късно на латински „Хронография от 354 година“, както и в основата на съставеното през 374 г. „Котвено слово“ на Епифаний Самоски. У нас „Хронография от 354 година“ е по-известна като „Анонимен римски хронограф от 354 година“ заради прочутата фраза „Ziezi ex quo Vulgares“ („Зиези, от когото са българите“).

Хрониката на св. Иполит задава модела на групиране и изброяване на племената и народите в познатия свят и на Изток той ще бъде копиран и имитиран с различни местни вариации и добавки през следващите хиляда и повече години. Директно копиране с някои добавки на генеалогията на св. Иполит например може да се открие в уводната част на една написана на староарменски „История“, чието съставяне се приписва на арменския енциклопедист Анания Ширакаци (610–685 г.). През втората половина на VIII век в съкратен вид тази уводна част на историята на Ширакаци се появява в „История на страната Алуанк“ на арменеца Мовсес Каланкатуаци, а в още по-съкратен вариант я виждаме и в съставената през първата четвърт на X век от католикос (патриарх) Йовханнес Драсханакертци „История на арменците“.

В арменските генеалогични списъци българите отсъстват, но те традиционно фигурират в списъците на мюсюлманските автори с една важна в сравнение с „Хронография от 354 година“ разлика. Ако в нея българите са посочени като едни от потомците на библейския Сим, комуто традиционната Иполитова генеалогия отрежда землица в Азия (между Палестина и Бактрия, но без Задкавказието и Анатолия), то мюсюлманските източници винаги сочат „българ“ и „бурджан“ като потомци на Иафет. На неговите потомци мюсюлманската география традиционно отрежда земите на Западна и Източна Европа и териториите на Средна Азия северно от река Аму Даря. На същата логика се подчинява и „Хронография“ на Григорий Бар Хебрей, където българите са посочени като едни от потомците на Иафет. Ето какво съобщава той:

И в сто и четридесетата година на Фалек земята била разделена повторно между синовете на Ной. И синовете на Сим получили в наследство обитаемия свят от неговата среда до източните предели – Палестина, Арабия и Финикия, и страната Сирия, и страната между Двете Реки³, и Хиркания, и Атор⁴, и страната Шинар⁵, и Вавилон, и Кардо, и цяла Персия и Северна Индия и Бактриана. И синовете на Хам [получили в наследство] всичко на юг, от изток на запад: Индия, Куш, Шеба, Египет, Либия, Тиваида, Африка и в северна посока Киликия, Памфилия, Пизидия, Мизия, Фригия, Ликия, Лидия и островите Кипър, Хиос, Сицилия и още двадесет. А синовете на Иафет [получили в наследство] всичко на север, от изток на запад: страната на аланайе, на туркайе, Мидия, Армения, Кападокия, Галатия, Азия, Мизия, Тарки⁶, Илада⁷, земята на йаунайе⁸, на ромайе⁹, на сарматайе, на асклабе¹⁰, на булгарайе, на галайе¹¹, на испанците чак до Гадира [Bar Hebraeus' Chronography..., I].

Горният откъс липсва в достигналия до нас текст на Михаил Сирийски и тъй като Бар Хебрей следва старателно хронографията му, тези сведения могат да се приемат за „волност“, допусната от негова страна. В този случай Бар Хебрей черпи информация от поне два различни източника. Единият, съдейки по споменаването на „испанците чак до Гадира“, е не друг, а „Хроника“ на св. Иполит. Вторият източник на Бар Хебрей е несъмнено от мюсюлмански произход. Надали това е прочутият енциклопедист ал-Масуди (896–956 г.) и неговите „Златни ливади и рудници за скъпоценни камъни“¹², а по-скоро неговият по-ранен „колега“ ал-Табари (839–923 г.), автор на колосалния труд „История на пророците и царете“¹³, който (за това има поне една сигурна податка) е бил познат на Григорий Бар Хебрей. Във всеки случай и ал-Масуди, и ал-Табари изрично споменават българите сред живеещите в Източна Европа потомци на Иафет, както те са показани и от Бар Хебрей.

³ Месопотамия (бел. Бъдж).

⁴ Асирия (бел. Бъдж).

⁵ Сенаар (бел. Бъдж), което е библейското име на древен Шумер.

⁶ Тракия (бел. Бъдж).

⁷ Елада (бел. Бъдж).

⁸ Йонийците, т.е. гърците.

⁹ Римляните (и ромеите). По-нататък в текста името се дава единствено като „ромей“, въпреки че у Бъдж неизменно е употребено названието „ромайе“.

¹⁰ Славяните.

¹¹ Галите (бел. Бъдж).

¹² Франките, славяните, ломбардите, ешбан (испанците), яджудж и маджудж (Гог и Магог), тюрките, хазарите, борджаните, аланите, галисийците и всички останали народи, които споменахме като обитатели на северните области, произлизат от Иафет, най-младия син на Ной, съгласно мнението, възприето единодушно от учените и мъдри мъже и от тълкувателите на законите [Maçoudi, Les prairies d'or..., II, pp. 66–67].

¹³ И от Иафет се родили Гомер, Магог, Мадай, Иаван, Тувал, Мешех и Тирас. Сред потомците на Гомер били царете на Персия; потомците на Тирас включват тюрките и хазарите. Сред потомците на Мешех са Ашбан; от Мадай са произлезли Гог и Магог, които са в източната част на земята на тюрките и хазарите. Сред потомците на Иаван са ал-сакалиба и бурджан. Ашбан живеели някога в земята на румите преди да бъдат нападнати от потомците на Исав и от други [Tabari, History, Vol. II, pp. 16–17].

Старата родина

Ако има въпрос в българската медиевистика, който е най-дискутиран и предизвиква наистина силен интерес и сред професионалистите, и сред изследователите любители, това е темата какви са били като етнос и езикова принадлежност древните българи и откъде са дошли в Европа. И тъй като археологията реално засега не е стигнала в идентификациите си по-източно от зоната на днешна Южна Русия и Северен Кавказ, този въпрос се оказва от около век оставен на езиковедите, основно небългарски. В резултат на техните разработки, базирани, уви, на 20–30 запазени думи и титли от езика на древните българи по Дунава, но при отсъствието на поне един по-голям текст, който да изиграе ролята на „розетски камък“, техният език бе определен като тюркски, а оттам етническата им същност и произход бяха отпратени към родното място на тюрките – района на Алтай и Минусинската котловина. Проблемът при това етно-лингвистично етикетиране обаче е липсата както на археологически данни, които да го подкрепят, така и на сведения от писмените извори, и де факто т.нар. Тюркская теория е нищо повече от лингвистична теория.

Съществуват обаче поне две писмени сведения, които локализируют доста по-на юг от Алтай и Минусинската котловина старите земища на българите (и то под името „българи“, а не като етноним със спорни тълкувания)¹⁴, откъдето те започват своите последни миграции към Източна Европа. Едното сведение дължим на Михаил Сирийски, повторено век по-късно от Григорий Бар Хебрей. Второто е оставено от арменецът Вардан Аревелци, автора на средноарменския превод на „Хронография“ на Михаил Сирийски. Ето какво съобщава Михаил:

В онези дни [излезли] трима братя от Вътрешна Скития, водейки със себе си 30 000 скити, и пътували 60 дни от отсам проломите на планината Имеон. Те пътували през зимата, за да откриват вода, и стигнали чак до река Танаис, която извира от езерото Меотис и се влива в Понтийското море [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre X, Ch. XXI, p. 363].

Ето и съответният откъс у Григорий Бар Хебрей:

В онези дни излезли от Вътрешна Скития трима братя с 30 хиляди скити. И те предприели пътуване от два месеца през зимата, за да откриват вода, тоест [тръгнаха]¹⁵ от бродовете на планината Амон. И те стигнали до реката Танаис, която извира от езерото Миантис и се влива в морето Понтос [Bar Hebraeus' Chronography..., IX].

Къде се намира планината Имеон/Амон, от отсам чиито проломи или бродове тръгнаха 30-те хиляди „скити“? В разширената редакция на арменската география „Ашхарацуйц“ (края на VII век) е записано, че: *планината Йемавон, която е по-висока и по-дълга от останалите [планини] и прилича на пергел, подобен на арменската буква „люн“, имаща сгъвка от изток на юг. Едното рамо [на Йемавон] върви 1280 мили на запад, другото рамо – 1550 мили на север, а третото върви към Непознатата земя [Շիրակացի, 1881. Ասիա, ԼԴ].* Арменската буква „люн“ е много близка графично до латинската L и това позволява безпроблемно и с точност да се определи коя е планината Имеон. Тя отговаря на масива на планините Хиндукуш и Памир („сгъвката от изток на юг“) и Тянь Шан. Сведението от „Ашхарацуйц“ е взето директно от географията на Клавдий Птолемей и отразява античните знания и представи за орографията на Средна Азия. Следователно географската макрорамка, където трябва да се търси изходната точка на описаната от Михаил Сирийски и Бар Хебрей миграция, е районът

¹⁴ Съществува още едно сведение, оставено около 885/886 г. от иранския географ Ибн Хордадбех, който, изброявайки народите и царствата, станали васали на персите в края на управлението на шаханшаха Ардашир I Папак (226–241 г.), посочва сред тях и някой си Бурджан-шах (цар на бурджаните, т.е. българите, или цар на Бурджан). Тъй като локализацията на земите на този Бурджан-шах е обект на спорове – южно от река Аму Даря в днешен Северен Афганистан, или пък северно от Кавказ, съзнателно няма да коментирам тук сведението на Ибн Хордадбех [Ибн Хордадбех, Книга путей и стран..., с. 61]. Няма да бъдат обект на коментари и двете споменавания в арменската география от края на VII век „Ашхарацуйц“ на народа „булх“ в Средна Азия – северно и южно от река Аму Даря.

¹⁵ У Бъдж „тоест [вода]“.

западно от хребетите на Памир и Тянь Шан и това прави безпредметни всички спекулации, че Имеон били Ставрополските възвишения в днешна Южна Русия.

Михаил Сирийски обаче съобщава категорично, че тримата братя и техните 30 000 „скити“ потеглили „от отсам проломите на планината Имеон“. Единственото място в масива Хиндукуш–Памир–Тянь Шан, което отговаря на описанието, е Ферганската долина, оградена от север от Кураминския, Чаткалския и Ферганския хребет, а от юг – от Туркестанския и Алайския хребет и прилича на бутилка, чието гърло се свива там, където днес се намира Кайракумското водохранилище източно от град Худжанд. Водоохранилището е захранвано от река Сър Даря, която продължава от него на северозапад покрай град Ташкент в Киргизстан, за да премине на територията на Южен Казахстан. С други думи изходната точка на преселението („от отсам проломите на планината Имеон“) трябва да бъде локализирана западно от Кайракумското водохранилище, в зоната на триъгълника между град Худжанд в таджикската провинция Согд, град Ташкент и град Джизак в Джизакска област на Узбекистан. През тази зона протича река Сър Даря, което би обяснило и твърдението на Бар Хебрей, че „скитите“ тръгнали „от бродовете на планината Амон“.

Локализацията на изходна точка на преселението на „скитите“ на Михаил Сирийски намира потвърждение и в друг писмен паметник – географията „Ашхарацуиц“ на арменец Вардан Аревелци, който, както стана дума по-горе, заедно със сириец Исход е авторът на средноарменския превод на „Хронография“ на Михаил Сирийски. Географията на Вардан, известна като „Ашхарацуиц на вардапета Вардан“, най-вероятно е била съставена в периода 1269–1271 г. Тя стъпва в значителна степен върху „Ашхарацуиц“ на Анания Ширакаци от края на VII век, но съдържа и данни, липсващи в нея, както и голям брой сведения, актуални за времето на Вардан Аревелци. Географията на Вардан е запазена в кратка и разширена редакция. В института за древни ръкописи „Матенадаран“ в Ереван се съхраняват общо 74 преписа както на кратката, така и на разширената редакция на „Ашхарацуиц на вардапета Вардан“, а извън Армения съществуват още 24 преписа, чието критично издание е публикувано през 1960 г. в Париж от Хайк Берберян. Разширената редакция на географията показва, че към оригиналния ѝ текст (кратката редакция), дело на Вардан Аревелци, има поне 2 пласта от по-късни добавки. В кратката редакция обаче присъства един пасаж, който е от изключителна важност за българската история и гласи следното:

А на североизток страната Чинумачин граничи с [страната на] булхарите, откъдето излязъл татарският род – Хогта-хан, син на Чанкзхан¹⁶, Хулаву-хан¹⁷, син на Хогтагха-хан, Абагха-хан, син на Хулаву-хан, който (Абагха-хан) седеше на полето Нпатакан, където храбрият арменски спарапет Мушел (те били двама братя от ченския народ на име Мамик и Конак, дошли при арменския цар Арташес, след като избягали от Ченбакур и били наречени Мамиконан), който благодарение на молитвите на светия Нерсес изтребил войската на аршите, целия вражески полк, на полето Нпатакан, което сега се нарича полето Анагхани [Արեւելիցի, 1960. 4, р. 70–71].

От един друг откъс в географията на Вардан става ясно, че страната Чинумачин не е Китай („страната на чените“), намирала се е на запад от Кушанската империя и (по подразбиране) на север от Персия и е била християнска страна, изпълнена с богатства и със справедливо, дори праведно управление¹⁸.

В описанието на Чинумачин на Вардан се преплитат действителността и легендата. Сведенията за нея са отглас от витаещите през Средновековието в Западна Европа легенди за царството на пър-

¹⁶ Чингиз хан.

¹⁷ Хулагу хан.

¹⁸ *А на изток от страната на персите първо са страната Чинумачин и градът Хата, където се стичат търговци от целия свят. По вяра са православни християни, имат царство и църковно устройство, справедлив и безпристрастен съд, който не разплаква сирака и не притеснява вдовицата. Като свято писание имат само една глава от евангелието на Матей. И страната е благодатна и благоденстваща, сеят веднъж, а [след това] четири години имат хляб, понеже са близо до рая. Оттук идва голямо количество полезни благоуханни цветя, лекуващи различни болести. И след това идва земята на кушаните, а после страната на чените... [Արեւելիցի, 1960. 4а, р. 53].*

восвещеника, или презвитера, Йоан. През XII век в манастирите и замъците в Европа се появява легендата, че някъде на изток съществува могъщо християнско царство, а повелителят му – първосвещеникът Йоан, бил най-могъщият и правоверен християнин.

Първото споменаване на презвитера Йоан е през 1145 г. в хрониката на Отто, епископ на Фрайзинген, който твърди, че при престоя си в папския двор в Рим се бил срещнал с „Хуго, епископ на Габала“ в Сирия, който му разказал, че „*преди немного лета някой си Йоан, крал и свещеник, властващ в далечния Ориент отвъд Персия и Армения, християнин, както и целият му народ, макар и несториани, водил война против братята крале на персите и мидийците, наречени Самиарди, и завзел столицата им Екбатана. След тази победа презвитерът Йоан, както той държал да бъде назоваван, тръгнал да отвоюва Йерусалим в полза на църквата, но когато войската му стигнала Тигър и не намерила начин да я прекоси, се върнала на север [за да я прекоси], тъй като той бил чул, че в тази си част реката била скована от зимни ледове. Като прекарал няколко години на бреговете ѝ в очакване да замръзне, той се принудил да се прибере у дома“.* За Йоан се разправяло, че бил от древния род на влъхвите, споменати в Евангелието, и властвал над същия народ, над който и те властвали, и бил толкова богат, че имал скиптър от цял изумруд. В царството на Йоан нямало сиромаси, нито крадци и обирници, нито ласкатели и скъперници, нито раздори, нито лъжи и пороци.

Ореолът около презвитера Йоан угасва чак през XVIII век, след като близо пет столетия във всички тези слухове, разкази и легенди за него се преплитали по причудлив начин надеждите на европейците, че на изток имат мощен съюзник срещу мюсюлманите, откъслечи от християнски предания за дейността на апостол Тома в Индия, отзвучи от сведения за съществуването на манихейската Уйгурска империя и на несторианските държави на найманите и кераитите в Монголия и на християнското коптско царство в Етиопия [*Encyclopædia Britannica*. Vol. XXII, pp. 304–305; **Кунин, К.** 1974, с. 21–22].

Разказът на Вардан за благодатната и благоденстваща страна Чинумачин е не друго, а отражение на разказите и легендите за източното царство на презвитера Йоан. След като съгласно съобщението на Отто от Фрайзинген войските на Йоан били превзели Екбатана и след това стигнали до река Тигър, но не успели да я прекосят, то те са могли да дойдат от изток само през единствения годин за преминаване път, използван от хилядолетия, който започвал от старата персийска столица Ктесифон, преминавал през Загроските планини в посока на Екбатана (Хамадан), а оттам продължавал през древната Апамея (Нахаванд) към Хекатомпил (Кумис) и достигал до Антиохия в Маргиана (Мерв). Тоест местоположението на царството на презвитера Йоан трябва да се търси източно от древната Хиркания (Гурган).

Друго важно указание за местоположението на царството на Йоан, който бил най-правоверният християнски владетел, е съобщението на Вардан, че жителите на Чинумачин били „православни християни“. През XIII век например Марко Поло пише следното: „*Самарканд е голям и красив град, населен с мюсюлмани и християни, все поданици на великия хан. Искам да ви разкажа една необикновена история, случила се по тези места. Неотдавна Чагатай, брат на Великия хан и владетел на тази страна, приел християнството. Когато християните от града научили, че техният цар се е покръстил, много се зарадвали и решили да построят голяма църква в чест на свети Йоан Кръстител, която и до днес стои...*“ [**Марко Поло. Пътувания...**, с. 47]. Смята се, че описаните от Марко Поло самаркандски християни са били несториани.

В Средна Азия християнството като цяло и несторианството в частност имали здрави корени и вековна история. Изходна точка за разпространението на християнството в този район най-вероятно е бил Мерв (древната Антиохия в Маргиана), съдейки по сирийски и арабски съобщения за покръстването на някои тюркски племена от архиепископите на Мерв и за почитането от християните в Хорезм на Бар Шабба, полулегендарния християнизатор и пръв епископ на Мерв. В Мерв християнството навлиза не по-късно от IV век, а въз основа на църковни документи и други заслужаващи доверие източници е установено, че не по-късно от 424 г. са били учредени епископии в Абаршахр (Партия) и Тус. В началото на V век (около 410–415 г.) били създадени несториански епархии в Херат и Сакастан (Систан), а в средата на следващото столетие несторианският патриарх Аба I ръкополага епископ на хефталитите, чиято катедра най-вероятно се е намирала в Бадгис и която е спомената в един църковен списък от

585 г. Не е ясно кога е създадена несторианска епархия в Самарканд, тъй като сирийски и арабски сведения отнасят това събитие между V и VIII век, но със сигурност се знае, че към 762 г., когато арабите преселват около Ташкент сирийските християни мелкити, несторианството имало здрави позиции в Трансоксания (Мавераннахр). Съдейки по съобщенията на ал-Истахри, ибн Хаукал и Марко Поло, несторианството е процъфтявало необезпокоявано в района на Самарканд между X и XIII век [Sims-Williams, N. 1991, pp. 330–334; Litvinsky, B. A. 1996, p. 418].

През XII век, по време на апогея на кръстоносното движение, в Западна Европа се появява писмо, уж изпратено през 1165 г. от презвитер Йоан до ромейския император Мануил I Комнин. В това писмо се съобщавало, че „на презвитера Йоан прислужвали 7 крале, 60 херцози и 365 графове; 12 архиепископи седели от дясната му страна, а 20 от дясната му наред с патриарха на свети Тома, митрополита на самаргантите и епископа на Суза“. Според писмото до Мануил в Суза се намирала и царската резиденция на Йоан [Brooks, M. E. 2009, pp. 61, 253–254]. Зад названието „самарганти“ несъмнено се крият жителите на Самарканд и околните земи. Споменатата в писмото Суза с нейния епископ очевидно поради голямата си отдалеченост от Самарканд не може да бъде древната персийска столица Суза в Елам. Затова пък много по-близо до Самарканд се намира древният град Тус в днешната източна иранска провинция Разави Хорасан, който през Античността е бил известен под името *Сузия*. Следователно с оглед на тези текстови податки, несторианското „царство на презвитера Йоан“ („Чинумачин“) се е простирило между Тус (Сузия) и Самарканд, обхващайки в пределите си древните области Согдиана, Маргиана и част от Арея.

Вардан Аревелци обаче съобщава изрично, че „на североизток страната Чинумачин граничи с [страната на] *булхарите*“. Следователно „Страната на българите“ трябва да се търси на североизток от източните граници на Чинумачин, тоест на североизток от Самарканд, но и западно от Китай („страната на чените“) и извън границите на Кушанската империя. Единственото място, ограничено от тези параметри, е районът на старите средноазиатски държави Чач, Тараз и Илак с градовете Фараб и Исфиджаб в района на Ташкент в днешен Източен Узбекистан. Това е точно същото място, от което тръгват 30-те хиляди „скити“ на Михаил Сирийски.

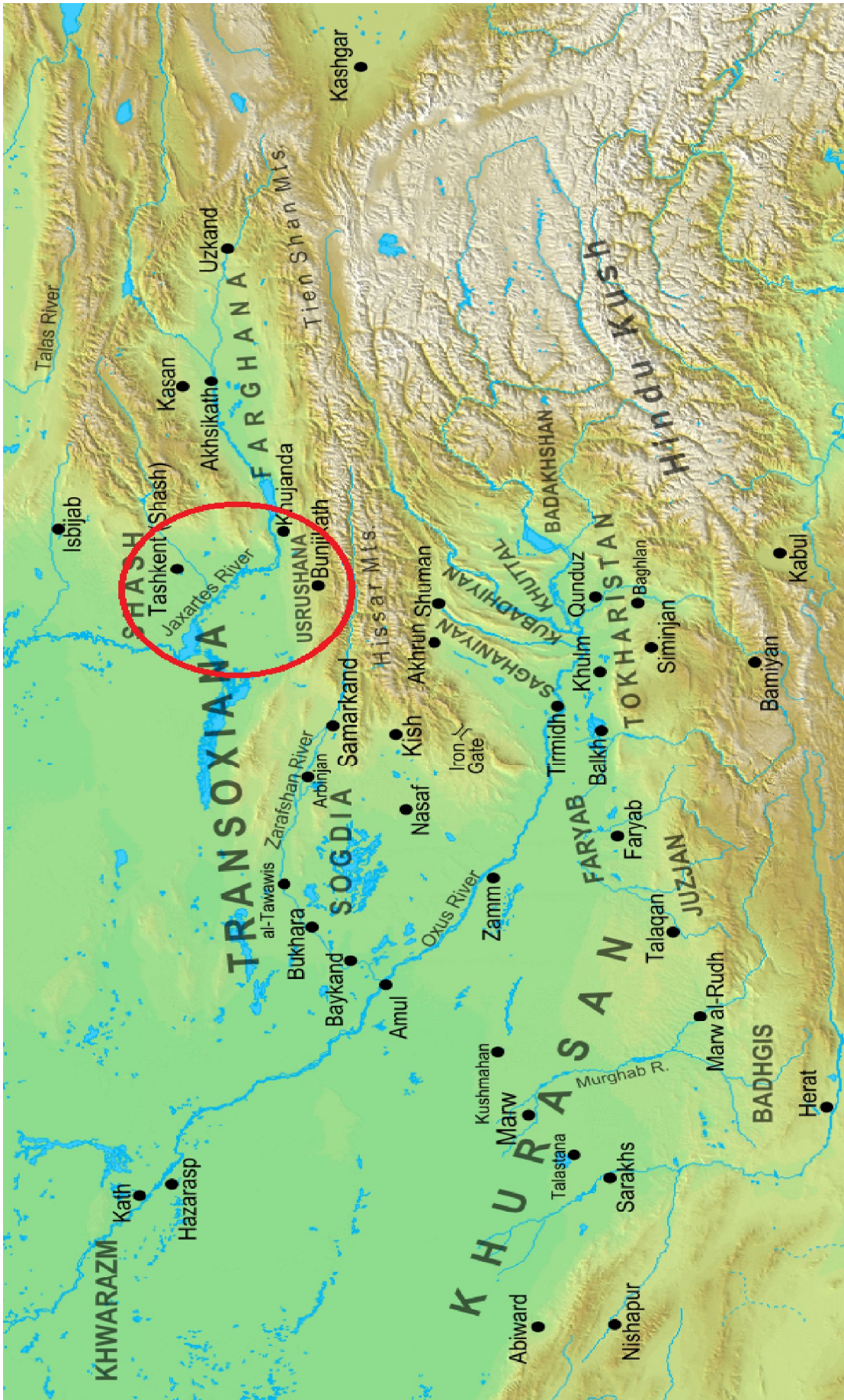
Тази локализация се подкрепя и от твърдението на Вардан, че от „Страната на българите“ „излязъл татарският род“. Вардан има предвид монголската експанзия на запад и в частност походите на Джебе и Субейей, започнали през 1220 г. след превземането на Самарканд. Тоест, от една страна, Вардан отъждествява района около Самарканд с мястото, откъдето започва монголската експанзия на запад, а от друга страна – той отъждествява „Страната на българите“ с мястото, откъдето монголите атакуват Иран и Предна Азия, тоест с района около Самарканд.

За района между Самарканд и Ташкент са налични и немалко топонимични данни, указващи за присъствието някога там на българско население. Старото истинско име на град Ташкент било *Чачкент/Чачканд* („Градът на Чач“) и той бил столица на ранносредновековната постхэфталитска държавица *Чач*¹⁹. Непосредствено западно от Ташкент, в някогашния съветски Калинински район и сега се намира селището *Бурджар*, бивш център на кишлячни съвети от времето на СССР. Бурджар е разположено в непосредствена близост до Ташкент и през него минава околновръстното шосе [*Сын-дарьинская и Ташкентская области...; Таджикская ССР...*]. Формата *Бурджар* най-вероятно е дериват от по-старо и непалатализирано *Бургар*.

Но районът на Ташкент/Чач крие още изненади. През X век арабският географ Ибн Хаукал отбелязва, че градовете Фараб и Исфиджаб влизали в пределите на старата държавица Чач. На една стара карта на Азиатска Русия от 1914 г. северозападно от стария Исфиджаб и на около 20 км от Чимкент е означено още едно селище на име *Бурджар*, тоест *Бургар* [Атласъ Азиатской Россіи 1914 года..., карта № 14].

На юг от град Худжанд и от намиращия се на югоизпад от него град Пенджикент (Бунджикат) се простира Хисарският хребет, от който извира река Зеравшан и тече на запад в посока към Самарканд. По данни на средновековни мюсюлмански автори река Зеравшан извирала от планината Буттем или Бутман в местността *Бургар* и през Ранното средновековие Бургар е бил рустак (област, окръг) от

¹⁹ Това име по удивителен начин маркира придвижването на български групи на запад през столетията: *Чач* в Средна Азия – *Чеч(ня)* в Източен Кавказ – областта *Чеч* в Родопите на Балканите.

Локализация на района, от който започва българската миграция през зимата на 586/587 г.
Localisation of the point wherefrom Bulgarian migration started in the winter of 586/587.

държавицата Усрушана. В същия район имало и селище **Бургар**, при което в Зеравшан се вливала рекичка, извираща от областта Месиха или Месча, днес известна като Матча. Малко по-надолу от селището **Бургар** се намирал град Пенджикент, за който арабският географ Мухамад ал-Макдиси (945/946–991 г.) съобщава, че за снабдяването му с вода са били използвани водите на шест потока, един от които се наричал **Бурджан** [Бартольд, В. 1963, с. 133, 174; Дитрих, Г. Г. 1978, с. 134; Табаков, Д. 1999, с. 192]. Същевременно на северозапад от Месча и Пенджикент Йакут ал-Руми (1179–1229 г.), известен и като Йакут ал-Хамави, посочва селището **Бурсан** или **Бурсан-джирт**, намирало се в околностите на Самарканд. Саад ас Самани (1113–1167 г.) споменава и за едно друго селище на име **Бурсанджирд** (**Бурсан-джирт**), намиращо се далече на запад от този район. То било едно от селищата на град Мерв, на 3 фарсаха разстояние от него [Ас Самани, **Китаб...**, с. 327].

Сумирайки всички тези имена, резултатът показва следното: топоними тип **Бургар/Бурджар** – 4 броя; топоними тип **Бурджан/Бурсан** – 3 броя, като 6 от тях се намират в един и същ географски периметър²⁰ – от Самарканд на изток, от Ташкент на юг и от Пенджикент на север, което отговаря точно на местоположението на „Страната на булгарите“ у Вардан Арвелци и на територията „от отсам проломите на планината Имеон“, откъдето в края на VI век започнало зимното пътуване на 30-те хиляди „скити“ на Михаил Сирийски. Този периметър обхваща изцяло или частично съвременните вилаети **Ташкент** и **Джизак** на Узбекистан, район **Сугд** на Таджикистан и западната част на област **Баткен** на Киргизстан. Между краха на Хефталитската империя (567 г.) и арабското завоевание през VIII век там са съществували местните държавици Чач и Усрушана. Този край е единственият на този етап район, за който имаме преки сведения от писмените паметници и индиректни данни от ономастиката, указващи, че там са обитавали българи преди появата им в Източна Европа. И той се намира на повече от 2500 км на югозапад от района на Минусинск и Алтай, които заради сходствата на десетина думи с тюркските езици бяха обявени за прародина на древните българи.

На Дунава преди Аспарух

Своеобразният Exodus от Средна Азия, предприет от 30-те хиляди „скити“ на Михаил Сирийски, приключва най-вероятно в района на днешния руски град Астрахан западно от устието на Волга²¹, след което те съгласно разказа на сирийските автори се разделят на 2 групи. Едната от тях на брой 20 000 „скити“ стига до района на днешен Дагестан, древната Берсилия/Берсалия, след което изчезва от полезрението на летописците. Съдбата на другата е далече по-интересна. Ето разказът на Михаил Сирийски в цялостния му събитийно-хронологичен контекст:

В 894 година²² [по гръцкото летоброене] ромеите превзели крепостта Окба и я разрушили. Обаче персите победили ромеите, пленили мнозина от тях и отново изградили крепостта с ръцете на онези, които пленили в нея.

В онези дни ромеите проводили пратеник при царя на персите; той го посрещнал с велик гняв и наредил пред него да изколят повечето от ромеите, които бил пленил; след което го отпратил с презрение.

Жестоката вражда между ромеите и персите продължила 20 години. Ромеите били отново нападнати от прокълнатите варвари с разпуснати коси, които се зовели авари, които

²⁰ Отделно на тях в по-отдалечени райони на старите области Согдиана и Тохаристан съществуват или са съществували и други топоними, които издават връзка с българите. Например от южната страна на Хисарския хребет около днешния град Душанбе през Ранното средновековие се е намирало княжество **Шуман** (срв. с град Шумен). На запад то граничело с Чаганиан, а на северозапад – с Ахарун. През Средновековието Шуман обхващало източната и западната част на Хисарската долина, но през VII век очевидно е имало по-голяма територия, простираща се на юг вероятно по течението на река Кафирниган [Гафуров, Б. Г. 1972, с. 226]. Друго название е **Сипки** (срв. с връх Шипка), планинско селище в Узбекистан, което и днес съществува и се намира на стотина километра западно от Самарканд. На изток, в сърцето на Памир, на една стара руска карта от 1881 г. е отбелязано селището **Кани-Кувар**, югоизточно от Ташкурган [Карта Афганистана 1881 года...].

²¹ Оттам до района около Ташкент разстоянието е ок. 2400 км, което прави средно ок. 40 км дневен преход, което е напълно възможно постижение.

²² Тази дата по Селевкидската ера отговаря на 582/583 г.

се раздвижили и излезли от крайния Изток, както и от западния народ на асклабите и от още един, който се зовял лонгобарди. Тези също били под властта на Каган, царя на аварите.

Когато се канели да обсадят два града на ромеите и други крепости, казали на жителите им: „Излезте, сейте и жънете. Ние ще ви приберем само половината данък“. Ако императорът не бил заповядал да издълбаят голям ров извън Андринопол, те щели да обърнат взора си към императорския град. Императорът и войските му треперели и били обзети от страх пред варварите. Била изпратена войска по външната стена, която се намирала на повече от 60 мили [от столицата]. Той (императорът), притиснат от нуждата, взел като войници част от църковните свещеници. Телохраниелите [на императора] били спешно разпратени във всички посоки, за да събират новобранци. Тези същите, веднъж тръгнали, сторили много злини. Откъсвали деца от родители и дори разорили страната. Навсякъде взимали като данък коне, биволи и дори кокошки.

Народът на асклабите опленявал всички навсякъде, отмъквал църковна утвар и дори киворите със здрави колони, като например този от църквата в Коринт, който [тамошният цар] бил поставил и издигнал вместо шатра и под който стоял. Тогава ромеите наели срещу пари народа на антите, които се нахвърлили срещу страната на асклабите, която завзели и разграбили.

Когато асклабите научили, че страната им е опустошена, заревали както лъва реве над плячката си, сбрали се в многохилядно множество и се отдали на безкраен грабеж. Не успели [обаче] да достигнат и да обсадят императорския град. [Затова] се обърнали назад към града Анхиал и към тамошните терми. Мнозина от тях били изклани от войската, която се намирала там. Накрая те съборили стените и намерили там пурпурните одежди, които Анастасия, жената на Тиберий, била дарила като обет на църквата. Каган ги облякъл с думите: „И да иска, и да не иска императорът на ромеите, ето че царската власт ми бе дадена“. Скоро след това обаче той бил изплашен от веста, че народът на турките е по петите му. Те се завърнали в Сирмиум от страх да не би [турките] да ограбят жителите му и всички богатства. [След като Маврики] пратил 8 кентинария злато на Каган, те се оттеглили.

В онези дни [излезли] трима братя от Вътрешна Скития, водейки със себе си 30 000 скити и пътували 60 дни от отсам проломите на планината Имеон. Те пътували през зимата, за да откриват вода, и стигнали чак до река Танаис, която извира от езерото Меотис и се влива в Понтийското море.

Когато достигнали до границите на ромеите, единият от тях, наречен Булгариос, взел 10 000 мъже и се отделил от братята си. Пресякъл реката Танаис по посока на Дунав, която също се влива в морето Понт и поискал от Маврики да му даде земя, за да се установи и да стане съюзник на ромеите. Императорът му дал Горна и Долна Мизия и Дакия, процъфтяващи страни, които народът на аварите бил опустошил след времето на Анастас. Те заживели там и се превърнали в отбрана на ромеите. Те били наречени от тези същите българи.

Другите двама братя скити дошли в страната на аланите, която се нарича Берсалия, чиито градове били построени от ромеите²³, сиреч в Каспия, наречена [още и] Врати на турайе. Булгарайе и пугурайе, техните обитатели, навремето били християни. Когато един чужд народ зацарувал над тази земя, те бяха наречени хазарайе по името на най-големия брат, който се казвал Хазариг. Този народ станал мощен и захванал да се разширява [Michel le Syrien, *Chronique...*, II, Livre X, Ch. XXI, pp. 360–364].

²³ Съобщението на Михаил Сирийски, че градовете на Берсалия били построени от ромеите, намира потвърждение напр. у арменския историк от втората половина на VIII в. Левонд: След него властта наследил Сулейман (халифът Сюлейман (715–717 г.). Годишите [му] 2 и 8 месеца. И ето делата му: На втората година от властването си той събрал голяма войска и я предал в ръцете на пълководеца Мслим, като я изпратил към Каспийските врати. Като стигнали там, влезли в битка с войската на хоните, които са при град Дарбанд, сразили я и започнали да я преследват, [както] и да рушат крепостните стени [на Дарбанд]. И докато събаряли стените на крепостта, намерили в основите ѝ голям твърд камък, на който бил издълбан следният надпис: „Императорът самодържец Маркианос изгради този град и тези кули с много таланти от своята хазна. И след време синовете на Исмаил ще го разрушат и от своята хазна отново ще го построят“. И като намерили издълбания върху камъка надпис, [измаилтяните] спрели да рушат крепостната стена и като довели майстори, отново изградили разрушената стена [Ղևոնդ, 1887, p. 40–41].

Заселването на хората на Булгариос, съдейки по предшестващия текст на Михаил Сирийски, се е случило непосредствено след голямото славянско нашествие на Балканите от 586 г., засегнало тежко Епир, Атика и Пелопонес.

Бар Хебрей, за разлика от Михаил Сирийски, дава точната дата на миграцията на 30-те хиляди „скити“ – непосредствено след четвъртата година от управлението на източноримския император Маврикий, тоест непосредствено след 586 г. Едновременно с това обаче Бар Хебрей поставя събитието преди шестата година от царуването на Маврикий, тоест преди 588 г.:

И в четвъртата година от царуването му (на Маврикий) се раздвижил и излязъл от изток ненавистният народ от Абарис, чиито коси били на плитка, а от запад също така дошли асклабоне и лонгобардите. И те се подчинили на Хакан, царя на казарайе, и превзели два града на ромеите и много от крепостите им. И ако не бил големият ров, който царят бил направил извън Адрианопол, те щели да обърнат зора си към Константинопол. Тогава ромеите избили народа Антио..., и се нахвърлили върху Асклабуня и я опленили и плячкосали. Когато асклабоне чули това, те отворили голяма война в страната на ромеите и се върнали обратно.

В онези дни излезли от Вътрешна Скития трима братя с 30 хиляди скити. И те предприели пътуване от два месеца през зимата, за да откриват вода, тоест [тръгнаха]²⁴ от бродовете на планината Амон. И те стигнали до реката Танис, която извира от езерото Миантис и се влива в морето Понтос. И когато стигнали до границите на ромеите, единият от тях, чието име било Булгарис, взел десет кораба и прекосил реката Танис и разположил стана си между реките Танис и Дунбир, която също се влива в морето Понтос. И тогава той проводил [пратеници] при Маврикий [с искането] да му даде земя, на която да се засели и [обещал] да стане съюзник на ромеите. И Маврикий му дал Горна и Долна Мизия и те се установили там и станали пазители на ромеите. И тъй, въпреки че били скити, ромеите ги наричат булгарайе. Тогава другите двама братя стигнали до страната Ал лан, сиреч Бар Салия, тоест до градовете на Каспия, която булгарайе и пангурайе наричат Врати на турайе²⁵. Някога те били християни и сега се зоват казарайе по името на най-големия брат.

И в шестата година на Маврикий началникът на ромейското войнство Приск начело на голяма войска навлязъл в Персия и там ромеите се разделили и не искали да го приемат. Тогава царят се върнал и назначил женения за сестра му Филип за началник на войските. И когато този мъж би отзован, той показал множество бляскави трофеи. Но тъй като ромеите били привикнали на суровото отношение на Приск, те започнали да заговорничат и против този мъж и помислили, че ще могат да премахнат царя и да поставят друг на неговото място. И когато се завърнали от Персия в Антиохия и докато зимували там, станало голямо земетресение и голяма част от града рухнала заради гърченето на земята и войниците се разпръснали из целия град. И конниците, които се били опълчили на царя, се върнали и се помирили с Филип. И щом се покаяли, чули, че персите от Низибис били измамил бранителите на стените на Майферкат с лъжлива клетва и те им предали града и мнозина от тамошните ромеи погинали. Тогава Филип и ромеите потеглили бързо от Антиохия към Майферкат и го превзели с пристъп и избили персите, които били в него [Bar Hebraeus' Chronography..., IX].

Съпоставката между разказите на Михаил Сирийски и Бар Хебрей показва някои различия между тях. Едната е по-точната хронологична рамка у Бар Хебрей, втората е липсата на числеността на хората на Булгариос/Булгарис у Бар Хебрей, у когото „10 000 мъже“ на Михаил са заменени с „10 кораба“. Другото важно разминаване в двата откъса е липсващото у Михаил Сирийски уточнение на Бар Хебрей къде се установява първоначално Булгари(о)с заедно с хората си след раздялата с останалите 20 000 „скити“ и преди да стане ромейски федерат – между реките Тан(а)ис (Дон) и Дунбир, т.е. Днепър. Вероятно тези различия се дължат на това, че и Михаил, и Бар Хебрей, са взели каквото са сметнали за важно от хрониката на Дионисий Телмахрски, за която Васил Златарски предполага, че е в основата на

²⁴ У Бъдж „тоест [вода]“.

²⁵ У Бърнест Бъдж неправилно преведено като „Gate of the Turks“ („Врати на тюрките“).

сведението за преселението на българите от Имеон [Златарски, В. 1972, с. 61]. Дионисий бил монофизитски патриарх на Антиохия (818–845 г.), автор на хроника, обхващаща събития от сътворението на света до 775 г., но за съжаление текстът ѝ е недостъпен у нас, което прави невъзможна проверката на предположението на Златарски, както и дали в случая не е замесен и друг ранен източник, ползван от Бар Хебрей.

Васил Златарски смята, че това заселване не може да е станало по времето на Маврикий, а Михаил Сирийски погрешно приписва делото на Аспарух на някой си Булгариос. Това, че Михаил Сирийски грешал се доказва според В. Златарски от факта, че българите се поселили в Долна и Горна Мизия и Дакия, които били опустошени от аварите след времето на император Анастасий (погрешно вместо Юстиниан), тоест след като аварите вече били изиграли своята историческа роля, тоест по никакъв начин не по-рано от 626 г. Грешката на Михаил Сирийски се доказва и от това, че византийският хронист Йосиф Генезий пише, че българите произлизали от авари и хазари и то от един господар на име Булгар, който бил поселен от ромеите около Доростол (Силистра). Обаче Генезий отразявал реалното заселване на българите на Аспарух в Добруджа, следователно известието на Михаил Сирийски трябва да се свърже с идването на Аспарух [Златарски, В. 1972, с. 60–61].

Изводите на Златарски са уязвими, а оттам и несъстоятелни, по ред причини. На първо място, той прави заключенията си въз основа единствено на текста на Михаил Сирийски, у когото хронологията на събитията не е напълно конкретизирана. Златарски не е имал на разположение текста на Бар Хебрей, който съвсем ясно, макар и индиректно, дава времевата рамка на заселването на Булгариос и хората му като федерати южно от Дунава – след четвъртата година от управлението на император Маврикий, тоест непосредствено след 586 г., и преди шестата година от царуването му, тоест преди 588 г. Като се отчита и изричното уточнение, че пътуването на 30-те хиляди „скити“ е станало през зимата, събитието следва да се датира към зимата на 586/587 г.

За „Анастас“, при когото Мизия не е и няма как да бъде опустошена от аварите, Златарски решава, че всъщност той не е император Анастасий I (491–518 г.), а император Юстиниан I (527–565 г.), при когото аварите се установяват в Панония. Това вече дава основание на Златарски да настоява за принципната дефектност на хронологията у Михаил Сирийски и оттам, че всъщност той описва преселението на Аспарух [Златарски, В. 1972, с. 60]. В действителност този Анастасий не е император Анастасий I, а ромейски военачалник, спомена непосредствено в следващия откъс у Бар Хебрей, когато описва помощта, оказана от ромеите на сваления персийски шаханшах Хосров Парвез. Военачалникът Анастасий присъства десетина страници по-нататък и у Михаил Сирийски във връзка със същите събития [Табакков, Д. 1999, 207–208; Голийски, П. 2014, с. 66–67].

Що се отнася до името *Булгариос/Булгарис*, то вероятно наистина съответства на *Булгариос* у писалия през първата половина на X век византийски автор Йосиф Генезий: *А предводителят на българите* [Борис], *по род произхождащ от аварите и хазарите и водещ името си от господаря си Булгар, когото ромеите оставили да се засели в Доростол и Мизия, отправял към ромеите враждебни думи, като ги заплашвал с нападение* [Йосиф Генезий, Царе..., с. 334]. Уточнението, че ромеите били оставили Булгар да се засели в Доростол и Мизия обаче препраща не към Аспарух, а към Булгариос у Михаил Сирийски и Бар Хебрей, които в един глас свидетелстват, че той и хората му с позволенията на император Маврикий са получили земя в Горна и Долна Мизия като ромейски федерати. Връзката между Булгари(о)с на сирийските автори и Булгар на Генезий повдига и въпроса за произхода на т.нар. Крумова династия и в частност дали Крум не е бил издънка на рода на Булгариос, заселил се като федерат в Мизия през 587 г.

Историята с 10-те хиляди федерати на Булгариос обаче не свършва дотук. След десетина страници, посветени на събития от църковната история, Михаил Сирийски продължава със светската част от повествованието си, описвайки избухналата през 590 г. междуособна война, при която законният персийски шаханшах Хосров II Парвез (590–628 г.) временно е свален в резултат на метежа на партията Вахрам Чубин:

В онези дни се възцарил над персите Косрау, син на Хормизд²⁶. Един от военачалниците, който бил на изток, не признал Косрау, но пренебрегнал и презрял младия цар и въстанал

²⁶ Персийският шаханшах Хормизд IV (579–590 г.).

тиранично. Като видял, че Вахрам [Чубин] се разбунтувал срещу него и че заедно с него била голяма част от народа, [Косрау] потърсил помощта на царя на ромеите Маврики. Той му изпратил тайно писмо чрез посредничеството на началника на ромейската войска, която била в Ресафа. Косрау го известил за случилото се и за това, че е готов да се озове при Маврикийан, стига той да го позволи.

Като научил това, императорът се зарадвал и написал на Косрау, че ще му помогне с всичко по силите си. Косрау незабавно поел на път и пристигнал в Едеса. Иуанис от Ресафа го приел в собствения си дом и се отнесъл към него с голяма почит. Косрау написал на Маврики, че ще бъде като един от слугите му. Маврики му отвърнал, че ще бъде негов приятел и ще се държи с него така, както бащата със сина си. Докато чакал да се получи отговорът от императора, Косрау пребивавал в дома на Иуанис в Едеса.

Маврики изпратил на цар Косрау Иуанис, началника на тракийската войска, с 20 000 души и Анаст[асий], който водел със себе си 20 000 арменци и българи. Той му пратил също и 40 кентинария златни дарици за разходите на Косрау. Косрау, след като получил [всички] тези неща, потеглил за страната си. Бунтовниците, научавайки за това, се приготвили за борба. Персиецът Ромин[а]н излязъл срещу Косрау начело на 10 000 мъже. Когато започнала битката, бунтовниците били победени и били обърнати в бягство; онези от бунтовниците, които паднали в плен, били предадени на смърт, а всички останали се върнали отново при Косрау. Цялата Персия била подчинена и царството се върнало при него. Косрау дал големи подаръци на ромейските войски; на всеки войник раздал по 400 жълтици и ги отпратил. Изпратил чудни дарове и скъпоценни камъни на Маврики. Върнал Дара и Решайна на ромеите.

Косрау поискал от Маврики да му даде дъщеря му Мария за жена. Тя потеглила придружена от епископи и [много] народ. Косрау построил три големи черкви и Анастас, патриархът на Антиохия, отишъл да ги освети. Едната [била посветена] на Богородица, втората на апостолите, а третата на мъченика мар Сергий.

И се възцарил мир между двете империи [Michel le Syrien, *Chronique...*, II, Livre X, Ch. XXIII, pp. 371–372].

У Бар Хебрей същите събития следват непосредствено разказа за превземането на Майферкат от ромеите (вж. по-горе):

И в осмата година на Маврикий персите се разбунтували срещу техния цар Хормизд, заловили го с измама, изболи очите му и той умрял. И десет месеца по-късно този, който го бил убил заради многобройните му злини, преминал на страната на неговия син Кесру и те го направили цар [и той властвал] 38 години. Но тъй като Вахрам, началникът на персийските войски, не се отнесъл благосклонно към Кесру, той (Вахрам) заедно с много народ мощно се разбунтувал против него. Тогава Кесру намерил убежище при ромеите и изпратил тайно послание до Маврикий, казвайки, че е готов да отиде при него, ако той склони да му разреши. Когато Маврикий чул това, се зарадвал. И написал, че ще му помогне във всичко. И Кесру бързо се вдигнал и дошъл в Едеса. И Иуанис, който бил родом от Русафайа, го приел в дома си и му оказал големи почести. И той (Кесру) написал на Маврикий, че ще бъде като един от робите му, но Маврикий отговорил, че ще го почита както баща почита сина си. И Маврикий изпратил началника на тракийските войски Иуанис начело на 20 000 войника и Анастасий, който взел със себе си 20 000 арманайо и булгарайе. Изпратил и 40 таланта злато за неговите разходи. И когато Кесру получил всичко, той потеглил към собствената си страна. И персиецът Хормизан дошъл при него с 10 000 мъже. Когато бунтовниците чули това, те се приготвили за битка, но били разбити и обърнати в бягство и военачалниците им били пленени и убити, а останалите се върнали при Кесру. Тогава Кесру изпратил множество дарове на ромеите и проводил велики подаръци и скъпоценни камъни на Маврикий и върнал Дара и Рашайн на ромеите. И Кесру поискал от Маврикий и получил дъщеря му Мария за жена. С нея отишли епископи и дъщерята на Теодоси също устроила бляскаво празненство и патриархът поставил на главите им сватбената корона. И Кесру издигнал три велики черкви, посветени на Богородица, на апостолите

и на мъченика Сергей, а патриархът на Антиохия ги осветил. И християнството се разпространило из Персия [Bar Hebraeus' Chronography..., IX].

Тези събития, както стана дума по-горе, се развиват през 590–591 г. Българите в състава на 20-хилядния армено-български контингент, изпратен на помощ на Хосров под началството на Анастасий, несъмнено са били от онези българи, на които само 3 години по-рано император Маврикий позволява да се заселят в Горна и Долна Мизия като федерати и които очевидно е трябвало да изпълнят своята част от договора с империята, предоставящ им статут на военни колонисти. Този пасаж у Михаил Сирийски изобщо не е коментиран от страна на Златарски, което подсказва, че той умишлено го е спестил, за да не попречи на предпоставените му изводи, че Булгариос е Аспарух, а не друг българин, установил се южно от Дунава век по-рано.

Участието на българските отряди на Булгариос във възстановяването на престола на персийския шаханшах Хосров II не е отразено във византийските (и арменските) извори, но пък далечен отглас от тези събития се среща в „Златни ливади и рудници за скъпоценни камъни“ на ал-Масуди (896–956 г.), макар и силно разкрасен в духа на „Приказки от 1001 нощ“ вариант:

Бахрам, след като бил уведомен за убийството на Хормуз, се придвижил от Нахреван в Медаин и овладял престола. Обаче Ебервиз²⁷ се бил спрял в Рох²⁸ и оттам изпратил своя чичо Бостам и неколцина от другарите си при цар Маврикий, за да иска помощ от него. Той обещавал да изплати разноските по похода, да възнагради войските му, да плати обезщетение за загиналите войници и така нататък. Сред даровете, които придружавали писмото му, имало 100 млади роби, синове на тюркски вождове, които били забележителни по хубост и сила и носели обици, от които висели бисери и рубини. Изпратил му също и една маса от амбра с диаметър 3 лакти, стояща на 3 златни крака, украсени със скъпоценни камъни. Първият наподобявал предната лапа и нокът на лъв, вторият – крак на антилопа с копито, третият – крак на орел с нокти. В средата на масата имало една чудна купа от оникс, широка една педя и напълнена с червени рубини. Накрая сред подаръците имало златна кутия със 100 бисера с най-чиста бистрота и всеки тежащ 1 миткал²⁹.

Император Маврикий изпратил на Ебервиз помощ от 2 милиона жълтици и 100 хиляди конници. Изпратил му като подарък хиляда златни къса от царски брокат, изящна златна тъкан и боядисана с най-различни цветове, 120 рубини, дъщери на царете на борджаните, галисийците, славяните, баските и на други народи, съседни на гръцката империя; на главите на тези рубини сияела корона от скъпоценни камъни. Отгоре на това той предложил на Ебервиз ръката на собствената си дъщеря Мария и натоварил сина си Тендус да отведе царкинята при нейния съпруг. Сред условията, които поставил Маврикий срещу съюза си, било [персите] да върнат областите Сирия и Египет, завоювани от Ануширван³⁰ и, ако персийският двор ги върнел, да се откаже от всякакви права върху тях. Ебервиз приел тези условия [Maçoudi, Les prairies d'or..., I, pp. 219–221].

Освен ал-Масуди, още един източник, и то съвсем неочакван, потвърждава сведението на Михаил Сирийски и Бар Хебрей за заселването на българи, по Дунав век преди Аспарух. Това е староруската „Повесть временных лет“ в нейната версия от 1377 г. от Лаврентиевия летопис:

Когато славяните, както вече казахме, живеели по Дунав, дошли от скитите, тоест от хазарите, така наречените българи и се заселили по Дунава и били поселници³¹ сред славяни-

²⁷ Хосров II Парвез (Победител).

²⁸ Град Урха, Урфа в Северозападна Месопотамия, известен и с гръцкото си име Едеса.

²⁹ Миткал – арабска мерна единица; 1 миткал е равен на 3,54 гр.

³⁰ Масуди бърка Хосров Ануширван с Хосров Парвез. Вторият завзема Сирия и Египет и изправя Източната римска империя пред погром по време на войната от 610 – 628 г.

³¹ Съществува в някаква степен спекулативната интерпретация, че думата „насылник“ в текста значи ‘насилник’, но тази староруска дума има вариант „насельник“ и означава именно ‘заселник, поселник’, а не ‘насилник’.

те. После дошли белите угри и наследили земята славянска, като прогонили волохите, които още преди това завзели славянската земя. Щото тези угри се появили при цар Ираклий, който ходил на поход срещу персийския цар Хосрой. В тези времена съществували и обрите, воюващи против царя Ираклий и за малко да го хванат. Тези обри воювали и против славяните и много мъчели дулебите – също славяни – и вършели насилия спрямо жените дулебски: ако тръгне някъде, обринът не позволявал да запрягат кон или вол, но заповядал да впрегнат в талигата три, четири или пет жени и да го возят – [него] обрина... След тези обри дошли печенегите, а след тях – черните угри през Киев, но това било по-късно – при Олег [ПВЛ, с. 146].

Доколкото изобщо този откъс от „Повесть временных лет“ изобщо е бил обект на коментар от българската историческа наука, той е интерпретиран като смъртно сведение, отразяващо заселването в Мизия на Аспаруховите българи през 681 г. Внимателният прочит на откъса обаче говори друго. Черните угри несъмнено са маджарите, разгромени през 895 г. от коалицията между българския цар Симеон и печенегите, което ги принудило да се изтеглят към Панония. Не е ясно кои са белите угри. Те се появили при царуването на византийския император Ираклий по времето, когато аварите („обрите“) били на върха на мощта си. Съгласно „Повесть временных лет“ обаче българите се появили по Дунав преди белите угри и преди времето на Ираклий. Ираклий управлява от 610 до 641 г. Тоест тези българи няма как да са Аспаруховите и очевидно е, че в староруския паметник се имат предвид българите на Булгариос, които „дошли от скитите, тоест от хазарите“ и били заселени южно от Дунав през 587 г.

Участието на българските федерати във възстановяването на Хосров II не е последното събитие, в което, съгласно сведенията на Михаил Сирийски и Бар Хебрей, те се оказват замесени. Непосредствено след като приключва разказът за Хосров II и след вметнатия пасаж със сведения за църковната история, Михаил Сирийски продължава по следния начин:

Цар Косрау почитал като баща Маврики, императора на ромеите, а той го обичал като син, и така над страните на ромеите и на персите се възцарил велик мир и свършено спокойствие. Християнството се развило и напреднало в цяла Персия: били издигнати черкви в градове и села чак до границите на [познатия ни] свят.

Тогав Маврики се възгордял и се отдал на суетни мисли. Той презрял велможите и всички ромейски войски и престанал да дава заплатите им.

Всички били силно недоволни. Когато българите започнали да опустошават страната Тракия,³² ромеите тръгнали срещу тях начело с Филипик, те победили българите и се върнали обратно. Но императорът дори и тогава не ги счел за достойни да получат заплатите си. Затова велможите се събрали и му изпратили [следното писмо]: „Бог възцари мир по време на твоето царуване. Но мирът е неплоден за конниците, ако не получават заплатите си. И тъй, ако не изплатиш възнагражденията ни, считай ни за твои врагове“.

[Но] той, по примера на Ровоам, не взел под внимание техните заплахи, а ги презрял. Те поискали от Петър, неговия брат, да се възцари над тях. Този [обаче] никак не пожелал, той побягнал и отишъл да предупреди Маврики. Маврики като научил, се уплашил и се скрил в Халкедон. Когато войската стигнала до императорския град, никак не открили Маврики; тя издигнала за император един презрян старец на име Фока. После излезли и открили Маврики и го отвели в императорския град; заклали децата му пред очите му и после убили и него самия [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre X, XXIV, pp. 374–375].

У Григорий Бар Хебрей обаче споменаването на българите липсва:

Обаче Маврикий станал високомерен и започнал да гледа с презрение на ромейските войници и не искал да дава заплатите ми. Тогав те му изпратили известие, гласящо: „Бог даде мир в дните ти, но мирът не храни конниците, ако те не получават заплатата си. И понеже няма война, ако ти не ни дадеш заплатите ни, ще гледаме на теб като на влязъл във

³² Lorsque les Bulgares se mirent à ravager le pays de Thrace (фр.).

война с нас“. И понеже и в това се отнесъл към тях с презрение, те попитали брат му Патрос дали не би искал да се възцари над тях. Патрос обаче не пожелал и избягал при Маврикий и му обадил нещата. Когато Маврикий чул за това, той се уплашил и избягал и се скрил в Халкедон. И тъй, когато войската стигнала до царския град и не открила Маврикий, обявили за цар един обикновен старец на име Пока. И те отишли и открили Маврикий и го довели в града и убили синовете му пред очите му и след това убили и него [Bar Hebraeus' Chronography..., IX].

За сметка на това обаче българите присъстват в средноарменския превод на Хронографията на Михаил Сирийски. Всъщност това е и първото споменаване на българи в нейната средноарменска версия. Ето съответният откъс според редакцията от 1273 г. (изданието от 1871 г.):

И след като царувал 20 години, възгорделият се Морик презрял войските. И случило се тъй, че булгарите дошли в Тракия и войската на ромеите излязла и ги прогонила и отишла в Константинопол и проводила [пратеници] да кажат на Морик [следното]: „Бог възцари мир в дните ти, но войската не [може да] живее в мир. Нареди да ни дадат без намаление определената заплата или отсега нататък гледай на нас като на твои врагове“. Но той твърдо се възпротивил и войската казала на Петрос, брата на Морик: „Нека да убием брат ти и да царуваши ти“. Но той не пожелал, а отишъл при Морик и му разказал [всичко]. И уплашеният Морик побягнал в Калкедон, а войската като стигнала до там, го убила и възцарила някой си Покас, един от военачалниците [Միխայի Ասորի, 1871, pp. 281–282].

Какъв е този конфликт между ромеи и българи, който, както личи от текста, се е развил непосредствено преди бунта на балканската ромейска армия през 602 г., провокиран от орязването на заплатите ѝ, който довел до свалянето на Маврикий и до жестоката му смърт през ноември същата година? Гръцките и латинските извори не споменават за никакви нашествия на българи в източната част на Балканите по това време. Последните сведения за подобна българска активност са за 559/560 г. [Геофан Изповедник, Хронография..., с. 239; Виктор Тунунски, Хроника..., с. 370]. Възможно ли е при това положение Михаил Сирийски просто да е допуснал някаква грешка и сведението му за българо-ромейски сблъсък да е отглас от други събития? Такова впечатление например оставя една лаконична бележка на Васил Гюзелев, съгласно която споменатият от Михаил ромейски военачалник Филипик, който отблъснал българите, всъщност бил император Филипик Вардан (711–713 г.) [Гюзелев, В. 2006, с. 277, бел. 9 към текст 124]. Такава „корекция“ вече не само препраща разказа на Михаил Сирийски към друга епоха, но и го дискредитира като надежден източник.

Филипик обаче няма нищо общо с едноименния император, а е висш ромейски военачалник по времето на Маврикий, женен за сестра му. След бунта на Фока и екзекуцията на Маврикий с цел да спаси живота си Филипик се замонашва [Theophanes Confessor, The Chronicle..., pp. 376–379, 381–382, 385, 396, 410–411, 422, 432]. За Филипик пише и Михаил Сирийски, който съобщава, че на шестата година на Маврикий (588 г.) императорът изпратил на поход в Персия пълководеца Приск с голяма войска, а след това към Приск бил придаден и Филипик, който бил женен за сестрата на Маврикий. По време на персийския поход Филипик извършил много подвизи [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre X, Ch. XX, p. 359]. По времето на император Ираклий, съгласно едно съобщение на арменския историк Себеос, съвременник на събитията, Филипик е реабилитиран и през 613 г. е изпратен да воюва против персите в Армения³³. По-важното в конкретния случай е обаче е това, че през 598 г. Филипик е бил временно назначен на висш военен пост на Балканите [Whitby, M. 1998, pp. 122–123]. Следователно споменаването на Филипик не влиза в противоречие с хронологичната рамка, в която върви повествованието на Михаил Сирийски, напротив – то е в синхрон с нея.

³³ *А царят Ераклос изпратил някой си йерей Пилипикос като пълководец. Този Пилипикос бил зет на император Маурик и дълго време, бидейки военен, спечелил победи в битките. Но после внезапно на ум му дошло след управлението на Маурик да отреже косите от главата си, да облече свещеническо расо и да даде войнски обет пред църквата. И тъй, Еракл насила го назначил за пълководец и го изпратил на изток начело на голяма войска. През Кесария Кападокийска той се отправил към Арменията страна, стигнал до Айрарат и се разположил на стан в полето пред град Валаршанат [Միքիայի, 1979, գրքի 17].*

Дали обаче, щом като в гръкоезичните извори липсват данни за български нашествия в Тракия след 559/560 г., не би могло да се допусне, че Михаил Сирийски отразява военните операции на ромеите против славяните северно от Дунав малко преди балканските войски да се разбунтуват? Крайно съмнително, защото в цялата си Хронография той винаги отчетливо отграничава българи от славяни.

Всъщност, съществува едно сведение около това време за сблъсък между българи и ромеи. Съгласно Теофан Изповедник през 597 г. 1000 души българи, придвижващи се мирно в Мизия, са атакувани от ромеите. Сблъсъкът обаче завършва не с победа, а с поражение за източните римляни [Теофан Изповедник, Хронография..., с. 250]. Следователно тази битка няма как да отговаря на българо-ромейския конфликт в Тракия, за който пише Михаил Сирийски.

Ключ към разрешаването на проблема може да даде по-късната редакция на средноарменския превод на Михаил, тази от 1480 г. (изданието от 1870 г.), в която събитията са представени по малко по-различен, но за сметка на това много интригуващ начин:

И случило се тъй, че булхарите въстанали в Тирак и гръцките войски потеглили против тях, прогонили ги и се върнали в Константинопол. И проводили [пратеници] при Морик да му кажат: „Господ възцари мир в дните ти, но конникът не може да живее само в мир. И тъй, ако не възстановиш почестите и заплатите, които ни се полагат в мирно време, имай ни за врагове“. И като получили твърд отказ, като този на Израил спрямо Ровоам, войската казала на Петър, брата на Морик: „Позволи ни да го убием и ти царувай над нас“. Но той не се съгласил, а известил брат си и Морик избягал в Калкедон, а войските го последвали и там го убили. И след него възцарили военачалника Покас, след като Морик царувал 20 години [Միխայէլ Ասորի, 1870, pp. 301–302].

И така, във френския превод на Шабо формулировката е „българите започнали да опустошават страната Тракия“, а в средноарменския ръкопис от 1273 г. е „булхарите дошли в Тракия“, чийто смисъл е, че българите са нахлули в Тракия. В преписа от 1480 г. обаче формулировката е „булхарите въстанали в Тирак“³⁴, което вече внушава, че те са били южно от Дунава, когато са започнали военни действия. Грешка в превода няма, тъй като използваният глагол „apstambem“ означава и в староарменски, и в новоарменски език именно и единствено „въставам, надигам се“. Да са въстанали против империята тези българи „в Тракия“ и същевременно това събитие да не е влязло в полезрението на ромейските автори (Теофан), може единствено, ако те са били на ромейска територия и не са били считани за поданици на аварския хаган и за външни нашественици. Такива „вътрешни“ за империята българи обаче са били 10-те хиляди федерати, настанени от Маврикий през 587 г. в „Горна и Долна Мизия и Дакия“ (Михаил Сирийски) или в „Горна и Долна Мизия“ (Бар Хебрей), и вероятно и те са били засегнати от орязването на заплатите на дунавските войски, което ги накарало също да въстанат, и то преди самите ромейски части да сторят това през 602 г.

Споменаването на Тракия като терен на военните действия на българите също заслужава отделно внимание. До времето на император Юстиниан I източните части на Балканите са обединени в диоцеза Тракия, който включвал всички земи източно от река Искър и от Пирин. Териториите западно от Искър влизали в диоцеза Дакия, а тези западно от Родопите – в диоцеза Македония. В диоцез Дакия влизала провинцията Горна Мизия, а в диоцез Тракия – Долна Мизия, Малка Скития (Северна Добруджа), собствено провинция Тракия, провинция Хемимонт, провинция Родоп и провинция Европа (дн. турска Тракия). През 536 г. обаче Юстиниан I отделя Долна Мизия и Малка Скития от диоцеза Тракия, превръщайки ги в отделна военно-административна област. Така на практика е разформирован диоцезът

³⁴ Двата откъса от двата ръкописа се отличават и в лексикално отношение. Например в редакцията от 1273 г. имаме „войската на ромеите“, на което в редакцията от 1480 г. съответства „гръцките войски“. В редакцията от 1273 г. се говори за искане на заплата „без намаление“, липсващо дори в сирийския оригинал, но пък отговарящо на действителните мотиви за войнишкия бунт, докато в редакцията от 1480 г. срещу това стои „възстановяване“ на „почестите и заплатите, които ни се полагат в мирно време“. В редакцията от 1273 г. братът на Маврикий е записан като „Петрос“, докато в тази от 1480 г. той фигурира като „Петър“ (Petr). В редакцията от 1273 г. е използвано названието „Тракия“, докато в тази от 1480 г. формата е „Тирак“, която, редом с „Трак“, е всъщност собствено арменският вариант на „Тракия“. Изобщо, откъсът от текста от 1480 г. като стил звучи по-арменски в сравнение с този от 1273 г.

Тракия [Bury, J. B. 1923, p. 340]. Тоест към 602 г. под Тракия вече не се разбират териториите между Дунав и Константинопол, а земите между Стара планина и Константинопол. Следователно с оглед на историко-административната география на региона, дори да се приеме формулировката на Михаил Сирийски, съгласно която към 602 г. българите „започнали да опустошават страната Тракия“, то това ще е същинска Тракия, а не диоцезът Тракия в неговите граници от Дунав до Константинопол. Тоест и в този случай тези българи са нахлули от Мизия южно от Балкана и там били отблъснати, а не са прекосили Дунава, за да нападнат Мизия, каквото първоначално внушение оставя френският превод на Шабо на Михаил Сирийски.

Тъмното столетие (681–796 г.)

След като приключва разказа си за българите, които малко преди бунта на Фока били отблъснати от Тракия от военачалника Филипик, Михаил Сирийски задълго спира със сведенията, свързани с тях. Едва в края на седмото столетие старият патриарх отново насочва вниманието на читателя към Балканите и в частност към злощастното (за ромеите) участие на славянския корпус в битката при Севастополис през 692 г. Съгласно разказа на Теофан Изповедник 20 000 славяни от общо 30-хилядния славянски корпус в редиците на ромейската армия, водени от началника си Небул, са подмамани от арабите да дезертират при тях (арабите подкупват Небул с колчан, пълен с жълтици). Това води до поражението на ромеите, а като отмъщение Юстиниан избива остатъка от славяните заедно с техните семейства [Теофан Изповедник, Хронография..., с. 266]. Ето как предава събитията Михаил Сирийски, при когото бройката от 7000 славянски дезертъори изглежда доста по-реалистична:

Императорът на ромеите Юстиниан, бидейки надменен и язвителен, не позволил Кипър да бъде на ромеите и на тайайе³⁵; той отвел жителите му през седмата година от царуването си. Като научил това, Абд ел-Малик остро го укорил, че е нарушил мира и че не изчакал да изтекат [десетте] години [за които мирът бил сключен]. Затова Мохаммед, емирът на Джезира, нахлул в Бейт Румайе. Ромеите му дали битка при Кесария в Кападокия. Асклабите преминали на страната на тайайе и на брой към 7000 отишли с тях в Сирия. Онези ги настанили в Антиохия и в Кирос³⁶, дали им жени и им отделили от плячката и от припасите [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre XI, Ch. XV, p. 470].

Михаил Сирийски обаче продължава разказа си с едно странно съобщение за въстание на (балканските?) славяни против ромейската власт по времето на император Леонтий (695–698 г.), потушено от наследника му Тиберий III (698–705 г.):

В 1010 година³⁷ Апсимарос дошъл от Киликия и отстранил Леонтий от империята. Не му сторил никакво зло, но се възцарил на неговото място. Нещата станали по следния начин:

Този Апсимарос бил военачалник, по прякор Тиберий. Когато асклабите се разбунтували срещу ромеите, тъй като Леонтий бил нехаен спрямо тях, те започнали да грабят и опустошават страната на ромеите. Тогава Апсимарос тръгнал против тях, победил ги и ги покорил. Така той станал могъщ, разбунтувал се и свалил от престола Леонтий, казвайки: „Юстиниан беше лишен от властта заради лошото си управление над империята на ромеите, особено заради това, че ограби Кипър, наруши мира с тайайе и също така разори много от страните на ромеите, както и поради други подобни причини; и Леонтий, който бил един от велемоцните мъже, които го поставили на престола, на свой ред изпаднал в такова безумство и бил прогонен заради същото.

Тиберий, сиреч Апсимар, изпратил една ромейска войска против тайайе. Тя нахлула в областта на Самосата и избила 5000 тайайе, взела пленници, оплячкосала цялата страна и се върнала обратно [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre XI, Ch. XV, pp. 473–474].

³⁵ Сирийско название на арабите.

³⁶ Кюрос/Кирос, град на 70 км от Халеп в Сирия, основан ок. 300 г. пр. Хр. от Селевк Никатор (305–281 г. пр. Хр.).

³⁷ Тази дата по Селевкидската ера отговаря на 698/699 г.

Същите събития са предадени малко по-сбито от Бар Хебрей, без обаче от това да страда пълнотата на разказа:

Тогава Юстиниан заради нарасналата си гордост нарушил клетвата [си] и развалил мир[ния договор], преди той да е изтекъл, и изпратил да опленят арабите, които били в Кипър. Заради това Махаммад, емирът на острова Карду, стигнал до Кападокия и ромеите и асклабе го нападнали в битка, и ромеите били разбити близо до Кесария. И асклабе станали приятели с арабите и ок. 7000 от тях отишли с тях в Сирия. И те ги заселили в Антиох и в Курос и им дали жени и припаси.

Тогава Юстиниан, така както не бил удържал клетвата си към арабите, така започнал да избива и благородниците сред ромеите. И заради това те се събрали против него и го уловили и отрязали носа му.

И един мъж, чието име било Леонтий, се възцарил в 1007 година³⁸ [от летоброенето] на гърците. И в тази година емирът на града Газарта несправедливо набил на кол благородниците, сиреч Симон Бар Наула от Халуга и Мардания и неговия син от Низибис. Година по-късно арабите започнали да секат пари, динари³⁹ и зузе⁴⁰ и фулсе⁴¹ само с надписи и без лика [на императора].

В 1010 година [от летоброенето] на гърците⁴² началникът на войските в Киликия, чието име било Апсимарос, наречен Тиберий, дошъл и премахнал Леонтий от царството и се възцарил на негово място, но не убил Леонтий. Този Тиберий подчинил асклабе, които се били разбунтували срещу ромеите. И тръгнал срещу областта на Самосата и избил 5000 араби и взел пленници и плячка и се върнал обратно [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

Същите сведения присъстват и редакцията от 1273 г. (изданието от 1871 г.) на средноарменския превод на Михаил Сирийски:

И в онези дни Йустуанос завзел Кипър⁴³ и настанала война между персите⁴⁴ и ромеите. И Абдла⁴⁵ изпратил Махмед, емира на Джзира, срещу Кесария в страната на ромеите. И ромеите, като наели склави, излезли да воюват срещу Махмед и ромеите били изтребени и останалите склави, 7000 на брой, преминали към тачиките⁴⁶ и тачиките ги настанили в Антак⁴⁷ и Курис, давайки им жени и имоти.

.....
В онези времена Йустуанос, като властвал сурово, убил мнозина от ишханите⁴⁸ и от войската и те, озлобени, го заловили, отрязали му носа и го хвърлили в тъмница и поставили за цар някой си на име Левон⁴⁹. А началникът на войските Йепимрос⁵⁰, който бил в Киликия, дошъл и отстранил Левон и сам станал цар. И той подчинил склавите и излязъл срещу тачиките в областта Самисон и избил 5000 мъже от тях и като взел плячка и пленници, се завърнал [Միխայի Ասորի, 1871, pp. 327–329].

³⁸ Тоест по Селевкидската ера, или 695/696 г.

³⁹ Тоест жълтици.

⁴⁰ Тоест сребърници.

⁴¹ Тоест медни пари.

⁴² Тоест по Селевкидската ера, или 698/699 г.

⁴³ Император Юстиниан II възстановява ромейския контрол върху част от Кипър през 686 г.

⁴⁴ Тоест арабите.

⁴⁵ Арабският халиф Абд ал-Малик (685–705 г.)

⁴⁶ Арменско название на арабите.

⁴⁷ Град Антиохия в Сирия.

⁴⁸ Ишхан – „княз“ (арм.).

⁴⁹ Ромейският император Леонтий.

⁵⁰ Ромейският император Тиберий II Апсимар.

Почти същата информация се съдържа и във версията от 1480 г. на средноарменския превод на Михаил Сирийски (изданието от 1870 г.):

По онова време Йустинан завзел Кипър и всял смут сред тачиките. И Абдла изпратил емира Чжерой⁵¹ в страната на гърците срещу Кесария. А гърците наели склави; те излезли срещу тях и били изтребени от арабите, а оцелелите склави, на брой 7000 конници, поискали да се присъединят към тачиките срещу клетва от тях [че няма да им навредят]. И тачиките ги заселили в Антиохия и в Кюрис и им дали имоти и жени.

.....

А Йустинанос със сурово сърце властвал над велможите си, заради което те го заловили и му отрязали носа, хвърлили го в тъмница и поставили за свой цар Левон. И Левон бил отстранен от военачалника Йепемрос и той се възцарил и като подчинил склавите, нападнал тачиките при Самисон, избил 5000 мъже от тях, пленил мнозина и се върнал [в страната си] [Միխայէ Ասորի, 1870, pp. 342–343].

Кое е това въстание на славяните и грабежите им, оставени без внимание от страна на Леонтий? За него липсват сведения в други извори. Възможно е това да е отглас от някакви вълнения сред подвластните на империята „славинии“ на Балканите, останали нерегистрирани в други източници. Не е изключено обаче въпросните славяни, отдали се на грабежи и опустошения на ромейска територия, да са били онези славяни, които дезертирали при арабите през 692 г. и които на своя глава и за своя сметка (или пък насърчавани от арабите) от Сирия да са предприемали рейдове на ромейска територия. Втората възможност се подкрепя косвено и в някаква степен от едно лаконично и не съвсем ясно съобщение на Теофан Изповедник, отнасящо се или към 694 г., когато арабите нанасят поражение на ромеите при Германикия (Мараш), или към 695 г., когато те нахлуват в ромейската провинция Четвърта Армения:

Мохамед⁵² се отправил на поход срещу ромеите, като взел със себе си бегълците славяни, които познавали добре Романия, и отвел много пленници [Теофан Изповедник, Хронография..., с. 266].

Следващата информация на Михаил Сирийски за Балканите вече е свързана пряко с името на българите като политическа сила, оказала помощ на сваления ромейски император Юстиниан II да се върне на престола след 10 години изгнание в Хазария. Ето какво пише Михаил:

В 1015 година⁵³ [по летоброенето] на гърците, сиреч в деветнадесетата година на царя на тайайе Абд ел-Мелик, последният изпратил Маслама срещу Мопсуене и той я превзел.

Същата година тайайе от Акула и Басра се разбунтували срещу Абд ел-Мелик и започнали да воюват против него.

Същата година Юстиниан избягал и се върнал от изгнание. Той бил намерил убежище при Хаган, царя на хазарите, който го приел с радост и му дал дъщеря си за жена. Той потърсил също така помощ от българите. Сдобил се [се с войска] и потеглил срещу Константинопол. Апсимарос побягнал и Юстиниан се възцарил отново след 10 години в заточение. Той наредил да убият Леонтий и Апсимарос. Наред с това наредил да избият мнозина от знатните, а други пратил в изгнание. Той лишил империята на ромеите от благородници. Намерил и 6000 пленници от тайайе и ги върнал в страната им [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre XI, Ch. XVII, pp. 477–478].

⁵¹ Вероятно арабският пълководец Ал-Джаррах ибн Абдаллах, прочул се с военните си операции срещу хазарите през 722–724 г. В действителност арабската офанзива срещу Кесария е ръководена от Мухаммад ибн Марван, брат на халифа Абд ал-Малик.

⁵² Мухаммад ибн Марван.

⁵³ Тоест по Селевкидската ера, или 703/704 г.

Същата информация предоставя и Бар Хебрей с изключение на едно странно и неясно съобщение:

И в 1015 година от [от летоброенето] на гърците Абд ал-Малик изпратил Маслима и той превзел Мопсуестия. И в същата година арабите, които били в Куфа и Босра, се разбунтували и започнали война против Абд ал-Малик. И в същата година Юстиниан се спасил от изгнанието и избягал при Хакан, царя на хазарайе, и ханът му се зарадвал и му дал дъщеря си за жена и тя му родила син и го нарекли Тиберий. И като получил войници от Хакан и от булгарайе, той пристигнал пред Константинопол и Апсимарос избягал. И Юстиниан се възцарил отново за шест години, след като десет години бил в изгнание. И той убил Леонтий и Апсимарос и мнозина от благородниците и направил [отново] управлението на ромеите, което било унищожено от Тарке⁵⁴. Намерил 6 хиляди арабски пленници и ги пуснал [да си идат] в страната им [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

Това сведение присъства и в редакцията от 1273 г. на средноарменския превод на Михаил Сирийски (изданието от 1871 г.), но не и в тази от 1480 г. (изданието от 1870 г.):

И в същата година Йустинанос излязъл от тъмницата, в която бил затворен десет години и отишъл при Хакан, царя на хазирите. И той с радост го приел и му дал дъщеря си за жена. Получил помощ от булгарите, стигнал пред Константинопол и Йепимрос побягнал. Убил Левон и избил мнозина от придворните, а други изпратил в заточение, като по този начин опразнил царския двор. И като намерил 6000 пленници от тачиките, освободил ги и ги изпратил в мир [Միխայէլ Ասորի, 1871, р. 331].

Най-важното сведение на Михаил Сирийски и на Григорий Бар Хебрей за периода от 681 г. до началото на IX век, свързано с историята на българите, е епичният разказ за арабската обсада на Константинопол през 717–718 г. Всъщност, колкото и да е чудно, живеещата в Сирия Михаил е авторът, оставил най-подробни данни за участието на българите в събитията. Ромейските автори са твърде лаконични по темата, което може да се обясни с нежеланието им великата победа на християнството срещу исляма да бъде разделяна с чужд народ, който на всичко отгоре по това време е и езически. Например Теофан Изповедник, който иначе отделя 4 страници от Хронографията си за описание на прелюдията и развоя на обсадата, се задоволява да отрази българската помощ с всичко на всичко 1 (едно) изречение: *На всичко отгоре с тях (арабите) започнал война и народът на българите и, както добре осведомени хора казват, избили 22 000 араби [Theophanes Confessor, The Chronicle..., р. 546].* Георги Монах отделя на обсадата само три изречения, в последното от които съобщава, че вече след като били съсипани от ромеите, арабите били доразбити от българите [Георги Монах, Хроника..., с. 50]. По същия начин предават нещата и Леон Граматик и Йоан Зонарас – българското участие идва, чак след като ромейският флот и чумата били докарали арабите до състояние близко до катастрофа [Лъв Граматик, Хронография..., с. 150; Йоан Зонара, История..., с. 158].

Михаил Сирийски и Бар Хебрей обаче очертават съвсем различна картина: българите не само че вземат дейно участие в цялата кампания, но и очакват арабите още при преминаването им отсам Проливите и веднага започват безмилостни военни действия против тях. Наред с това Михаил и Бар Хебрей описват българите не като някаква алтруистична сила, дошла на помощ на ромеите от добра воля, като съюзник или заради ясно осъзнатата перспектива, че след империята идва и техният ред. Не, двамата автори представят българите като воюващи срещу заплащане, осигурено от ромеите. Ето и разказът на Михаил Сирийски:

⁵⁴ *And he killed Leontius and 'Apsimaros, and many of the nobles, and he made [anew] the administration of the Rhomaye which had been destroyed by the Tarke.* На това място у Михаил Сирийски: *Той наредил да убият Леонтий и Апсимарос. Наред с това наредил да избият мнозина от знатните, а други пратил в изгнание. Той лишил империята на ромеите от благородници.* Tarke е название на Тракия или траките, но какво или кои са Tarke в конкретния откъс е напълно неясно.

В 1026 година⁵⁵ [по гръцкото летоброене] Уалид, цар на арабите, умрял и като се възцарил Солейман, Маслама⁵⁶ нахлул в Страната на турките⁵⁷, взел много пленници от тях и се завърнал.

В 1027 година⁵⁸ Маслама навлязъл в страната Азия. Той овладял Пергам и Сарди и други градове, чиито жители отвел в плен.

През същата година Солейман подготвил Маслама за поход срещу Константинопол. Той събрал 200 000 мъже и напълнил 5000 кораба с мъже и припаси. Събрал 12 000 работници, 6000 камили и 6000 магарета, за да носят храните на камилите и припасите за работниците, а на камилите натоварил оръжията и обсадните съоръжения. Снабдил ги с припаси за много години и поставил начело им като пълководец Омар, син на Хобейра. Солейман дал тържествена клетва: „Няма да спра да воювам срещу Константинопол, докато Страната на тайае не остане без сили или докато не го превзема“. Заедно с него тръгнали и 30 000 от така наречените мотауа'а⁵⁹.

Войската била разделена на две части – едната напредвала по море, а другата – по суша. Когато достигнала до земите на ромеите, започнала да опожаряват черквите и да лее кръв. Само на едно място изклали 6000 мъже.

А по същото време войни и междуособици царяли сред ромеите. Те се разбунтували срещу императора си Теодоси. Ромейският пълководец Леон бил на страната на Теодоси, но когато войските на тайае стигнали до града Аморион, той излязъл да ги посрещне. И сключил съюз с тях с обещанието да им помогне да овладеят Града (т.е. Константинопол), а Маслама му обещал, че след като превземе Града, ще го направи император на ромеите. Леон се завърнал в Константинопол, а тайае преминавали през градовете, като сключвали мирни договори с тях.

Цар Солейман дошъл лично да обсади града Халкедон начело на 12 000 мъже с цел да попречи да внасят жито в Константинопол. Теодоси, след като научил за договора, който Леон бил сключил с Маслама, наредил да доведат семейството на Леон и наредил на началниците грижливо да го охраняват. Когато Леон разбрал, изпратил да открият Солейман, взел войска от 6000 души и обсадил Аморион. Жителите на града треперели от страх пред Леон. Леон се доближил до стените и им съобщил, че действа с хитрост спрямо тайае. Затова, след като той им дал обещания под клетва, те му предали семейството му. След това той разпуснал тайае, давайки на всеки мъж по 12 динара, и се насочил с ромеите към Константинопол. Войските на ромеите се срещнали, той им се понравил, те го обявили за цар и му предали сина на Теодоси. Когато той влязъл в Константинопол, Теодоси се оттеглил, подстригал се и станал църковник.

Леон се възцарил през 1028 година⁶⁰ [от летоброенето на гърците], или в 98 година [от летоброенето] на тайае.

Когато Маслама разбрал, че Леон се възцарил, той се зарадвал, защото мислел, че той ще му предаде Града. Леон поддържал тази измамна надежда, докато успее да укрепи града и да го подсигури с припаси.

Когато Маслама научил, че Леон го е измамил, незабавно потеглил начело на войските и корабите си и преминал на другата страна [на Проливите]. Докато самият Маслама се движел

⁵⁵ Тоест по Селевкидската ера, или 714/715 г.

⁵⁶ Маслама ибн Абд ал-Малик, син на халифа Абд ал-Малик, един от най-прославените арабски пълководци от ранната история на халифата. През 707–708 г. ръководи арабската офанзива срещу византийския град Тиана, през 712 опустошава Галатия и превзема град Амасия, а през 714 отнема от ромеите град Мелитене. Преди това, през 706 г., ръководи първия арабски набег срещу хазарите северно от Кавказ. През 727, 728 и 730 г. Маслама отново воюва на хазарския фронт, а през 732 престарелият пълководец овладява и важната крепост Дербенд.

⁵⁷ В действителност Маслама ибн Абд ал-Малик извършва първото си нападение срещу хазарите (турките у Михаил Сирийски) през 706/707 г. и в хода на тази кампания превзема Дербенд. Едва след десетилетие, през 717/718 г., хазарите отговарят на предизвикателството и нахлуват с 20 000 души в Азербайджан. Арабите успяват да им противопоставят само 4000 души начело с Амр ибн Рамийа, но нанасят поражение на петкратно превъзходящите ги хазари [Федоров, Я., Федоров, Г. 1978, с. 119, 173; Аргамонов, М. 1962, с. 205].

⁵⁸ Тоест по Селевкидската ера, или 715/716 г.

⁵⁹ Същото като *захиди*, тоест нередовна армия от религиозни фанатици.

⁶⁰ Тоест по Селевкидската ера, или 716/717 г.

отзад с 4000 мъже, българите, които Леон бил взел на военна служба, избили голямо множество [войници]; самият Маслама с мъка се отървал и успял да се добере до главния стан. Тогава цялата войска на тайайе се разположила откъм запад срещу Златната врата. Той наредил да се изкопае ров около стана между него и града и [още един] зад тях срещу българите. От дясно и от ляво станът достигал до морето, където плавали корабите с войска от 10 000 тайайе на тях и египетски моряци, които били разположени в морето, за да следят корабите на ромеите; изпратил отряд от 20 000 мъже като охрана между стана и българите; подобен брой разположил и срещу сирийците.

Тайайе били нападани и от жителите на града, и от обългарите, а по море – от една страна от корабите на ромеите, а от друга – от съгледвачите на ромеите; те не можели да излязат на повече от две мили, когато били принудени да търсят жито. Българите излезли срещу тайайе и ги изстребили; последните се бояли повече от българите, отколкото от ромеите. Отвън тайайе се намирали в много по-голямо притеснение, отколкото ромеите вътре [в града]. Зимата дошла и тайайе се бояли да се оттеглят – първо, заради техния цар, второ, заради морето и, трето, заради българите. Вихърът на смъртта ги грабвал. Маслама ги залъгвал, казвайки им, че подкрепления, изпратени от царя, са на път към тях.

Ромеите били пленници [зад стените си], но тайайе били още по-зле. Гладът ги мъчел дотолкова, че ядели труповете на мъртвите и изпражненията на другарите си. Стигнали дотам, че почнали да се избиват един друг за храна. Една модия пшеница струвала 10 динара. Намирали меки камъни и ги гризели, откривайки някакво удовлетворение в това, ядели сметта, събрана от корабите им.

Докаато тайайе се намирали в такива крайни лишения, царят им Солейман умрял, след като властвал две години и половина.

Наследил го Омар и той поискал да изтегли хората от земите на ромеите. Разпоредил да съберат вестите. Маслама пишел лъжливи писма, казвайки, че хората му са добре и че градът скоро ще падне. Когато Омар научил от пратеника на Маслама за случващото се в стана, обратно на това, което той пишел, заповядал му да вдигне войската и да се оттегли. Но тъй като било още зима, те по никакъв начин не можели да излязат [от стана]. Когато зимният мраз отминал, Маслама все още не бил обявил пред тайайе за смъртта на Солейман; ромеите им подвиквали от стените: „Царят ви е мъртъв“. И страхът налегнал тайайе. Тогава дошъл пратеник на царя със заповед до Маслама да се оттегли и до хората да потеглят без него, ако той откаже да се подчини. Маслама се опитал да скрие заповедта, но започнало безредие сред тайайе. И двете страни (ромей и араби) изпаднали в голяма радост [от оттеглянето].

Царят на тайайе Омар купил 20 000 коня и мулета, изпратил на всеки един от мъжете по 10 динара, за да покрият най-неотложните си нужди, тъй като изпитвал голяма жал към тях. Когато тайайе започнали да се оттеглят, ромеите излезли подире им, избили мнозина от тях и подпалили корабите им; мнозина други погинали в буря и така градът бил спасен [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre XI, Ch. XVIII, pp. 483–486].

Бар Хебрей предава същата картина с някои малки разлики, една от които обаче е наистина интересна:

И след Уалид, сина на Абд ал-Малик, сина на Маруан, неговият брат Сулайман [властвал] две години и пет месеца. В началото на царуването му Маслима извършил нападение и превзел крепостта, която била в областта Галатия, и се върнал с голяма плячка. И войниците от войската, които Анастасий изпратил на запад, се разбунтували и убили своя началник и довели Теодоси, който царувал една година. И Анастасий избягал в Никея. И в 1026 година⁶¹ [от летоброенето] на гърците Маслима подчинил туркайе в собствената им страна и взел голяма плячка и се завърнал.

И в 1027 година⁶² [от летоброенето] на гърците Маслима тръгнал срещу областта Азия. И завзел Пергам и Родос и ги опразнил от блага. В същата година Сулайман подготвил Маслима

⁶¹ Тоест по Селевкидската ера, или 714/715 г.

⁶² Тоест по Селевкидската ера, или 715/716 г.

да тръгне против Константинопол. И той събрал 200 000 войници и 5000 кораба били напълнени с войници и припаси. И събрал 12 000 занаятчии, 6000 камили, 6000 магарета, които били натоварени с припаси, оръжие, снаряжение и военни машини. И назначил над тях друг началник на войската, а именно Омар бар-Хубайра. И заедно с тях тръгнали 30 000 войници, биещи се по свое желание и за своя сметка, сиреч по „пътя на Бога“, и те били наречени на техния език „мута-уа“. И арабите се разделили на две: едните по море, а другите по суша. И тъй, когато Леон, началникът на ромейските войски, срещнал Маслима, началника на войските на арабите, той обещал да им помогне, като им отвори царствения град. И те му обещали царството на ромеите.

И тъй, когато царят Теодоси забелязал измяната на Леон, той прибрал хората му и ги заключил в града Амурин. И когато Леон чул за това, дошъл при царя Сулайман. И тъй, той лично с 12 000 [мъже] разположил стана си около града Халкедон, за да може да попречи на запаси и храни да бъдат вкарвани в Константинопол. И взел 6000 войници и се разположил на стан пред Амурин. И изпадналите в страх жители му предали хората му. И той отпратил арабите и дал на всеки мъж по 12 динара. А той и ромеите тръгнали на поход към Константинопол. И когато той срещнал ромейските войски, той им обяснил, че с помощта на хитрост той се бил върнал с арабите; и той им се понравил и го обявили за техен цар. И когато влязъл в Константинопол, Теодоси си отишъл. Обръснал главата си и станал църковник. И Леон царувал 24 години. И с напразна надежда той започнал да залъгва арабите и да подсилва града с храна, запаси и други неща.

И когато Маслима научил, че Леон го бил измамил, пресякъл ръкава на морето и разположил стана си пред Константинопол. И тъй като Маслима с 4000 мъже бил изостанал назад, булгарайе, който Леон бил наел, го връхлетели и избили мнозина от хората му. Самият Маслима едва успял с голяма мъка да се отърве и да стигне до Великия стан, който бил устроен откъм западната страна на Константинопол, срещу Златната врата. И той направил [ров – у М.С.] срещу нея, между стана и града, и ров зад тях срещу булгарайе. И арабите били нападани [по суша] от гражданите и от булгарайе, и по море от корабите на ромеите. Така се оказало невъзможно повече от 2000 мъже да излизат и да доставят храна за арабите. И арабите понесли по-големи притеснения от онези, които били извън града, отколкото от туркайе, които били в него. И върху тях се стоварили и зимата, и гладът, и булгарайе, които го избивали. И арабите били толкова жестоко засегнати от глада, че ядели смолата на корабите. И докато Маслима ги залъгвал, казвайки: „Вижте, идват подаръци от царя“, дошла вест, че царят Сулайман бил умрял.

След Сулайман, синът на неговия чичо Абд ал-Азиз, [властвал] 2 години и 5 месеца. Този халиф изпратил [мъже] да му съобщят вест за войската пред Константинопол. И Маслима пишел лъжливи писма, казвайки: „Хората са много добре и градът скоро ще бъде отворен“. И когато Омар научил истината от пратеника, той наредил на Маслима да вземе войниците и да потегли. И Маслима се оправдавал със зимата [за това, че не тръгвал]. И когато суровостта на зимата се смекчила, друг пратеник пристигнал и казал на хората, че ако Маслима не бъде убеден да се оттегли, те могат да си тръгнат сами. И когато те си тръгнали, ромеите избили мнозина от тях по море и по суша.

Тогава Омар лично изпратил 20 хиляди конници при тях и дал на всеки мъж по 10 динара, с които да покрият най-неотложните си нужди. И заради позора, който се стоварил върху арабите по време на отстъплението им от Константинопол, в сърцето на Омар се разпалила велика ненавист към християните и той сурово започнал да ги мъчи. И той забранил [звъна на – бел. Бъдж] камбаните [в черквите им], да извисяват глас по време на молитва, да носят войнишки одежди и да ползват седла при езда. И в 1034 година⁶³ [от летоброенето] на гърците, през месец Шебат⁶⁴ Омар умрял [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

⁶³ Тоест по Селевкидската ера, или 722/723 г.

⁶⁴ Февруари.

Съществената разлика между разказа на Михаил Сирийски и на Бар Хебрей се състои в следния откъс у втория: *Така се оказало невъзможно повече от 2000 мъже да излизат и да доставят храна за арабите. И арабите понесли по-големи притеснения от онези, които били извън града, отколкото от туркайе, които били в него.* Кои са тези тюрки, които били в Константинопол? Възможно е преводачът Ърнест Бъдж да не е разчел правилно ръкописа и в действителност вместо „туркайе“ да става дума за „таркайе“, тоест траки/тракийци, сиреч за населението на Тракия, което се било укрило зад стените на Константинопол. Ако обаче появата на „тюрки“ в повествованието не е нито преводаческа, нито авторова грешка, то тогава съществува възможността тези тюрки да са били хазарски контингент, изпратен на помощ на ромеите. По това време Източната римска империя и Хазарският каганат са де факто съюзници против арабите и хазарското нахлуване от 717/718 г. в Азербайджан подсказва за синхронизация на военните операции на двете сили против общия враг.

Редакцията от 1273 г. на средноарменският превод (изданието от 1871 г.) репродуцира, макар и донякъде в съкратен вид, разказа на Михаил Сирийски, запазвайки непокътната най-важната информация:

По същото време Мслим⁶⁵ превзел Амасия и Антиохия Пизидийска. И след двегодишно царуване извадили очите на Пиликтос⁶⁶ и го изпратили на заточение; и се възцарил Анастас⁶⁷ за 2 години. И умрял Влит⁶⁸ и се възцарил Сулиман⁶⁹ за 2 години. И през същата година Мслим овладял Страната на галатите и тамошните крепости. И Анастас изпратил войска към западните предели, която, като се разбунтувала, убила своя военачалник и обявила за цар Теодоси, а Анастас избягал в Никия.

И Мслим отишъл в страната на турките и се завърнал с голяма плячка. И тръгнал срещу Азия и превзел Бракмия и Сардия⁷⁰ и ги опленил. И възгордян, Мслим събрал 200 000 конници и 5000 кораба с военни припаси. И взел със себе си 12-хилядна войска от булхарите, 6000 камили и 6000 магарета, натоварени с храни и припаси за много години. И поставил за военачалник Омар с клетвата, че ще отвърже (т.е. превземе) Константинопол. И с него имало 30 000 зехити⁷¹. Били две войски – едната по море, а другата по суша. И Левон⁷², военачалникът на Теодоси, отишъл при Мслим и Мслим му дал тържествена клетва, че ако превземе Града, ще го постави за цар; и [Левон] влязъл в Константинопол. И тачиките, през която и да е област или град да преминавали, сключвали мир с тях. И самият цар Сулиман вървял след тях с 12 000 [мъже], разположил се пред Никия и я обсадил. А царят Теодосиос, като научил за лъжата на Левон, заловил семейството [му] и ги поставил под надзор. И Левон избягал и отишъл при Сулиман и с 6000 конници стигнал до Амур⁷³ и дал тайна клетва на града, че „С тях [тачиките] съм лъжливо“. И те [жителите] отишли, довели семейството му и му го предали. И двете войски потеглили към Константинопол [по суша и море]. При приближаването им срещу Левон излезли войските на града, покорили му се, предали в ръцете му сина на Теодоси и го провъзгласили са цар и се завърнали [заедно] в града. И като чул това Теодос, остригал главата си и станал църковник.

И Левон се възцарил и като чул това Сулиман, се зарадвал, мислейки, че той ще предаде града в ръцете му. И той започнал да го мами със [лъжливи] слова и да укрепява града. И когато Мслим научил, че е излъган, преминал от другата страна [на пролива] и войската вървяла напред, а той с 4000 [мъже] зад нея. И излезли срещу него булхарски наемници и изстребили четирите хиляди и Мслим [едва] се отървал и се прехвърлил при другата войска. И войската на

⁶⁵ Маслама.

⁶⁶ Ромейският император Филипик Вардан.

⁶⁷ Ромейският император Анастасий II (713–715 г.)

⁶⁸ Арабският халиф Уалид I (705–715 г.)

⁶⁹ Арабският халиф Сюлейман (715–717 г.)

⁷⁰ Пергам и Сарди.

⁷¹ Вариант на арабското *zahid* „аскет, отрекъл се от светския живот, за да се посвети на Бога“, тоест нередовна армия от религиозни фанатици.

⁷² Бъдещият император Леон III, по това време стратег на тема Анатоликон.

⁷³ Град Аморион в Централна Мала Азия.

тачиките разположила стана си откъм западната страна на града срещу Златната врата и поставили откъм морето 30 000 мъже да охраняват корабите, и 20 000 [мъже] да пазят откъм страната на булхарите и почнали да воюват по море и суша срещу града. И булхарите, като излезли, избили мнозина от тачиките. И тачиките изпаднали в страх, защото дошла зимата и ги обзели тревоги и боязън и от морето, и от булхарите, и от града. И настанал глад сред тачиките, които ядели собствените си изпражнения и пиели собствената си пикоч. И докато били изпаднали в тези затруднения, умрял царят на тачиките Сулиман и царството поел Омар и проводил [пратеници] до Мслим да [му кажат] да остави града и да си тръгне. Върнали се малцина, а останалите измрели от глад. И след това Омар започнал да притеснява християните с обвинението, че войската му погинала заради тях и [затова] се постарал да ги обърне в своята вяра [Միսլիմի Ասորի, 1871, р. 333–337].

В преписа от 1480 г. на средноарменския превод (изданието от 1870 г.) разказът представлява силно сбит вариант на този от 1273 г., като описанието на самата обсада на Константинопол е почти напълно изрязано. Включено е само сведението за изтреблението на 4-те хиляди души на Маслама, но причината за това не са българите, а божията помощ:

И Мслим стигнал до Амасия и я превзел и стигнал [след това] до Антиохия Пизидийска и я овладял с пристъп. И на втората година [от царуването му] извадили очите на Пиликтос и го изпратили на заточение и се възцарил Ънастас.

И след Влит над тачиките се възцарил Сулиман за две години. В неговите дни Мслим превзел Страната на галатите. А Ънастас след 2 години избягал в Сикия⁷⁴, защото искали да го убият, и се възцарил Теодоси. По това време Мслим стигнал до Страната на турките и се завърнал с голяма плячка.

И отново [Мслим] тръгнал срещу Сирия⁷⁵ и превзел Бракмия и Садрия и ги опленил. Възгордян, замислил да тръгне срещу Константинопол. И взел със себе си 200 000 конници, напълнил с конници 2000 кораба и взел също така и 12 000 булхари и припаси натоварени на 6000 камили и 6000 магарета. С него дошли и 30 000 зехети и цялото това множество изпратил по море и суша, а той самият с 12 000 [мъже] вървял полека след тях. И като стигнали до Никия, се установил в нея. И където минавала войската, идвала с мир и не навредила на никого. Чул това гръцкият военачалник Левон и отишъл тайно при Мслим. И Мслим му се закле да го направи цар, ако му окаже подкрепа, и Левон се върнал в града [Константинопол].

И Мслим като научил, че Левон го е излъгал, се разположил срещу Златната врата с 4000 [мъже]. И Господ помогнал и Мслим едва се отървал и четирите хиляди, които били с него, били изтребени. И от другата страна паднали 30 000 и ги връхлетяла зимата и глад се спуснал над войската им.

И по същото време умрял техният цар Сулиман и царството поел Омар. И като чул това, Мслим се върнал посрамен с малцина“ [Միսլիմի Ասորի, 1870, pp. 347–350].

Това, което е наистина интригуващо в средноарменските преводи, е следното твърдение: [Мслим] взел със себе си 12-хилядна войска от булхарите, 6000 камили и 6000 магарета, натоварени с храни и припаси, за много години“ (1273 г.) и „[Мслим] взел също така и 12 000 булхари и припаси натоварени на 6000 камили и 6000 магарета“ (1480 г.). Срещу това в превода на Шабо на Михаил Сирийски стои фразата „събрал 12 000 работници, 6000 камили и 6000 магарета, за да носят храните на камилите и припасите за работниците“, а в превода на Бъдж на Бар Хебрей „събрал 12 000 занаятчии, 6000 камили, 6000 магарета, които били натоварени с припаси, оръжие, снаряжение и военни машини“. Защо Вардан Арвелци е заменил „работници“ с „българи“ не е ясно. Вардан, за разлика от много други арменски автори, е проявявал специален интерес към българите. Той не само посочва старите им земи в Средна Азия, но знае и за кавказките българи и е

⁷⁴ Тоест Никея или Никия, както е в изданието от 1871 г.

⁷⁵ Следва да се чете „срещу Азия“, както е у Михаил Сирийски и в редакцията от 1273 г.

единственият арменски автор, който в своята „Всеобща история с тълкувание на вардапета Вардан“ споменава за българо-хазарско нашествие в Армения през 198 г. Вардан познава и дунавските българи и ги споменава в своята история във връзка с грабежите на германските кръстоносци на Фридрих Барбароса. Следователно той е имал някаква причина да подмени „работници“ с „българи“.

Възможно е например в сирийския текст, с който Вардан и Исхок са разполагали за превода си, на мястото на преведената от Шабо като „работници“ дума да е стояла сирийска форма на латинското *bucellarii*, преминало в гръцки като *βουκελλάριοι*, която Вардан и Исхок са разчели като „булгари“. Букелариите са били вид войници в късната Римска и ранната Византийска империя, чиято издръжка поемала не държавата, а богати частни лица, и в текста на Михаил Сирийски, с който разполагали Вардан и Исхок, терминът може да е бил употребен в смисъл на нередовни (спомагателни или инженерни) части.

Другата възможност е по време на извършената редакция на средноарменския превод на Исхок, Вардан Арвелци да е подменил 12 000 „работници“ с „българи“, защото е разполагал с някаква информация за участие на източнокавказки българи в арабската армия. След като Маслама Ибн Абд ал-Малик извършва първата си атака срещу Хазария през 706/707 г., на арабо-хазарския фронт в Кавказ настъпва затишие за десетилетие и не е изключено по силата на примирието хазарите да е трябвало да изпратят някакви контингенти на помощ на арабите и сред тях или повечето от тези бойци да са били българи, населяващи все още земите на днешен Дагестан. Липсата на допълнителни сведения обаче прави това допускане съвсем хипотетично.

Загадките около управлението на Крум и Пресиян

След епичния разказ за великата обсада на Константинопол от 717–718 г. българите отново излизат за близо осем десетилетия от полезрението на Михаил Сирийски. Новата им поява в Хронографията му е свързана със събития от края на управлението на ромейския император Константин VI (780–797 г.):

Докато Константин не спазвал по никакъв начин законите и бил презиран от всички, тайаие плякосвали все повече и повече областите на ромеите и нямало кой да им устои; затова ромеите замислили да го отстранят от империята. Самият той, вместо да се въздържа от безнравствени дела, все повече се отдавал на разпътство. Взимал дъщерите на велможите и ги обезчестявал позорно.

Когато потеглил на война против българите, той стигнал до Тракия, където се отдал на пиянство и разврат. Тогава князете известили майка му за всичко случващо се и тя им обещала да сложи край на това. На свой ред тя наредила да избодат очите му. След като бил ослепен, тя се възцарила сама и назначила за пръв управител на държавата и за архипатриций спонеца Аетиос [Michel le Syrien, Chronique..., III, Livre XII, Ch. IV, p. 12].

Същите сведения повтаря и Григорий Бар Хебрей:

И тъй, Константин потъпкал закона под нозете си и взел [втора] жена за съпруга. докато собствената му съпруга била жива. И той също така взимал дъщерите на благородниците и ги развращавал. И когато отишъл в Тарки⁷⁶ на война против булгарите, там също водел пиянски и разпътен живот. Затова благородниците се споразумели с майка му и когато той се върнал, тя намазала очите му с кохъл⁷⁷ и той ослепял и тя се възцарила самолично. И обявила скопеца Аитис за свой пръв помощник в управлението и за началник на патрициите [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

В средноарменския превод този пасаж е спестен. В разказа на Михаил и Бар Хебрей става дума за похода на император Константин VI против българите през 796 г. Българската войска, водена от кан Кардам, и ромейската начело с императора престояват 17 дни на позиции една срещу друга в

⁷⁶ Тракия.

⁷⁷ Козметично средство за очертаване или гримиране на клепачите, употребявано през Античността и Средновековието в Средиземноморието, Предна Азия и Източна Европа.

Тракия без никоя от страните да предприеме атака. На следващата година съвсем компрометираният Константин е свален от власт и е ослепен в резултат на заговор, организиран от майка му Ирина, която поема властта над империята и създава прецедент жена да носи титлата „император“ (а не „императрица“).

Много по-интересни неща обаче разказват Михаил Сирийски и Бар Хебрей за големия поход против България на ромейския император Никифор I Геник:

Императорът на ромеите Никифор потеглил срещу българите; той бил победоносен и избил мнозина от тях. Достигнал чак до престолнината им, превзел я и я разорил. Дивацината му стигнала дотам, че карал да доведат малките дечица, да ги сложат на земята и да ги премазват с дикани за вършеене на зърно. В тази същата 1122 година⁷⁸ Никифор бил убит от един ромей [Michel le Syrien, Chronique..., III, Livre XII, Ch. V, p. 17].

И в 1122 година [от летоброенето] на гърците царят на ромеите Никифор тръгнал срещу българите и опленил техния царски град и го отворил (т.е. превзел) и разрушил. И те избили много народ и поставяли децата им на земята и ги премазвали до смърт под тежки каруци. И в тази година Никифор бил убит от някакъв си ромей [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

Същото сведение, явно счетоно за наистина важно, присъства и в двете версии на средноарменския превод на Михаил Сирийски:

А Никифор потеглил с голяма войска срещу булгарите, стигнал до царския им град и извършил големи кланета, [стигайки] чак дотам да слага на земята малките им деца и да ги премазва безжалостно с диканя за вършеене на зърно. И един разгневен франк⁷⁹ го посякъл и умъртвил [Միխայէլ Ասորի, 1871, p. 359].

А гърцкият цар Никифор тръгнал срещу булгарите и стигнал с голямо войнство чак до престолнината им. И по толкова немилостив начин ги избивал, че дори събирал невръстни дечица и ги премазвал с диканя за вършеене на зърно. Един пранк⁸⁰, като видял дивацината и зверството на делата му, го посякъл неочаквано и го умъртвил, издебвайки го отделен от телохранителите му. И войската се завърнала и възцарила някой си Левон⁸¹, но неочаквано го убил военачалникът Михайел⁸² и се възцарил над гърците [Միխայէլ Ասորի, 1870, p. 370].

Сведението, че Никифор става жертва на покушение от своите няма паралел в гръкоезичните и латиноезичните извори с едно-единствено изключение. Теофан Изповедник разказва, че Никифор бил убит в шатрата си от достигналите до нея българи по време на тяхната атака срещу ромейския лагер през нощта на 26 юли 811 г. [Теофан Изповедник, Хронография..., с. 266]. Същото споменава и Георги Монах [Георги Монах, Хроника..., с. 54], а Леон Граматик съобщава, че Крум нападнал шатрата на Никифор „и го убил заедно с всички, които били с него“ [Лъв Граматик, Хронография..., с. 154]. Йоан Скилица също пише, че българите убили „по жалък начин“ Никифор [Скилица-Кедрин..., с. 225]. Същевременно във византийските източници съществува и паралелната версия, съгласно която Никифор първо е пленен, а след това убит. Такъв разказ се среща например в „Синаксар на Цариградската църква“: *Една нощ те (българите) нападнали ромейските войски и като видели, че самият император и целият сенат не вземат предпазни мерки, заловили ги и извършили*

⁷⁸ Тоест по Селевкидската ера, или 810/811 г.

⁷⁹ Тоест франк.

⁸⁰ Традиционният запис на етнонима „франки“ в староарменски текстове е „пранги/пранки“ поради липса на звук и буква „Ф“ в староарменския. В случаите, когато трябвало да се предаде чуждоезично „Ф“, в арменските текстове то било изразявано чрез аспиратно „П“. Обаче в ирански заемки с начално „Ф“ то се предавало чрез аспиратно „Х“. Чак през средноарменския период (XII–XIII век) е въведена буква за появилия се звук „Ф“. Понякога обаче късните преписвачи предпочитали да се придържат към стария правопис и предавали звука „Ф“ с аспиратно „П“, както е в преписа от 1480 г. на превода на Михаил Сирийски.

⁸¹ Ромейският император Леон V (813–820 г.)

⁸² Ромейският император Михаил II (820–829 г.)

голямо изстребление и не пощадили никого, дори и самия император“ [**Синаксар на цариградската църква...**, с. 291]. Подобно твърдение се открива в „Житие на Йоаникий“: „*Никифор станал жертва на меч и с цялата си войска паднал в плен*“, както и че „*Никифор паднал в България и бил пленен*“ [**Житие на Йоаникий...**, с. 134–135]. Обаче, „Анонимен ватикански разказ“, който представлява най-подробното изложение за похода на Никифор срещу България и гибелта му, съвсем неочаквано съобщава, че „*в същия ден прочее бил погубен и император Никифор сред първото сражение без никой да може да съобщи по какъв начин е погинал*“ [**Анонимен ватикански разказ...**, с. 14].

Латинезичните извори обикновено се задоволяват с лаконичната констатация, че император Никифор бил убит или загинал във войната с българите. Единственото изключение е Анастасий Библиотекар, който съобщава, че в събота през нощта българите предприели мощна атака и преди разсъмване си пробили път до шатрата на Никифор и го убил заедно със свитата му [**Анастасий Библиотекар, Животоописания...**, с. 269].

С други думи, в изворите цари разнбой как точно Никифор е загинал. Версията на Михаил Сирийски засилва този разнбой, но пък е потвърдена от един друг автор, съвременник на Михаил – Йоан Зонара, който съобщава следното:

„Те (българите) веднага се втурнали към императорската палатка и Никифор бил убит, но не се знае по какъв начин. Казват дори, че той бил убит от близките си, които първи замислили неговата гибел, а [други казват, че] варварите започнали, а ромеите довършили убийството на насилника“ [**Йоан Зонара, История...**, с. 163].

Следователно вероятността Никифор да е бил убит от някой от своите изобщо не е за пренебрегване. Преди да потегли против България старият император преживява един военен бунт и един заговор да бъде детрониран и несъмнено във войската и свитата му е имало достатъчно желаещи да се разправят с него.

Защо обаче у Михаил Сирийски и Бар Хебрей убиецът на Никифор е *ромей*, а в средноарменския превод (и в двата ръкописа) той е *франк*? Причината за това разминаване най-вероятно се крие в етно-понятийното „разбъркване“, настъпило в Предна Азия след разгрома и разпада на Византийската империя в резултат на превземането на Константинопол от кръстоносците през 1204 г. Заради това в редица случаи, когато пише за събития след тази дата, Бар Хебрей използва името *ромей/ромейски* (например в *Beth Rhotaye*) не за да обозначи Ромейската империя, а държавата на селджукските турци от Румския (Ромейския) султанат в Мала Азия. Всъщност, началото на въпросното етно-понятиyno „разбъркване“ в Предна Азия е поставено още с успеха на Първия кръстоносен поход и възникването на кръстоносните „латински“ държави на „франките“ (французите), които претендирали за римското/латинското наследство и произход и същевременно наистина били по-близо езиково до старите римляни, отколкото наричащите се „римляни“ гърци от Византийската империя. Затова например на едно място в хронографията си Михаил Сирийски уточнява, че истинските римляни от Запада били „франки“ и истинската Римска империя била прекратена от гърците по времето на император Тиберий през 574 г., които възстановили старото си (всъщност македонското) царство⁸³. Подобно отъждествяване на старите римляни от Запада с франките-кръстоносци се наблюдава и у арменеца Маттеос Урхайеци, по-известен като Матей Едески, писал преди 1144 г.⁸⁴.

⁸³ „До онези времена всички императори били римляни, сиреч франки. Първият бил Август, а последният – Юстин. Макар и езикът на гражданите и на писарите да бил гръцкият, императорите и войниците били франки. От Тиберий започва втората империя на гърците, която била основана 598 г. след като тяхната първа империя била прекратена. Тридесет и един царе имало в тази първа империя, която започнала от Каран и свършила с Персей в 288 г. Тя започнала отново през същите времена, през 886 г. (= 574/575 г.) по същото летоброене, когато Тиберий се възцарил“ [**Michel le Syrien, Chronique...**, II, Livre X, Ch. XI, p. 316].

⁸⁴ „По онова време (1096 г.) излезли римляните и се отворила портата на латинския народ, тъй като чрез тях поискал Господ да воюва срещу персийското племе... И ето, в онази година се вдигнали на крак цяла Италия и Испания чак до Африка и до вътрешността [на земите] на народа на прангите и се събрало безчислено и огромно безредно множество с неизброими военачалници начело, приличащо на безбройно ято скакалци или на поразяващо ума море; заедно с тях тръгнали начело страшни по величие и знатност ишхани от народа на прангите“ [**Միխայէլ Ասորի**, 1991, p. 270].

Етно-понятийното объркване, настъпило в Предна Азия след Първия кръстоносен поход, дори принуждава Маттеос Урхайеци при разказа си за битката при Левулеон от 1090 г. между ромеите и печенегите да въведе две отделни имена, с които да разграничи *ромеите* (гръкоезичните „римляни“) от *латините* (латиноезичните „римляни“), т.е. от западните наемници в армията на император Алексий I. За първите „римляни“ той употребява названието *hor'omk'*, а за вторите – *hr'omayetsik*⁸⁵. Следователно употребата в средноарменския превод на Михаил Сирийски на етнонима „франк“ за убиеца на Никифор трябва да се разглежда в контекста на подмяната и „дерегламентацията“ на употребата на етническите названия за римляни, ромеи, латини и франки, настъпили в Предна Азия след 1100 г.

Следващите събития, свързани с историята на българите, които са оразени (макар и недотам точно и вярно) от Михаил Сирийски, са тези след ромейската катастрофа при Върбишкия проход от 811 г.:

По това време, след като Ставраки, син на Никифор, бил царувал 5 месеца, българите стигнали до императорския град, за да водят война против него. Като завързали битка, императорът бил ранен в бедрото, раната се възпалила и когато се отворила, той умрял. Някои казвали, че сестра му Прокопия, дъщеря на Никифор, го отровила, за да направи цар своя мъж Михаил⁸⁶, който наистина се възцарил. Българите дошли до императорския град да воюват и срещу последния; тогава патрицият Леон⁸⁷ бил обзет от пламенна смелост, излязъл на бой срещу българите, сразил ги и убил царя им. Тогава ромеите свалили Михаил и поставили да ги управлява Леон.

Когато Леон се възцарил, той прогонил Михаил от двореца, наредил да острижат главата му, затворил го в манастир и заповядал да осакатят синовете му.

Леон сключил мир с българите, като им отстъпил блатата, за които те воювали. Този Леон бил от Армениак. Царувал седем години и половина и бил умъртвен от друг Михаил, който царувал след него.

.....

Бях осведомен, казал патриарх Дионисий [Телмахрски?], от един умен мъж от императорския град на ромеите, който живял по времето на четирима императори и който бил отлично запознат със свързаните с тях разкази. Той разправял същото за Ставраки, което ние съобщихме по-горе. Освен че бил ранен в бедрото от българите, той бил и смъртоносно отровен от сестра си Прокопия, която искала чрез убийството на брат си да предаде империята на Михаил, нейния мъж. Онзи обаче, след като сложил по престъпен начин ръка на империята, не преуспял; князете на ромеите се боели от мрежите на коварството му и били склонни да го убият, тъй като той пилеел златото от имперската съкровищница. Михаил научил за заговора и успял да намери начин да спаси живота си.

Когато стратегът Леон се завърнал победоносен от войната против българите, император Михаил излязъл лично да го посрещне. Той бил взел със себе си короната. Когато се срещнали, Леон слязъл от коня, за да падне на колене пред императора. Императорът също слязъл и поставил короната на главата на Леон с думите: „Поеми империята, ти си достоен“. Подгънал коляно пред него и го почел. После добавил: „Тъй като ще блестяш с победите си, короната ти принадлежи“. Това се харесало на ромеите и Леон седнал на императорския престол. Михаил и жена му остригали косите си и се замонашили, а ромеите осакатили четирите им деца – две от тях умрели, а две оживели [Michel le Syrien, Chronique..., III, Livre XII, Ch. VII, p. 26; Livre XII, Ch. XV, pp. 70–71].

Бар Хебрей е по-лаконичен, но в главното следва текста на Михаил Сирийски. В средноарменския превод тези сведения изцяло са съкратени:

След като Никифор бил убит, неговият син Стаурики се възцарил. И след пет месеца българите дошли пред царствения град и ранили Стаурики в тялото и той умрял. И Михаил,

⁸⁵ Միխայիլ Ասորի, 1991, pp. 254–256.

⁸⁶ Ромейският император Михаил I Рангаве (811–813 г.).

⁸⁷ Бъдещият император Леон V (813–820 г.).

мъжът на дъщеря му, царувал една година. И българайе отново дошли, но той не пожелал да излезе да воюва с тях. Тогава патрицият Леон бил обзет от пламенна смелост и излязъл на бой срещу българите, сразил ги и убил царя им. И отишъл и заловил Михаил, обръснал главата му и го пратил в манастир и скопил синовете му. И той самият царувал седем и половина години. И сключил мир с българайе и им дал солените блата, заради които те воювали [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

Съобщението на Михаил Сирийски за победата на „патриция Леон“ и за гибелта на българския „цар“ със сигурност не се отнася за сражението при Версеникия от 22 юни 813 г., в който ромеите са разбити, а бъдещият император Леон V, тогава висш военачалник, дезертира от битката. Изглежда, че Михаил повтаря недотам точно сведението на Йоан Скилица и на Йоан Зонарас за едно ново сражение между българи и ромеи някъде в Тракия през ранната пролет на 814 г., когато Леон вече е император и в което българите търпят поражение, а самият Крум, повален от коня си, за малко щял да загине, ако не бил обграден от хората си и качен на друг кон [Скилица-Кедрин..., с. 228; Йоан Зонара, История..., с. 166].

Много по-голям интерес обаче предизвиква друго съобщение на Михаил Сирийски, запазено и у Бар Хебрей, и (съвсем в лаконичен вид) в ръкописите на средноарменския превод на Михаил от 1273 и 1480 г. Ето какво разказва сирийският патриарх:

В 1140 година⁸⁸ [по гръцкото летоброене] умрял императорът на ромеите Михаил⁸⁹ и се възцарил Теофил⁹⁰. Българите му се подчинили, както и арабите хурданае.

Хурданае били разбойници и езичници по вяра. Имали предание, според един предсказател сред предците им, че от тях трябвало да излезе цар на име Махди, „който ще отведе вярващите при себе си“ и те щели да го обявят да бог. Той трябвало да предаде империята си другиму, а той на следващия и така до безкрай. „Когато онези, които вярвали в него, умрат, те щели да възкръснат след 40 дни и щели да влязат в неговия род, след което щели да се укрият на тайно място [проповядвали хурданае]“.

Впрочем в онези дни се появил очакваният Махди. Върху лицето му имало воал, понякога той се обявявал за Христос, понякога за Светия дух. Всеки ден при него се струпвали тълпи и съкровища. Многобройни войски от всякакви племена се насъбрали около него в желанието да плякосват и да заробват. Той установил обиталището си в стръмните планини в Страната на кардауайе⁹¹. Този мъж всявал страх в земите на Джезире, на Армения; разорил Бейт Забдай и Кулата Абдин. За тях всички народи можело да минат под ножа. По вяра били маги, но гледали като на чужд на всеки, който не смятал Махди за бог. Дори царят Мамун⁹² треперел пред него. Когато те излезли, за да плякосат Картаминския манастир и околните села, Хасан бил обзет от гняв, тъй като бил добре разположен към християните. Нападнал ги, хурданае били насечени и побегнали. А онзи, когото те обожествявали, трябвало с разбулено лице да бяга пред Хасан. Заедно с малцина той се спасил в страната на Исхак, син на Ашот.⁹³ Исхак го заловил и го оковал във вериги. Когато хурданае видели, че царят им е пленен, те се събрали и се нахвърлили посред нощ върху шатрата на Исхак. Исхак побързал да отреже главата на Махди. Той взел главата му, част от съкровището му, семейството му и побягнал. Когато влезли, открили само тялото на Махди.

⁸⁸ Тоест по Селевкидската ера, или 828/829 г.

⁸⁹ Ромейският император Михаил II (820–829 г.)

⁹⁰ Ромейският император Теофил (829–842 г.)

⁹¹ В страната на кюрдите, Кюрдистан.

⁹² Арабският халиф Абу ал-Абас ал-Мамун (813–833 г.).

⁹³ Исхак е син на арменец Ашот Мсакер (Ашот Месоядният), член на фамилията Багратуни (Баградити). От 806 г. до смъртта му през 826 г. със съгласието на арабите той заема поста „ишхан/княз на Армения“ в качеството му на „отговорник“ пред арабите за събирането на данъците и поддържането на реда във все по-слабо контролираната от тях Армения. Въпросният Исхак (арм. Сахак) бил владетел на южноарменската област Тарон [Тер-Гевондян, А. Н. 1977, с. 133].

.....
 След това темен вожд станал Харун, когото Али убил, а след него – говедарят Бабек. Последният намерил убежище при Теофил, императора на ромеите.

.....
 Императорът на ромеите Теофил, като видял, че българите се били подчинили и че хурданайе се били отделили от тайайе и били намерили убежище при него, замислил с тяхна помощ да смаже арабите. Той навлязъл в страната на тайайе и обсадил Зупатра. Поставили стълби и се изкачили, избивайки и бивайки избивани, и превзели града. Когато ромеите и варварите, които били с тях, станали негови господари, те изклали без жал мъжете, жените и децата. С голяма жестокост събличали жените и ги отвеждали голи в плен. След като оплячкосали града, го опожарили и се върнали. Тайайе трябвало да го съградят наново [Michel le Syrien, *Chronique...*, III, Livre XII, Ch. XVI, pp. 50–51, 52; 73–74].

У Григорий Бар Хебрей горният разказ е сбит, но информацията за българите е запазена:

Тогава корданайе се събрали наново и застанали на стан пред крепостта на Исаак, докато той правел приготовления извън нея. И онези в крепостта били изпаднали във велик страх. Тогава монахът, братът на жената на Исаак, като видял, че корданайе били на път да влязат в крепостта, грабнал копие и се хвърлил от стената и си проправил път чак до вожда на корданайе и забил копието си в него и го убил. И се върнал в мир обратно в крепостта. И когато дошла нощта, онези, които били в крепостта, останали без никаква надежда освен плача и отправянето на смирени молитви към Бога да ги избави. И тогава набожната жена на Исаак прекарала цялата нощ да люлее пред Бога сина си, който бил кърмаче, ридайки обляна в сълзи. И на зазоряване Исаак пристигнал с храбрите си войски. И корданайе, които се били втурнали в бяг, били забавени от снега. И по този начин огромен брой от тях били изтребени и избити, а неколцината, които се спасили, издигнали за вожд Харон и Али го убил. И след него се появил говедарят Бабек. И мнозина от тях избягали при Теофила, царя на ромеите. И булгарайе също му станали подвластни. И той събрал булгарайе, тръгнал и разположил стана си пред Зубатра и я превзел. И убил мъжете, които били там, отвел жените и девиците, опожарил града и се завърнал. И арабите го построили наново [Bar Hebraeus' *Chronography...*, X].

В ръкописа от 1273 г. на средноарменския превод събитията са сведени до кратко съобщение:

В 1140 година [от летоброенето] на сирийците и 267 [от летоброенето] на арменците⁹⁴ умрял гръцкият цар Михайел и се възцарил Теопилос. И булхарите му се подчинили, както и куртаните и част от арабите, които са куртани с отделни езици [Միխայէլ Ասորի, 1871, p. 363–364].

Във същия лаконичен вид откриваме съобщението и в ръкописа от 1480 г. на средноарменския превод на Михаил Сирийски:

В 1140 година от сирийското летоброене и в 206 г. по арменското⁹⁵ умрял гръцкият цар Михаил и се възцарил Теопилос и булхарите и курданите му се подчинили [Միխայէլ Ասորի, 1870, p. 373].

Хурданайе, корданайе, куртаните или курданите са известните в историята хурамити/хуремити, зороастрийска милитаризирана секта от територията на днешен Ирански Азербайджан (старата Западна Мидия), която в първата половина на IX век напада, граби и тероризира териториите на Ирак, Иран и Армения. През 834 г., след като прекосяват арменските територии, 14 000 хурамити, водени от иранца

⁹⁴ Датата 267 г. по арменското летоброене отговаря на 818 г. и е погрешна.

⁹⁵ Датата 206 г. по арменското летоброене отговаря на 757 г. и е погрешна.

Наср, преминават на ромейска територия и са поселени от император Теофил по долното течение на река Вардар в Македония като военизирано население. Хурамитите са покръстени от ромеите, а предводителят им приема християнското име Теофоб. През 837 г. хурамитски части заедно с Наср-Теофоб участват в превземането и разрушаването на град Запетра/Зубатра/Зибатра от армиите на император Теофил.

Михаил Сирийски обаче поставя в един контекст преминаването на хурамитите на ромейска територия и подчиняването на българите на император Теофил. Но ако Михаил само намеква, то Бар Хебрей в прав текст съобщава, че освен хурамити в редовете на ромейската армия пред Запетра е имало и контингенти от подчинилите се българи, тоест това „подчиняване“ се е случило между 834 и 836 г. Сведения в такъв смисъл липсват във византийските източници, но (и това е още една изненада), два века преди Михаил Сирийски същото нещо пише и ал-Масуди:

В тази същата 223 година⁹⁶ гръцкият цар Теофил, син на Михаил, като застанал начело на голяма войска, към която се присъединили царят на Борджан, българите, славяните и други съседни народи, обсадил града Зибатра на границата с хазарите, превзел го с пристъп, избил населението или го отвел в робство, а след това нападнал града Малатяли⁹⁷ [Maçoudi, Les prairies d'or..., III, pp. 133–134].

Сведението на ал-Масуди оставя впечатлението, че ромейската армия е имала в състава си разнородни спомагателни части – от балканските славяни, от българи, изпратени от българския владетел в Плиска („боржани“), и от някакви други българи („булгари“). Проблем пред приписването на участие в обсадата на Запетра на изпратени от управляващия тогава България кан Пресиян български контингенти е фактът, че по това време отношенията между Плиска и Константинопол са далече от дружески. Византийските източници са мълчаливи, обаче от един надпис на кан Маламир се разбира, че през 836 г. империята нарушава мира с българите, нахлува в земите им, но българската контраофанзива довежда до падането на град Филипопол. През следващата 837 г., използвайки (или разпалвайки) въстанието на славянското племе смолени, българите начело с кавхан Исбул се спускат по долината на река Струма и в битка при град Серес нанасят поражение на ромейските войски, водени от арменец Алексий Муселе. През следващата, 838 г. империята предприема диверсия в дълбокия отвъддунавски тил на България, организирайки извозване с кораби на преселените там по времето на кан Крум ромейски пленници. Между 839 и 842 г., когато Пресиян е зает във война със сърбите, сведения за враждебност между ромеи и българи липсват, но като краен резултат от започналия през 836 г. конфликт с нисък интензитет към 852 г. Балканският югозапад източно от Албания, северно от Солун и западно от Сердика се оказва трайно присъединен към Българската държава. С други думи, по времето, когато Михаил Сирийски и Бар Хебрей отнасят българското участие в кампанията срещу град Запетра (837 г.), не съществуват основания да се предполага изпращане на съюзнически/спомагателни контингенти от страна на Пресиян на изток. Възможно ли е при това положение подчинилите се на Теофил българи да не са били тези от България, а да са били от Куберовите (и други по-ранни) българи от Вардарска и Егейска Македония?

Традиционно, по инерция и по презумпция, в българската историческа наука Куберовите българи биват набързо отписани като претопили се в „славянското море“ не по-късно от VIII век, тъй като още от XIX век руската и чешката историческа школа, а оттам – и в епигонската им българска посестрима, отреждат на българите постоянната и неотменна черта да се претопяват в „славянските безбрежни морета“. Нещата обаче не стоят точно така.

Така нареченият „Продължител на Георги Монах/Амартол“ съобщава за интересно събитие по времето на преселването на ромейските пленници през 838 г., на което рядко се обръща внимание в науката:

⁹⁶ Декември 837–октомври 838 г.

⁹⁷ Мелитене.

Народът взел решение да излязат с жените и децата си в Романия. Когато българинът Михаил тръгнал на поход към Солун, те започнали да се прехвърлят с имуществата си [Продължителят на Георги Монах..., с. 136].

В бележка 7 на същата страница 136 (където е това сведение) в том VI от „Гръцки извори за българската история“ е посочено, че под Михаил следва да се разбира кан Маламир. В бележка в том 2 от академичната „История на България“ пък се привежда мнението на Х. Грегوار и Иван Дуйчев, според които „българинът Михаил“ бил кавхан Исбул и армията му, навлезли по Струма [История на България, II, с. 159–160 и бел. 141 на с. 204]. Българинът Михаил, както личи от името му, е бил християнин и няма как да бъде кавхан Исбул, който е бил езичник. Не би могъл и да бъде бъдещият кан Борис, известен като Борис-Михаил, защото за него е известно, че се е споминал през 906 г. на около 80-годишна възраст, следователно е крайно съмнително да ръководи войска като 10-годишно дете. Вариантът Михаил да е идентичен с Маламир пък е съвсем нелеп, защото през 838 г. той вече е бил покойник от 2 години. Кой тогава е „българинът Михаил“?

След като името показва, че Михаил е християнин, остава той да е бил от македонските българи, подложени още от VI век на системни християнизационни мерки от страна на Ромейската империя [подробно по темата у Голийски, П. 2014, с. 86–120]. Точно подчиняването на тези българи от император Теофил явно са имали предвид и ал-Масуди, и Михаил Сирийски, и Бар Хебрей. Най-вероятно то се е случило през 834 г., успоредно със заселването по Долния Вардар на 14-те хиляди хурамита на Наср (Теофоб). През 837 г. по силата на подчинението и федератския статут македонските българи и хурамитите участват в обсадата на Запетра.

Идентификацията на Михаил като ръководител на македонските българи променя не само презумптивната теза, че те били набързо претопени в „славянското море“, която по никакъв начин не е подкрепена от изворови данни, но и води до преосмисляне на цялата „македонска политика“ на българските владетели от първата половина на IX век. Тя би трябвало да се разглежда не като някакъв алтруистичен стремеж македонските „братя славяни“ да бъдат избавени от византийското „иго“, а като съвсем реалистичен стремеж към събиране под един държавен покрив на всички (пра)българи, населяващи Балканите.

Войните на Симеон Велики

След съобщението за участието на македонските българи в превземането на Запетра за един период от шест десетилетия Михаил Сирийски отново престава да споменава българите в своята Хронография. Едва при управлението на експанзионистичния Симеон Велики българите отново влизат в обхвата на интереса на сирийския патриарх:

След него (след Леон VI) се възцарил синът му Александър⁹⁸. Този Александър, син на Леон, царувал само година и един месец. Отдал се на магии и влъхвания и изцяло отвърнал сърцето си от Бога. Той бил поразен от [божествената] справедливост и като разбрал, че ще умре, поверил империята на ромеите на Константин⁹⁹, който също бил син на Леон и брат на Александър, но не от същата майка.

Този Константин властвал над империята 55 години. Когато започнал да царува, бил още съвсем млад и наставниците, поставени от брат му, му помагали и напътствали империята докато той не възмъжал.

Впрочем, при самото начало на царуването на Константин, сина на Леон, империята на арабите преминала в рода на Абас от [ръцете на] онези, които били припознати като семейството на техния пророк; и Абу л-Абас¹⁰⁰ с прозвището Мутахид, започнал да царува. Той царувал 20 години, 8 месеца и 28 дни.

⁹⁸ Ромейският император Александър (912–913 г.).

⁹⁹ Ромейският император Константин VII Багренородни (913–959 г.).

¹⁰⁰ Арабският халиф Абул-Аббас ибн ал-Мувафак, по-известен като ал-Мутахид (892–902 г.).

В дните на Константин, син на Леон, вождът на българите на име Симон или Шимеон напреднал и за зла служба насочил погледа си към императорския град. Той надделял над гърците и ги победил. Затворил ги в града, отново събрал голяма войска и се върнал, и изкопал голям ров от Влахерните чак до вратата, известна като Златна. Много ромейски знатни и [редови] войни паднали в битките, водени от този [Симон]. Той наистина воювал постоянно срещу императорския град през целия живот на император Константин.

И в двадесет и третата година на Константин Абу Мохаммед¹⁰¹, известен още като Муктафи, се възцарил над арабите в продължение на 6 години.

И в двадесет и деветата година на Константин започнал да царува над тайаие Джафар Муктадир¹⁰² в продължение на 24 години.

И в петдесет и третата година на Константин започнал да царува над тайаие Абу Мансур Кахир¹⁰³ в продължение на 2 години.

.....
Когато Роман¹⁰⁴ се възцарил над ромеите, българинът Симон излязъл отново срещу Константинопол. Той опожарил и опустошил страната Тракия, а също и Македония. Обсадил Андринопол, стегнал го в обръч и го притиснал в яростни пристъпи. Жителите били измъчени от глад и му предали града. Тогава император Роман побързал да сключи мир с него чрез ласкателства и дарове. Което и станало.

След това Симон поискал да види императора [с думите], че ще потвърди мира. Императорът пригответил подobaващо място в морето; те се срещнали на един кораб и сключили чудесен мир. И след като на запад над царството на гърците се установил мир, те обърнали погледа си на изток [Michel le Syrien, Chronique..., III, Livre XII, Ch. XVI, pp. 50–52; 73–74; Livre XIII, Ch. III, pp. 121–122].

Информацията, която е съхранил Григорий Бар Хебрей за тези събития обаче съдържа някои интересни моменти, които се отличават от текста на Михаил Сирийски и показват, че Бар Хебрей е ползвал и допълнителни източници на информация:

И в 1207 година¹⁰⁵ [от летоброенето] на гърците царят на ромеите Леон бил засегнат от чревна болест и умрял и неговият син Александър се възцарил за една година. И понеже сърцето му било далече от страха от Бога и се бил отдал на чародеи и магьосници, той бил набит от пръчката на праведността и умрял. И след него брат му Константин царувал четири години. И в началото на царстването му Симион, вождът на булгараие и на асклабе, дошъл пред Константинопол и разрушил много села. И той притеснил също и града и направил срещу него голям ров от Белакерне до портата, наречена Златна. И царят на ромеите проводил [пратеници] при него да му кажат, че „откакто всички сме християни и чеда на едно и също кръщение, защо има между нас такива раздори?“ И тъй като Симион¹⁰⁶ отказал да бъде омилоствивен, царят Константин събрал арабските пленници, които били в Константинопол, и им обещал, че ако помогнат на ромеите да победят булгараие, той ще ги освободи. И след като царят им дал тържествени клетви, им раздали оръжие. И ромеите тръгнали заедно с арабите като единомишленици и разбили асклабе и избили мнозина от тях, а останали побегнали. Обаче царят се отметнал от обещанието си и взел обратно оръжието от арабите и отново им сложил железни пранги и ги разпръснал по всички области, тъй като се боял да не издигнат начело им свой вожд. Историята на блажения Мар Михаил, която описва войната на ромеите с арабите, [разказва] за това и той добавил в ръкописите на арабите войната с асклабе и това е правдиво [записано]. Защото по време на войната на ромеите с арабите никой не би повярвал,

¹⁰¹ Арабският халиф Абу Ахмад Али ибн Ахмад ал-Мутаид, по-известен като ал-Муктафи (902–908 г.).

¹⁰² Арабският халиф Абул-Фадл Джафар ибн Ахлад ал-Мутаид, по-известен като ал-Муктадир (908–932 г.).

¹⁰³ Арабският халиф Абу Мансур Мухаммад Ал Кахир Беллах (932–934 г.)

¹⁰⁴ Ромейският император Роман I Лакапин (920–944 г.).

¹⁰⁵ Тоест по Селевкидската ера, или 895/896 г.

¹⁰⁶ По-горе Симиан.

че е [безопасно] да бъдат освободени арабските пленници от оковите им и да им се даде оръжие за война в ръцете им.

.....

И когато Роман царувал над ромеите, Симион Българина нападнал Константинопол. И той опожарил и опустошил областите на Тарки и Македония. И разположил стана си пред Андринопол и го завладейл. Тогава Роман с ласкателни думи и дарове го укротил. Тогава Симион поискал да види цар Роман, за да бъде установен по-здраво мир. И царят приготвил подходящо място в морето и двамата се срещнали на лодки и потвърдили съвършената любов [пomeжду им]. И тогава ромеите си отдъхнали на запад и обърнали лицето си на изток [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

Средноарменският превод на хронографията на Михаил Сирийски в ръкописа му от 1273 г. (изданието от 1871 г.) до голяма степен се придържа към оригинала:

След този се възцарил Александрос, синът на Левон, за 1 година. И той бил последовател на магьосниците. И в неговите дни имало земетресения в Тракия и земята се разтворила и погълнала множество черкви и постройки. И Александрос умрял от удар и се възцарил полубрат му Костандин за 57 години. И тъй като бил момче, му поставили наставници и помощници, докато не възмъжал.

По това време царството на тачиките преминало към племето на Махмет от племето на Али и се възцарил Аблабас за 20 години. И в тази година излязъл предводителят на булхарите и започнал да воюва с гърците и ги сrazil при Константинопол и силно го обсадил; и не престанал да воюва през цялото време на Костанд.

В тринадесетата година на Костанд над арабите се възцарил Махмет за 6 години. И на двадесет и деветата година на Костанд се възцарил Джапар за 24 години. На петдесет и третата година на Костанд над арабите се възцарил Абунаср за 2 години. И в петдесет и четвъртата година на Костанд се възцарил Аблабас за 5 години. И на петдесет и петата си година Костандин се разболял и умрял и се възцарил неговият зет Романос¹⁰⁷. И в същата година дошъл предводителят на булхарите Симон и опленил Тракия. И потеглил и се разположил пред Андриануполис и го обсадил силно, превзел го и го разграбил. И Романос проводил [пратеници] при Симон и помолил за любов и го придумал и двамата се срещнали посред морето и настанал мир в западните предели и [ромейте] се обърнали на изток [Միխայէլ Ասորի, 1871, pp. 363–364].

Ръкописът от 1480 г. (изданието от 1870 г.) на средноарменския превод на Михаил Сирийски представлява съкратен вариант на откъса в сравнение с този от ръкописа от 1273 г.:

А царството на тачиките преминало от рода на Али към племето на Махмет. И първо царувал Абл Абас 20 години. А булхарите, като се засилили, притеснявали страната на гърците дълго време и ги натикали [чак] в Константинопол.

В двадесет и третата година [от властването] на Костандин над арабите царувал Махмет 6 години, а след него Джамбр – 23. В петдесет и третата година на Костандин над арабите се възцарил Абумасор за 2 години. И след него [царувал] 7 години Абас.

На петдесетата година от царуването си Костандин умрял. И се възцарил зет му Романос, който сключил мир с военачалника на булхарите Симон и като прекратил битките в западните предели, си развързал ръцете на изток [Միխայէլ Ասորի, 1870, pp. 383–386].

И четирите откъса съдържат сведения за втората Симеонова война против Ромейската империя, започнала през 913 г. и продължила до смъртта на българския владетел през 927 г. и началото от царуването на наследника му Петър I. Това, което разказва Михаил Сирийски, намира потвърждение във византийските източници. В текста на Григорий Бар Хебрей обаче има един откъс, който липсва у

¹⁰⁷ Ромейският император Роман II (959–963 г.), но тук той е смесен с император Роман I Лакапин (920–944 г.), който е съвременник на българския цар Симеон.

Михаил Сирийски: *Царят на ромеите проводил [пратеници] при него да му кажат, че „откакто всички сме християни и чеда на едно и също кръщение, защо има между нас такива раздори?“*. И тъй като Симион отказал да бъде омилолюбивен, царят Константин събрал арабските пленници, които били в Константинопол, и им обещал, че ако помогнат на ромеите да победят булгарите, той ще ги освободи. И след като царят им дал тържествени клетви, им раздали оръжие. И ромеите тръгнали заедно с арабите като единомишленици и разбили асклабе и избили мнозина от тях, а останали побегнали. Обаче царят се отметнал от обещанието си и взел обратно оръжието от арабите и отново им сложил железни пранги и ги разпръснал по всички области, тъй като се боял да не издигнат начело им свой вожд. Бар Хебрей твърди, че бил открил този разказ в историята на „блажения Мар Михаил“, тоест в Хронографията на Михаил Сирийски. В достигналия до наши дни в превода на Шабо текст на Михаил Сирийски обаче такъв пасаж липсва, което показва или че Бар Хебрей е имал на разположение друго копие от Хронографията на Михаил, или, което никак не е изключено с оглед на неочакваната поява и на „асклабе“ (славяни) в разказа, Бар Хебрей е взел сведението от другаде и за по-голяма достоверност го е приписал на Михаил. Кой обаче е този друг източник на Бар Хебрей?

За участие на арабски пленници във война на ромеите против коалиция от четири племена съобщава ал-Масуди (896–956 г.) в неговите „Златни ливади и рудници за скъпоценни камъни“. Мюсюлманският автор пише, че през 320 г. от Хиджра (= 932 г. сл.Хр.) племената *Йаджни*, *Беджгард*, *Беджнак* и *Неукерде* започнали война против ромеите и близо до град Валендар станала страховито сражение, в което настъпващите четири племена били пресрещнати от 12 000 покръстени мюсюлмани и от още 50 000 ромейски войници, изпратени от ромейския цар „Арманус“, тоест Роман Лакапин. Битката завършила с погром на ромеите, които дали 60 000 убити. След битката бил превзет и град Валендар¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Ето пълното описание на събитията: *Близо до тези последните (до аланите и хазарите) в западна посока живеят четири тюркски племена, които извеждат произхода си от един и същ родоначалник. Едните водят чергарски живот, другите – уседнал. Те са мощни и войнствени, всяко от племената има свой вожд и земя, простираща се на много дни ход. Владенията на едните от тях си простират чак до морето Нитас. Набезите им стигат чак до земите на Рум и до областите, съседни на Испания, и нито един народ от тези страни не може да излезе насреща им. Впрочем, те живеят в мир с царя на хазарите, чиято земя граничи с тяхната, както и с царя на аланите. Първото от тези племена се нарича Йаджни, след това е второто – Беджгард; то има за съсед племето Беджнак, а най-войнственото от всички, четвъртото, е Неукерде (Newkerdeh). Царете на тези племена водят чергарски живот. През 320 година или малко след нея те имали война срещу народите на Рум. Тези имат по границата с враговете си един голям гръцки град на име Валендар (Walendar), гъсто населен и трудно достъпен благодарение на разположението си между планините и морето. Това място било в състояние да устои на всички нападения на тюрките, на които трудността на местността храбростта на гарнизона пречели да навлизат в страната Рум. Големи смутове били избухнали между четирите племена заради един мюсюлмански търговец, родом от Ардебил, който се бил установил при едно от тях и към когото хората от едно от другите племена се били отнесли жестоко. Гръцкият гарнизон от Валендар, като се възползвал от сгодния случай, нахлул в поселищата им, които били оставени без защита, отвлякъл много жени в плен и голям брой добитък. При тази вест тюрките, които били затънали изцяло в своите свади, се обединили, всички забравили за пролятата помежду им кръв и всички тръгнали срещу Валендар. Войската им възлизала на близо 60 хиляди конници, макар че не била свикана чрез редовен набор, иначе щяла да бъде поне 100 хиляди. Арманус, който царува днес над гърците, в 332 година, като научил какво се случва, изпратил на помощ 12 хиляди конници, които били приели християнството и били въоръжени с копия по примера на арабите, към които добавил 50 хиляди мъже от страната Рум. Те стигнали за 8 дни до Валендар, разположили стана си зад града и се приготвили за бой срещу врага. Обсадените били устояли до пристигането на подкреплението благодарение на здравината на крепостните стени, въпреки че били загубили много хора. Четиримата тюркски царе, щом научили за пристигането на християните и на гърците, отправили призив към всички мюсюлмански търговци, които били дошли в тяхната земя от хазарите, от града Баб-ел-Абваб, от аланите и от други места, свикали също така и собствените си поданици, които изповядвали исляма и не се били присъединили към своите съотечественици във войната срещу неверниците. Когато двете войски се подредили за бой и от страната на гърците християните били поставени отпред, търговците, които били най-отпред в строя на тюрките, излезли пред тях и ги подканили да се върнат в лоното на исляма, като им обещали, ако го сторят, да ги отведат обратно в страната на мюсюлманите. След като те отказали, битката започнала. Преимуществото било на страната на християните и гърците, които били двойно повече от враговете им. Двете войски прекарвали нощта на бойното поле. Четиримата князе свикали съвет помежду си и царят на беджнаките поискал да му бъде предадено върховното началство на следващия ден, на което останалите се съгласили, без да се*

В една своя статия, посветена на въпроса, Красимир Кръстев изброява различните хипотези на кое събитие съответства разказът на ал-Масуди. Според мнението на Васил Златарски „битката при Валендар“ отразява унгарската акция против българите през 895 г., което Красимир Кръстев отхвърля като несъстоятелно. Друго становище, утвърдило се в българската историография, отъждествява тази битка с изключително кръвопролитното сражение между българи и ромеи при Ахелой от 20 август 917 г. Унгарската историческа школа обаче приема, че „битката при Валендар“ е отглас от маджарското нашествие на Балканите през 958/959 г., докато западни учени смятат, че ал-Масуди е описал маджарското нашествие във Византия от 934 г. Причината за този голям разнобой на становищата е твърде обърканият и като хронология, и като география разказ на ал-Масуди [Кръстев, К. С. 2014, с. 50–52].

Друг проблем, както отбелязва Кръстев, е идентификацията на град Валендар: според едни той е Велики Преслав, за други е град Валона в днешна Албания, трети го търсят в Кавказ, за четвърти е град Девет на някогашната българо-ромейска граница, пети смятат, че Валендар/Валандар е арабска форма на град Адрианопол. Самият Красимир Кръстев заключава, че Валендар/Валандар следва да се отъждестви с Адрианопол, а „битката при Валендар“ отговаря на маджарското нападение срещу Ромейската империя от 934 г. [Кръстев, К. С. 2014, с. 53–55].

Сравняването на текста на Масуди и на Бар Хебрей обаче показва ясно, че Бар Хебрей не е ползвал Масуди. Откъсът, който Бар Хебрей приписва на Михаил Сирийски, в действителност е почти изцяло копиран от „История на пророците и царете“ на ал-Табари (839–923 г.) и е невъзможно да се отнася до битката при Ахелой от 917 г. и до всички по-късни маджарски нашествия, защото историята на Табари приключва със събития от 915 г. Ето какво пише той:

В тази година (283 г. по Хиджра = 896 г.) според слуховете в Багдад дошла вест, че голям брой от ал-сакалиба били нападнали румите. Те били избили някои от тях и, като опустошили множество селища, накрая стигнали до Константинопол, където румите били намерил убежище и били затворили портите на столицата си. Тогава румският тиран изпратил съобщение до царя на ал-сакалиба, казвайки: „Нашата вяра и вашата вяра е една и съща, защо тогава се

противят. На зазоряване той поставил по двете крила множество конни отряди, всеки наброяващ по хиляда души. Когато цялата войска била построена, конницата от дясното крило, след като се втурнала срещу средата на гърците, която обсапала с градушка от стрели, се върнала и се престоила отляво; конницата отляво, като на свой ред тръгнала внезапно, на свой ред пунала стрелите си по средата на врага и се върнала да заеме мястото на конницата от дясното крило. Докато конницата непрестанно се въртяла като воденичен камък и непрекъснато увеличавала обстрела, средата, дясното и лявото крило на тюрките стоели неподвижни. Конницата, която тръгвала от дясно, започвала да мята стрелите си срещу лявото крило на гърците, после като се придвижвала до тяхното дясно крило, стигала, стреляйки, чак до средата на врага. Но свой ред конницата отляво пускала стрелите си по дясното крило на гърците и като се придвижвала до лявото им крило, също стигала до средата, където чрез това непрестанно сноване се срещали конниците от лявото и от дясното крило. Когато християните и гърците видяли, че безредието се настъпява в техните редици, смутени от непрестанния обстрел, нападнали в безпорядък и излезли да пресрещнат войската на тюрките, която дотогава не била взела никакво участие в битката. Отрядите на леката конница се отдръпнали пред гърците, за да ги оставят да минат. Посрещнати от страховтна градушка от стрели, те развалили строя си и били обърнати в бягство от противоудара на врага, който бил съумял да запази бойния си ред. Конниците му, спускайки се надясно и наляво, посичали бегълците в средата сред облаци от прах, от които се чували объркани писъци. Там погинали близо 60 хиляди гърци и християни и по труповете им като по стълба [тюрките] се изкачили на стените на града [Валендар], който бил превзет и чиито жители били клани в продължение на много дни или били отвеждани в плен. Тюрките го напуснали след 3 дни и се насочили към Константинопол. След като изклали или пленили всички, които срещнали по пътя си през полята, ливадите и селата, те стигнали пред стените на този град, където останали на стан близо 40 дни, като разменяли озовалите се под властта им жени и деца срещу брокатени и копринени платове или одежди; що се отнася до мъжете, всичките ги предали на меч, без да пощадят никого, като понякога не жалели дори и жените и децата. Те разпрострели набезите си много по-надалеч в тези области, чак до страните на славяните и на Рум. В наши дни те ходят да плячкосват чак до границите на Испания, на франките и на галисийците тогава, когато пътят, който следват в своите походи гореспоменатите четири тюркски племена, е насочен постоянно към Константинопол и към по-западните области [Maçoudi, Les prairies d'or..., I, pp. 58–64].

избиваме едни други?“. Царят на ал-сакалиба отвърнал: „Това е земята на моите предци. Няма да я напусна, освен ако единият от нас не срази другия“. Когато царят на румите открил, че не може да се отърве от царя на ал-сакалиба, събрал мюсюлманите, които били наоколо, раздал им оръжие и поискал от тях да му помогнат срещу ал-сакалиба. Те сторили това и обърнали в бягство ал-сакалиба. Като видял това обаче, царят на румите се побоял за собствената си безопасност. Затова той изпратил [войска] против тях. Той ги отблъснал и събрал оръжието им. След това ги разпръснал из цялата страна като предпазна мярка да не се надигнат отново против него [Tabari, History, Vol. XXXVIII, p. 31].

Табари заковава датата на тази българо-ромейска война на 896 г., което означава, че „битката при Валендар“ в действителност отговаря на сражението при Булгарофигон от 896 г., в което ромейците претърпяват сериозно поражение и което довежда до сключване на мир с българите. Останалите събития, описани от Михаил Сирийски, към които Бар Хебрей прикача този разказ, вече са част от избухналата през 913 г. българо-ромейска война, продължила до 927 г.

Масуди на свой ред явно използва разказа на Табари, като добавя към него ред други сведения, което води до пълното им объркване и до недоумението на историците от ново време. Това, което Масуди прикачва към разказа на Табари, са отгласи от кървавата битка при Ахелой от 917 г. и отглас от маджарското нашествие от 934 г. Самото име *Валендар/Валандар* обаче е не друго, а арабски превод на корена в името на град *Булгарофигон* („Бягството на българите“), преименуван така по време на войните на Константин V с България. Записът „Валендар/Валандар“ е всъщност изопачение на оригиналното „Ванендар/Ванандар“ поради замяна или неправилно разчитане на арабската буква Н („нун“) и Л („лам“), които са близки графично.

Абсолютно същата грешка допуска още през 80-те години на V век арменецът Мовсес Хоренаци, пишещ за заселването в Армения „по времето на цар Аршак“ (арм. цар Валарш II, управлявал между 185 и 198 г.) на група българи с името „вльндур“, водени от някой си Вунд. Хоренаци изрично споменава, че за българските си откъси е ползвал „стареца Мар Абас Катина“, сирийски автор, живял през III век. Хоренаци също разчита неправилно сирийското Н като Л и по тази причина вместо изходното „внъндур“ у него се появява „вльндур“. „Внъндур“ обаче е вариант на оригиналното самоназвание на уногундурите „ванандур“, запазено в името на старата арменска област *Вананд*, в която се били заселили в края на II век дошлите българи на Вунд и която според Хоренаци получила името си от тях¹⁰⁹. По кажи-речи идентичен начин (*в-н-н-три*) са наречени Аспаруховите българи в писмото на хазарския хакан Йосиф от 961 г. По почти същия начин през XI век и персийският географ ал-Гардизи нарича дунавските българи – *н.н.д.р.*, което съответства на традиционното унгарско наименование на дунавските българи – *нандор* [Голийски, П. 2006, с. 45–52]. Що се отнася до твърдението на Масуди в неговата „Книга за предупреждения и наблюдения“, че град Велендре се намирал „в крайните предели на гърците в източна посока“, можем да цитираме следния пасаж:

Областта Таракиа. Областта Македония. Областта Белобуниза (Пелопонес), име, което означава „архипелаг“ или, според други, „много страни“. Тя е на запад от Константинопол и обхваща градовете на Халкидика, Метоне, Коринт и Атина. Този последният е родината на Аристотел, синът на Никомах, и на Теофраст. Там може да се види домът на Аристотел, който е оцелял и до днес като добре познато и почитано място. Областта Салоника, чиято столица Леон (гръцкият вероотстъпник Леон Триполит, който начело на арабски флот през 904 г. превзема и разграбва Солун – П.Г.), паж на Зорафа, превзел откъм морето през 290 г. при

¹⁰⁹ Разпускайки западните множества, самият той [цар Валаршак] слязъл в богатите на трева места, близо до границата на Шарай, наричан от древните Безлесен и Горен Басеан, и [който] по-късно вследствие на преселението на [племето] Вльндур на булгара Вунд, които се установили по тези места, бил наречен по неговото име Вананд. Имената на селата, които били дадени според имената на братята и потомците му, са останали и до днес. [...] В неговите [на Аршак] дни имало голямо безредие във веригата на великата планина Каукас, в страната на булхарите и много от тях, като се отделили, дошли в страната наша и заживели за дълги времена под Кол, на плодородно и изобилно на хляб място. [...] Тук свършват думите на стареца Мар Абас Катина [Ibnḥuwwāgh, 1981. Գիրք Բ, գրութի Զ; Գիրք Բ, գրութի Թ].

халифата на Муктафи. Салоника е голям град, построен преди Константинопол, основан от Александър Велики, сина на Филип. По-голямата част от тези 5 области е завзета от българите и от пълчищата на чергарите тюрки, известни като Велендри, наречени така по името на града Велендре, намиращ се в крайните предели на гърците в източна посока, като под тях се разбират Беджнак, Йаджни, Беджгирд, Нокоберда. Тези тюрки навлезли там след 320 г. (т.е. след 932 г.сл.Хр.), като прекъснали пътя от Константинопол към Рим, който е дълъг 40 дни, опустошавайки повечето от обитаваните места и стигайки със своите нашествия чак до Константинопол. Днес може да се стигне от Константинопол до Рим само по море. Само откъм Константинопол пътят по суша между тези два града минава през обработени земи в продължение на много дни [Maçoudi, *Le livre...*, pp. 244–245]¹¹⁰.

В този случай става дума за смесване на Булгарофигон с един град северно от Кавказ и западно от Каспийско море, който през VIII–IX век е носел имената *Ванандар*, *Билхар* и *Балх* и чието местоположение съответства на развалините при днешното селище *Верхний Чирюрт* в Кизилюртски район на Дагестан [Голийски, П. 2006, с. 339–345].

Идентификацията на град Валендар/Валандар като Булгарофигон променя и смисъла на твърдението на Масуди, че той се намирал „между планините и морето“. Булгарофигон в действителност се намира между планини и море, но планината е Странджа, а морето не е Черно, както по инерция се мисли, а Егейско море. Булгарофигон, или днес Бабаески в турска Тракия, се намира на около 190 км от Истанбул (Константинопол) по път Е80, разстояние, което през лятото и ранната есен спокойно може да бъде изминато от войска за 8 дни (както пише Масуди) при средна дневна скорост от 23–24 км.

ОТ САМУИЛ НЕПРИМИРИМИ ДО МАНУИЛ КОМНИН

След разказа за войните на цар Симеон с ромеите сведенията за българите, оставени от Михаил Сирийски, рязко оредяват. Едно кратко съобщение известява за завладяването на България от Василий II, което е намерило място и у Бар Хебрей, както и в двата ръкописа на средноарменския превод на хронографията на Михаил Сирийски.

Император Васил подчинил също така и българите [освен арменците] и поставил империята им под властта на ромеите.

*След като царувал спокойно и мъдро 55 години, той умрял и оставил в 1345 година¹¹¹ империята на брат си Константин [Michel le Syrien, *Chronique...*, III, Livre XIII, Ch. V, p. 133].*

Бар Хебрей обаче, заимствайки това сведение от Михаил Сирийски, е поправил датата в него:

*И в 1336 година¹¹² [от летоброенето] на гърците царят на ромеите Васил умрял, след като бил властвал мирно и по царски справедливо 55 години. И той подчинил българите и ги поставил под върховенството на ромеите и неговият брат Константин царувал 3 години сам след него“ [Bar Hebraeus’ *Chronography...*, X].*

В ръкописа от 1273 г. на средноарменския превод на Хронографията на Михаил Сирийски (изданието от 1871 г.) информацията е малко обогатена с оглед на това, че засяга и историята на самите арменци:

¹¹⁰Тук „чергарите Велендри“ са всъщност маджарите, които се заселват в Панония, населявана преди тях от *оногури*, чието име Масуди смесва с това на българите *уногундури* (велендри/венентри).

¹¹¹ По Селевкидската ера, или 1033/1034 г. Датата е погрешна. Василий умира през 1025 г. и е наследен от своя брат Константин VIII (1025–1028 г.). В действителност през 1034 г. на ромейския престол идва Михаил IV Пафлагонски (1034–1041 г.).

¹¹² По Селевкидската ера, или 1024/1025 г.

И царували Васил и Костандин, синовете на Романос¹¹³. И имало любов помежду им, тъй като Васил поставил брат си начело на царството, а той самият воювал против тачиките и царувал 55 години. И през всичките си дни спечелил множество победи и подчинил множество страни; воювал против арменците [на изток] и на запад [воювал] и подчинил арменците и булхарите и умрял. И брат му Костандин заел мястото му за две години и половина и умрял [Միխայէլ Ասորի, 1871, р. 384].

Без някаква съществена разлика същото съобщава и ръкописът от 1480 г. на средноарменския превод на Хронографията на Михаил Сирийски (изданието от 1870 г.):

И се възцарили Васил и Костандин, синовете на цар Романос, и имало обич помежду им. Костандин държал царството, а Васил, който с голяма войска воювал срещу тачиките, се задържал на престола 57 години и подчинил на изток Армения, а на запад Булхарк, побеждавайки в много войни. И брат му [Костандин] царувал две години и половина повече от него [Միխայէլ Ասորի, 1870, р. 391].

За същия период Михаил Сирийски е оставил и друго по-интересно сведение за антиохийския патриарх Йоан VII Бар Абдун. То липсва у Бар Хебрей и в двата ръкописа на средноарменския превод на Михаил Сирийски:

Патриарх Йоханан, който е Бар Абдун от Мелитене, монах от Черната планина. Ръкопологането му било в четвъртък, 6 тамуз 1315 година¹¹⁴ в манастира „Света Богородица“ в Бундуках в страната Гуднай... Този блажен ръкоположил още повече епископи, но понеже бил заловен от гърците, бил изпратен в изгнание, както е разказано в историята му, записана по-горе в тази книга, [но] имената на всички [епископи] не са запазени.

Той бил патриарх в продължение на 26 години и умрял през 1341 година¹¹⁵ на 2 шебат като истински мъченик в изгнание в страната на българите. Нека молитвата му бъде с нас!“ [Michel le Syrien, Chronique..., III, Appendice III, pp. 468–470].

Единствената информация, която успях да открия за антиохийския патриарх Йоан VIII Бар Абдун, беше (колкото и непрестижно да звучи) под формата на кратка статия в англоезичната Уикипедия. Той става патриарх на 4 юли 1004 и заема поста до октомври 1029 г., когато е свален от ромейските власти и е отлъчен от църквата. За разлика от сведенията на Михаил Сирийски, във въпросната статия се твърди, че Бар Абдун бил заточен в манастира Ганос в Тракия (а не в „страната на българите“), където умира на 2 февруари 1033 г. Като източник на това твърдение е посочен *Zachary Chitwood. Byzantine Legal Culture and the Roman Legal Tradition, 867–1056. Cambridge University Press, 2017, p. 139 [John VIII bar Abdoun]*.

В средноарменския превод на Хронографията на Михаил Сирийски, но само в ръкописа от 1480 г. (изданието от 1870 г.), има откъс, който липсва в оригинала на Михаил. Той е поместен в глава 29, носеща името „Отново за тер Михайел и за произхода на църковната йерархия“:

Автокефален е архиепископът на булхарите, не защото булхарите са същински булхари, а защото над тях самите властвал Булхаринос и по неговото име те се нарекли булхари. И тъй като е победоносно царството [на булхарите], архиепископът му не се подчинява на никого, а се ръкополага от своите, както правят във Велика Армения. И макар че багренородният император Васил подчинил [булхарите] и не им оставил достойнството да имат собствен [царски] престол, не се противопоставил на това [да имат архиепископия], за да не се навреди по някакъв начин на светостта на вярата“ [Միխայէլ Ասորի, 1870, pp. 570–571].

¹¹³ Ромейският император Роман II (959–963 г.).

¹¹⁴ По Селевкидската ера 1003/1004 г.

¹¹⁵ По Селевкидската ера 1029/1030 г.

Това кратко съобщение се отнася до българската Охридска архиепископия, която е имала автокефален (самостоен) статут в семейството на източните църкви. Дали споменаването на Булгаринос е отглас от разказа на Михаил Сирийски за 10-те хиляди федерати, водени от Булгариос, или показва, че Вардан Аревелци е познавал текста на Йосиф Генезий или някоя друга византийска етногенична легенда, обясняваща името на българите, не е ясно.

В Хронографията на Михаил Сирийски има друго сведение от църковен характер, косвено свързано с българската история по линията на богомилството, което липсва у Бар Хебрей и в средноарменските преводи:

Относно ереста. Същата [1459 по гръцкото летоброене] година¹¹⁶ в Константинопол се зародила една силно вредна ерес, която наричали Поголимос. Мнозина монаси, народът и дори техният патриарх били разпознати като отдали ѝ се. След като този последният бил разобличен¹¹⁷, поставили друг, но открили, че и той е подобен.

*Те смятат, че Христос е само обикновен човек; казват, че всичките усилия за опазването на света са в ръцете на демоните, които, разбира се, показват [на еретиците] лъжливи видения и като им обещаваат богатства и власт, ги карат да се отрекат от кръста. Това, което божественният апостол [Павел] казва, се изпълнило спрямо халкедонитите: „наричайки себе си мъдри, те обезумяха“¹¹⁸. И наистина, след като били отхвърлили истината, те се наредили сред сподвижниците на несторианите и смесили истината със заблудата, за да изкушат простите; Бог ги изоставил и те изпаднали в тяхната суета. Градът на Константин Победоносния, изтребителя на демоните, станал демонопоклонски и заблудата се разпространила дотам, че запратила в ямата техния началник. Така при тях се изпълнили думите на пророка Исаия, който казва: „От пети до глава няма у тоя народ здраво място“¹¹⁹ [Michel le Syrien, *Chronique...*, III, Livre XVII, Ch. VI, pp. 277–278].*

Разказът на Михаил отразява „патриаршеската афера“ от времето на ромейския император Мануил I Комнин. Още през 1140 г. църковен съд в Константинопол анатемосва посмъртно монаха Константин Хризомала заради приписването му идеи, че цялата власт следва да бъде отхвърлена и че почитащите който и да е владетел всъщност отдават почит на Сатаната, схващане с отчетливи богомилски черти. През 1143 г. друг църковен съд в Константинопол лишава от сан и анатемосва двама православни епископи от Кападокия – Климент от Сосандра и Леонтий от Балбиса – като привърженици на богомилството. Няколко седмици по-късно е свикан още един църковен събор, за да отлъчи още един кападокийски еретичен проповедник – монаха Нифон, който в края на краищата е осъден на затвор през 1144 г. Всички тези процеси се оказват прелюдия към голям скандал, разтърсил православието в самото му сърце. През 1146 г. на патриаршеския престол в Константинопол се възкачва Козма II Атик, който решава да освободи затворения Нифон и започва редовно да го приема в патриаршеския дворец. Това дава основание да плъзнат слухове, че патриархът гледа на еретика като на най-близък съратник. През 1147 г. противниците на Козма II успяват да организират свалянето му от патриаршеския престол и повторното хвърляне в затвора на неговия богомилски другар Нифон. Пред църковния съд, председателстван от император Мануил I Комнин, обвиненият патриарх се опитва да заплашва своите противници с отлъчване, но в края на краищата не само е свален, но и опозорен като поддръжник на богомилството [Стоянов, Ю. 2006, с. 235–236].

Михаил Сирийски свързва с царуването на Мануил I Комнин и още едно събитие, или по-скоро случка, която условно би могла да бъде наречена „приключението на Мануил Комнин с българина“. Ето какво пише Михаил:

¹¹⁶ Тоест по Селевкидската ера, или 1147/1148 г.

¹¹⁷ Във френския текст букв. „Ce dernier ayant avoué“ („Този последният, признавайки“). Шабо в бележка под линия отбелязва, че това няма смисъл и го поправя на „след като прогонили последния“ („Ce dernier fut chassé“).

¹¹⁸ Послание до Римляни 1: 22.

¹¹⁹ Исаия 1: 6.

И в 1476 година¹²⁰ Килидж Арслан¹²¹, султан на Иконион, нахлул в Гудук, Абластайн¹²² и Торонда. И започнал да преследва потомците на Данишименд.

Арменецът Торос¹²³ разграбил Мараш. Заловил 400 турци и изпратил да кажат на Нур ед-Дин¹²⁴: „Ако не освободиш срещу откуп християнските князе, които са при теб, ще изгоря живи всички, които са тук“. Притиснат по този начин, Нур ед-Дин взел откуп за всички, който бил задържал, и дори за младия княз срещу 5000 динара. Когато този княз на име Бохемунд бил освободен, той се прибрал в Константинопол, за да открие императора на гърците, чийто зет бил. Там той придобил големи богатства, върнал се в Антиохия и довел със себе си един гръцки патриарх на име Атанасий¹²⁵. Това предизвикало възмущението на патриарха на франките. Той напуснал града и се оттеглил в Косайр и [оттам] анатемосвал антиохийските франки.

В 1477 година¹²⁶ Мануел, император на гърците, бил ударен от стрела по време на войната против българите и паднал от коня. Един българин се хвърлил върху му, за да го убие. Мануел му разкрил, че е императорът, и под страшна клетва обещал големи награди на заловилия го [българин], ако последният го отведе в Константинопол. Българинът на свой ред му повярвал и го отвел в града. Императорът не само удържал на думата си, но и добавил отгоре [към обещаното].

Разправят, че в тези дни Мануел отровил императрицата, защото била безплодна, и взел втора жена, което не било позволено за императорите [Michel le Syrien, Chronique..., III, Livre XVIII, Ch. XI, p. 326].

Случката явно е счетена за интересна от Бар Хебрей, защото той не я е ампутирал от своята Хронография:

И в 1477 година [от летоброенето] на гърците по време на войната против българите царят на гърците Мануел бил ранен и паднал от коня. И когато някакъв българ се надвесил над него, за да го убие, Мануел съобщил на оногова, който го бил взел в плен, че е царят, и с много силни клетви му обещал велики дарове, ако го отведе в Константинопол. И българът му повярвал и го отвел до града; и царят удържал на думата си, но и добавил отгоре [към обещаното]. Разправят, че по някое време Мануел се отнесъл измамно с царицата, защото не му раждала дете, и я убил с отрова. И взел друга жена, което е запретиено на царете да го правят [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

В ръкописа от 1273 г. (изданието от 1871 г.) на средноарменския превод на Хронографията на Михаил Сирийски събитията са описани малко по-различно, през по-арменоцентрична призма и с грешка от 10 години в първата дата. В ръкописа на превода от 1480 г. (изданието от 1870 г.) датите направо са пропуснати:

В 1466 година¹²⁷ от летоброенето на сирийците и в 603 година¹²⁸ [от това] на арменците султан Хлич Аслан събрал сили и отнел Катук и Апл[ъ]стайн от ръцете на Тану и започнал да преследва синовете на Данишиман.

Същата година барон Торос изпратил злато и сребро в Халп¹²⁹, за да откупи неколцина от ишханите си, които робували там. Но те отнели златото и не предали пленниците. И

¹²⁰ Тоест в 1164/1165 г.

¹²¹ Селджукският султан Килидж II Арслан (1156–1192 г.).

¹²² Елбистан.

¹²³ Владетелят на Киликийска Армения Торос II (1144–1169 г.)

¹²⁴ Нур ад-Дин, известен още като Имад ад-Дин Зенги, е един от главните противници на кръстоносците в Близкия изток и на съюзените с тях киликийски арменци. От 1146 г. е владетел на Алепо, а от 1156 г. до смъртта си през 1174 г. контролира и град Дамаск.

¹²⁵ Това е Анастасий I (1166–1180 г.), гръцкият православен патриарх на Антиохия.

¹²⁶ Тоест в 1165/1166 г.

¹²⁷ Тоест в 1154/1155 г. У Михаил Сирийски датата е 1164/1165 г.

¹²⁸ Тоест в 1154 г.

¹²⁹ Град Халеп/Алепо в Сирия.

Торос отправил заплахи до Норадин и самият той стигнал до Мараи и срещу него се събрали множество от турки. И той ги сразил чрез силата на Господ и пленил техните главни и бележители мъже. И Норадин се уплашил от него и му изпратил каквото искал и почнал да проси мир. И франгите надали глас и измолили Принца¹³⁰ и платили за него 100 000 дахекана¹³¹. И когато Принца излязъл [от тъмницата], отишъл в Константинопол при сестра си и се завърнал с големи съкровища. И довел оттам гръцкия патриарх на Антиохия, чието име било Атанас, и го завел в Антак¹³². И като видял това, франгския патриарх Херми¹³³ напуснал града и отседнал в Хусайр и анатемосал града.

И в 1477 година¹³⁴ от летоброенето на сирийците и в 604 година¹³⁵ [от това] на арменците цар Манил тръгнал срещу булгарите и бил пленен от един мъж, който поискал да го отведе при царя. И той му дал превелико обещание, че ако го освободи, той ще дойде заедно с него в Константинопол. Мъжът му повярвал и склонил и избягал [заедно с него] и [Манил] го завел в Константинопол и изпълнил обещаното [Միխայէ Ասորի, 1871, pp. 451–452].

И в същата година барон Торос проводил пратеници с дарове в Халп, за да измоли [да освободят] арменските пленници, които били там. И като не ги пуснали, разгневеният Торос излязъл срещу областта Мараи и я опустошил. И Норадин пратил против него войската си и Торос я сразил и пленил мнозина. Норадин се уплашил от него и освободил онези, които [Торос] искал.

И франгите надали глас и измолили Принца и платили за него 100 000 дахекана. И като излязъл [от плен], Принцът отишъл в Константинопол при сестра си и се върнал с големи съкровища. И взел оттам гръцки патриарх на Антиохия на име Атанас и го довел в града. И като видял това патриархът на франгите Херми, напуснал града и отседнал в Хусайр и анатемосал града.

Година по-късно гръцкия цар Манил тръгнал срещу булгарите и бил победен. И го заловили в плен и някакъв мъж го освободил заради клетвата, с която той му се заклел, и [Манил] го взел и като го отвел в Константинопол, той получил обещаното [Միխայէ Ասորի, 1870, pp. 453–454].

Това е последното сведение на Михаил Сирийски за българите и за съжаление то е доста неясно и същевременно объркано като хронология. Михаил твърди, че ромейският император Мануил Комнин бил ударен от стрела по време на война с българите и бил на косъм от това да бъде убит. Хронистът датира „приключението на Мануил Комнин с българина“ към 1165/1166 г. Едновременно с това добавя, че „в тези дни“ императорът бил отровил императрицата и си взел втора жена. „Отровената“ императрица е германката Берта от Зулцбах (Ирина), първата жена на Мануил, която обаче умира на 29 август 1159 г. Тоест „приключението на Мануил Комнин с българина“ няма как да се е станало през 1165/1166 г. Същевременно Михаил разказва, че година по-рано Нур ад-Дин (Имад ад-Дин Зенги) бил получил откуп за Бохемунд. Бохемунд е антиохийският княз Боемунд III (1163–1201 г.). На 12 август 1164 г. обединените сили на Антиохийското княжество, графство Триполи, ромейците, арменецът Торос II са разбити от Нур ад-Дин в битката при Харим. Сред падналите в плен са самият Боемунд, графът на Триполи Раймунд III и ромейският военачалник Константин Каламанос, които година по-късно са освободени срещу откуп. Тези хронологични разминавания в разказа на Михаил Сирийски подсказват, че между „приключението на Мануил Комнин с българина“ и събитията от 1164–1165 г. няма пряка

¹³⁰ В текста букв. „Бриндза“. Това е Боемунд III (1163–1201 г.), владетелят на Антиохия. През 1165, а не през 1155 г., както погрешно е дадена датата в средноарменския превод на Михаил Сирийски, Нур ад-Дин освобождава от плен Боемунд, който заминава за Константинопол, за да се признае за васал на император Мануил I Комнин.

¹³¹ Дахекан – обикновено сребърна и много по-рядко златна монета с тегло 3,45 грама.

¹³² Тоест град Антиохия в Сирия.

¹³³ Емери (Аймери), или Аймерикус (лат.), от Лимож, латински патриарх на Антиохия от 1140 г. до смъртта му през 1196 г.

¹³⁴ Тоест в 1165/1166 г.

¹³⁵ Тоест в 1165 г.

причинно-следствена връзка и че това са две събития, механично слети от автора. Кога и къде тогава ромейският император е щял за малко да бъде убит?

От текста на Михаил са ясни две неща: че императорът е участвал лично в кампанията и че „приключението на Мануил Комнин с българина“ е станало някъде преди, но близо до 29 август 1159 г. Нито една от балканските кампании на Мануил против маджари и сърби не би могла да бъде поставен като историко-хронологична канава на разказа за инцидента, в който Мануил за малко да бъде погубен от някакъв българин, евентуално боец в състава на маджарските или сръбските сили. Балканските кампании на Мануил са осъществени в промеждутъците 1151–1153 г. и 1163–1168 г., което е или много преди, или много след 1159 г. На всичко отгоре тези българи, против които бил воювал Мануил, са представени от Михаил Сирийски като някакъв независим от империята политически фактор или единица. Българска държавна или политическа структура на Балканите към 1159 г. обаче няма. Няма и ромейска кампания на Балканите по това време. Ромейски поход обаче има в Мала Азия точно по времето, което ни интересува, и той е бил лично оглавен от Мануил I Комнин.

В края на октомври 1158 г. ромеите, водени от Мануил I Комнин, атакуват княза на Киликийска Армения Торос II, въпреки че преди това императорът бил обявил, че походът е насочен против селджуките. Месец по-късно Киликийска Армения е набързо окупирана от ромеите, бързаци да стигнат до Антиохия, а Торос трябвало да се спасява в Тавърските планини. През април 1159 г. Мануил влиза триумфално в града като негов сюзерен. Месец по-късно Мануил потегля от Антиохия обратно към ромейските граници, като съвсем демонстративно преминава през селджукска територия, но при Котейон (дн. Кютахия) в долината на река Тембрис (дн. Порсук чай) е нападнат от туркмени, които причиняват леки загуби на войските му [Успенский, История..., 4, гл. 14; Deluigi, H. C. H. 2015, p. 91]. В отговор през месец декември („когато слънцето вече било около зимното обръщане“, както пише Йоан Кинам) на същата 1159 г. от Витиния Мануил предприема поход против селджуците и стига до Дорилеон (дн. Ескишехир). Йоан Кинам, въпреки че не е очевиден, а пише по слухове, както той самият признава, представя императора като супермен в сражението против турците, който, дори без да е навлякъл ризницата си, коси и поваля враговете [Иоанн Кинам, История..., с. 211–212]. С оглед на тези събития, както и на съобщението на Михаил Сирийски, че „приключението на Мануил Комнин с българина“ се е случило преди или около времето на смъртта на императрица Берта, то следва да бъде датирано след октомври 1158, но преди 29 август 1159 г. Тоест този инцидент е станал преди кампанията на Мануил против селджуките от декември 1159 г., най-вероятно по време на връщането на Мануил и армията му през селджукска територия, описано по следния начин от Йоан Кинам:

За да премине по най-краткия път, той изоставил Памфилия и повел войската през Ликаония, макар и султанът силно да му отказвал това. Когато се намирал недалеч от града Аранда, уплашените перси се отдали на бягство, мислейки че ромеите незабавно ще нападнат Иконион. И понеже последните не извършили нищо враждебно, първите, като се ободрили, започнали да носят големи количества хранителни припаси и да ги доставят на ромеите. Обаче те въпреки всичко не съумели докрай да сдържат омразата, която хранели към тях. Когато ромеите били вече в Котейон, персите нападнали неколцина от тях, които били излезли тайно от стана. Едни убили, а други взели в плен. Накрая царят стигнал до Византион, влязъл в него с превелик триумф и като принесъл на Бога жертвена благодарност за победата, се настанил в двореца [Иоанн Кинам, История..., с. 209–210].

„Аранда“ е всъщност изопачен от Кинам вариант на името на град Ларанда (дн. Караман) в древната провинция Ликаония, през която на връщане през май–юни 1159 г. минали ромейските войски. За същия район трайно и упорито споменават за вековно българско присъствие и поселения различни средновековни текстове и автори, един от които е и Григорий Бар Хебрей. „Войната против българите“, за която пише Михаил Сирийски, и за която Йоан Кинам нищо не съобщава, най-вероятно е представлявала някакъв сблъсък между обитаващите Тавърските планини българи и ромеите. Тези българи, съдейки по данни на мюсюлмански автори, дори имали свое полунезависимо княжество около планината Булгар даг. Напълно разбираемо е защо инцидентът, в който Мануил Комнин за малко да загине, липсва у Кинам. Кинам е бил секретар на императора, пряко зависим от него както в

материално, така и в социално отношение. Затова от перото на Кинам една подир друга излизат възхвали по адрес на неговия повелител. И затова нищо чудно разказът за чутовните подвизи на Мануил в битката против турците през декември 1159 г. да е бил просто поръчан от императора с цел да бъде прикрит позорът от „приключението му с българина“ половин година по-рано. Обаче за разлика от Йоан Кинам, антиохийският патриарх Михаил Сирийски не е трябвало да представя ромейския император като нов Ахил и не е спестил истината около позорната за императора случка.

Монголи и българи

Смъртта на Михаил Сирийски настъпва няколко десетилетия преди Предна и Средна Азия да бъдат разтърсени из основи от страховитото нашествие на монголите. Неговият продължител Григорий Бар Хебрей обаче е съвременник на тяхната експанзия и затова делата на монголите заемат значително място в Хронографията му. В два откъса от нея се споменават и българите в монголски контекст. Първият е особено интересен:

В 626 година [по летоброенето] на арабите¹³⁶, когато бил станал съборът на князете и благородниците на монголите, те пили и яли три дни. И след това рекли на Аухатай¹³⁷: „Началството на Чингиз хан отмина, ти ще царуваш на негово място“. А той като мъдър мъж отвърнал: „Въпреки че нашият баща ни предвождаше, ние имаме брат, който е по-голям от мен. Има и чичовци, които са по-подходящи от мен. На това отгоре нашият брат Тули¹³⁸ е и син на Великия Стан. И той бе постоянно на служба при баща ни. Той е по-учен от мен в законите и в управлението на царството. Ако му се нрави, поставете него на престола“.

Тогава те всички завикали: „Съвсем е невъзможно повелята на нашия благословен баща да бъде отменена и както е заповядал, така и ще бъде“. И те открили главите си и хвърлили коланите си зад гърбовете си. И Джагхатай¹³⁹ хванал дясната си ръка, Ауткин¹⁴⁰ лявата си и те отишли и поставили Аухатай на престола на Четирите възглавници, които са върховната власт над четирите части на света и те го обявили за хан. И младият брат Тули, понеже Аухатай бил казал, че той бил повече годен да управлява в сравнение с останалите, поднесъл чашата, от която ханът пиел. И той паднал на колене пред него и му засвидетелствал почит и заявил, че напълно се подчинява на властта му. И благородниците, които били пред шатрата му, ударили девет пъти земята с коляно и засвидетелствали почит на хана. Тогава [онези, които били в шатрата] излезли и се поклонили до земята три пъти в чест на слънцето съгласно техния обичай.

След това ханът, седейки на престола, отворил съкровищницата и богатствата на баща си и раздал дарове на своите братя и чичовци, а останалото на благородниците, всекиму според сана и длъжността. И знатните също събрали измежду дъщерите им 40 девици, красиви като Луната, и като ги нагиздили в скъпи одежди и с огърлици и накити от скъпоценни камъни, ги завели при хана. И всички празнували с извънмерно голяма радост. После ханът издал указ, че всички закони и наредби Чингиз хан трябва да бъдат спазвани и всеки, който ги наруши, следва да бъде предадена на смърт.

И понеже Джелал ад-Дин¹⁴¹, шахът на Хорезм, подобно на елен се бил нахвърлил по това време върху областите на Хорасан, [Аухатай] изпратил Шармагхон Науин¹⁴² с 30 хиляди мъже към онази четвърт на света. Изпратил и Сунатай Агхонеста с многочислена войска към чет-

¹³⁶ Тоест през 1228 г.

¹³⁷ Йогедей или Угедей (1229–1241 г.), велик хан на монголите.

¹³⁸ Толуй или Тулуй, четвърти син на Чингиз хан и регент на Монголската империя в периода 1227–1229 г.

¹³⁹ Чагатай (1185–1242 г.), втори син на Чингиз хан.

¹⁴⁰ „Ауткин“ изглежда е не лично име, а вариант на монголската титла *ot-tigin/ot-chigin* (букв. „син на огъня“, „син на огнището“), давана на най-малкия княз в семейството, за когото се смятало, че трябва да владее родния домен или коренните земи на монголите. Най-вероятно „Ауткин“ е Толуй, най-малкият от четиримата синове на Чингиз хан.

¹⁴¹ Джалал ад-Дин Мингбурну (1199–1231 г.), известен още като Джалал ад-Дин Хауаразмшах, последният владетел на Хорезмийската империя (1071–1231 г.), обхващаща в апогея си териториите на днешен Иран, Туркменистан, Узбекистан и Западен Афганистан.

¹⁴² Чормаган, или Чормаган, Нойон, един от най-знаменитите монголски военачалници,

въртината на кападокийците и българите и други многобройни войници срещу Индия. А той лично тръгна с братята и родствениците си против Китай [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

Шармагхон, или Чормаган, е монголският военачалник, който довършва хорезмийския шах Джалал ад-Дин през 1231 г., завоюва Иран през първата половина на 30-те години на XIII век, а през 1236 г. установява контрол над арменските и грузинските земи. Навлизането на монголска войска в „четвъртината на кападокийците и българите“ най-вероятно отговаря на монголското нашествие срещу селджукския Иконийски султанат в Мала Азия и битката при Кьосе даг от 1243 г., в която селджуките претърпяват пълно поражение. Монголите завземат и разрушават Кесария (Кайсери), главния град на Кападокия, както и Ерзънка (Ерзинджан) и Севастия (Сивас). Остатъкът от Иконийския султанат се признава за васал на монголите и тръгва към постепенно разпадане.

Важната част от поместения тук откъс е фразата „четвъртината на кападокийците и българите“, която поставя българите в района на Кападокия в Мала Азия. Това е същият регион, за който се отнасят разработките на Катерина Венедикова върху малоазийските българи. Те са били там отпреди появата на селджуците, както става ясно от два пасажа от литературния паметник „Късса-и Мелик Данишменд“. Според тези откъси след овладяването от селджуките на Мелик Данишменд на византийската крепост Никсар (Неокесария), последният поверил 10 000 бойци на своите подчинени Абдурахман и Сюлейман и им казал: „[А] вие да завладеете [областта] от Армения чак до границата на Булгар“. В друг ръкопис на „Късса-и Мелик Данишменд“ се споменава за „полите на Булгар“, който Катерина Венедикова идентифицира като планината Булгар даг в Кападокия северно от Киликия. Тя отбелязва, че Мелик Данишменд умира през 1104 г., в 1102 г. превзема град Мелитене, а завземането на град Никсар е станало преди това. Последният не е бил селджукски през 1097 г., но в 1100 г. вече е, което дава основания на Венедикова да заключи, че споменаването на Булгар се отнася за 1098 г. [Венедикова, К. 1981, 174–180; Венедикова, К. 2003, с. 81–82].

Около 1227 г. Нуредин бей, бащата на Караман, основателя на Караманския бейлик, завзема редица крепости в Южен Анадол, сред които и Ерменак и Маре (дн. Магара в полите на Булгар даг в Киликия), след което, по думите на летописеца Ходжа Деххани, цяла година се сражава против „българското племе“. Тези кападокийски българи са заварени от монголите през 1243 г., когато се разразява битката при Кьосе даг, защото, както съобщава Венедикова, съществуват сведения, че около 1243 г. бейликът Тарс е бил владян от бея на българите и варсаците Яхши Хан [Венедикова, К. 1998, с. 159–160; Венедикова, К. 2003, с. 20–21].

По-късно бейликът Тарс е разделен на две от караманския владетел Мехмед I и преминава във владение на двамата братя Косун и Елван. В „История на Караман“ Косун е описан като „неверник“, т.е. християнин, бей на Ерегли (Хераклея), който властвал над неверници. Елван също бил християнин. Катерина Венедикова сочи също така, че в стихотворната история на Кирмани „Караман наме“ („Книга за Караман“) се съобщава, че около 1250–1256 г. варсаците, българите, арменците и Косун се вдигнали на бунт срещу селджуките. [Венедикова, К. 2003, с. 20–21].

За периода между 1244/1245–1251/1252 г. „История на Караман“ съобщава за някой си бей на Булгар на име Айдън, който воюва като съюзник на караманците начело на 10 000 стрелци с прашки. Самият Айдън, християнин по вяра, още около 1217 г. владее крепостта Ерегли (Хераклея) съгласно едно сведение на Ходжа Деххани. Същият Айдън, очевидно радващ се на завидно дълголетие, около 1282 г. е принуден да засвидетелства верноподаничество на караманците [Венедикова, К. 1998, с. 164–165, 168, 182].

Но съобщенията за българи в Южна Кападокия и Киликия не секват със смъртта на Айдън. Например в един вакъфски регистър на санджака Ичил от 1302/1303 г. сред изброените джемаати (общности, религиозни общности) е посочен и „джемаатът булгарлу“, а в самия град Нигде – „таифе-и булгарлу“, тоест „народът/племето булгарлу“. За 1356/1357 г. „История на Караман“ споменава, че караманският бей Аллаедин предвождал 14 000 български и гюларски войници, от които българите били 10 000, отново стрелци с прашки. Две години по-късно българите са представени като изкусни стрелци с лък. По време на втория поход на Аллаедин от 1363/1364 г. отново в състава на войската му има българи. Малко по-късно, през 1369/1370 г., пак според „История на Караман“ – „беят на Булгар“ се появява пред Силифке (Селевкия) начело на 4000 души, а след смъртта на османския султан Мурад

I, на 15 юни 1389 г., 10-хилядна българска войска от стрелци с прашки участва на страната на караманците в битката при Ескишехир [Венедикова, К. 1998, с. 190–191, 208–212; 237–238, 282, 280].

За периода на XV–XVI век сведенията за малоазийските българи стават по-епизодични. Известно е например, че около 1424 г. 20 000 войници от Булгар, Гюлнар и Тургуд като част от войската на караманския владетел Ибрахим II се сражават при Нигде против бея на Халев. Половин век по-късно, по време на войната от 1475–1481 г. на османския султан Мехмед II против Караман, караманският бей Касим противопоставил на османските войска, набрана от различни области, в т.ч. и от Булгар. За последен път бойци от Булгар, вече конници, са споменати в „История на Караман“ през 1516 г. Десет хиляди българи начело с някой си Кьокез Оглу заедно с последния карамански владетел Караман Оглу се спускат от планината Булгар даг и атакуват тила на войската на турския султан Селим I, плячкосвайки обоза му [Венедикова, К. 1998, с. 297, 309–311, 327–328].

За пограничия между Киликия и Кападокия район в том 1 на „Речник на топонимите на Армения и съседните райони“ са събрани известен брой местни имена, съществували някога. Най-много, разбира се, са различните записи и варианти на името на планината Булгар даг („Българска планина“), която днес турската държава е преименувала на Болкар даг („Планина с много сняг“): *Булгар* (Bulgar)¹⁴³, *Булгар* (Bulghar), *Булгардаг* (Bulghardagh), *Бугардаг* (Bughardagh), *Болкар* (Bolkar). По-интересни са другите топоними, включени в речника:

- *Булгар* (Bulghar) – един от най-високите върхове на Булгар даг;
- *Булгардаг* (Bulghardagh) – село в Киликия, във вилает Караман, в района на град Нигде по северните склонове на Булгар даг (Българската планина), близо до Булгармаден;
- *Булгармаден* (Bulgharmaden) – рудник в Булгар даг със сребърни и оловни залежи;
- *Булгар Магара* (Bulghar Maghara) – пещера в планината Булгар даг;
- *Булгар* (Bulghar) – река в Киликия, в басейна на Сихун/Сарос, известна още под името Ел Ходжа;

- *Булгарлу* (Bulgharlu) – село в Киликия, във вилаета Караман, по-рано в Ичел;
- *Досх* (Doskh) – клисура и долина в Киликия, в района на Карадаг (Черната планина), топоним, което е явно метатезиран вариант на *Дохс/Докс*, (пра)българско лично име и зодия („Прасе“) от древнобългарския цикличен календар [Հակոբյան – Մելիք-Բախշյան – Բարսեղյան. 1986, pp. 751–755].

Впрочем между Нигде и Ерегли (Хераклея) във вилаета Караман се намира и единственият годеи за преминаване през Тавърските планини път, както днес, така и по времето на Мануил Комнин. При връщането си от Антиохия през май–юни 1159 г. ромейският император неизбежно е минал по него с всичките последици от това, грижливо премълчани от Йоан Кинам.

Второто сведение на Григорий Бар Хебрей за българите в монголската епоха се отнася предимно до волжките българи и монголското нашествие северно от Кавказ през 20-те и 30-те години на XIII век:

И в онези дни Туши¹⁴⁴, най-големият син на Чингиз хан, умрял. И той оставил седмина пораснали синове, които били: Тамшал, Харду¹⁴⁵, Бату¹⁴⁶, Сибаран¹⁴⁷, Тангут, Бараках¹⁴⁸ и Баркаджар. И от тях ханът избрал Бату и му поверил северните страни на аскабе, на алиманайе¹⁴⁹, на русите и на булгарайе. И престолът му бил на великата река, наречена Итил. И Бату, при похода си по северния път от страната на иверите към страните на булгарайе и скитите, изтребил населението им с меч и затрил царствата им. И ханът издал следната заповед – да отрежат дясното ухо на всеки убит булгар и русин. Когато те преброили ушите, татарите открили 270 хиляди уши.

¹⁴³ В скоби е дадена транслитерацията на латиница на арменския запис в речника.

¹⁴⁴ Джучи (1182–1227 г.)

¹⁴⁵ Орда (1204–1251 г.), от 1242 г. хан на Бялата орда.

¹⁴⁶ Бату (1207/1209–1255/1256 г.), от 1227 г. хан на Златната орда.

¹⁴⁷ Шибан или Шайбан. През 1237–1238 г. участва в монголския поход срещу Волжка България, куманите и русите.

¹⁴⁸ Берке (1209–1266 г.), от 1257 г. хан на Златната орда.

¹⁴⁹ Алеманите, тоест германците.

И моцта на хана продължила да расте. И той се приготвил да нападне Константинопол от четвъртината на булгарайе. И царят на франките чул [това] и те се събрали заедно, срещнали Бату в битка и го разбили и накарали да бяга. И след това нито един мъж от татарите не отишъл срещу Страната на франките, но те се поселили в равнината на Кападокия. Впрочем синът на този Бату се зовял Сартак¹⁵⁰. Този мъж обичал християнската вяра и бил покръстен. И той се научил да чете и пише и бил определен за дякон. Умрял на път, докато носел службата си към Мангу хан¹⁵¹, както ще бъде показано [по-нататък].

И в 1543 г. [от летоброенето на гърците]¹⁵² татарите отново излезли и опустошили някои градове и се върнали в Персия. И когато султан Ала ад-Дин¹⁵³ видял, че не може да се мери със силата им, решил да им плаща данък и станал приятел с тях. И след като се освободил от грижи откъм татарите, султан Ала ад-Дин тръгнал и отнел Халат от Аишаф и също така превзел много крепости от Дармания заедно с града Сурмари. А Камил, господарят на Египет¹⁵⁴, отнел Амида от владетеля ѝ и му дал селата ѝ, от които да се прехранва.

.....
И тъй, Бату, синът на Туши, син на Чингиз хан, тръгнал от стана си, който бил в страната на Саксин и на булгарайе, за да види Гоюк хан¹⁵⁵, и като стигнал до мястото, наречено Ал-Акмак в близост до града Каялъг¹⁵⁶, до него дошла вестта за смъртта на Гоюк хан [Bar Hebraeus' Chronography..., X].

Изглежда, че в първата част от разказа си Бар Хебрей е слял похода на Джебе и Субедей северно от Кавказ през 1221–1224 г. против куманите и руските княжества и похода на Субедей против Волжка България от 1236 г. Връх на кампанията против русите и куманите е кръвопролитната битка при Калка от 31 май 1223 г., завършила с пълна победа на монголите. След нея монголите се насочват на североизток към Волжка България, където обаче претърпяват позорен разгром и освен падналите в битката дават и 4000 пленници. За да бъде унижението пълно, българите поискват за тях като откуп 4000 овни. През 1236 г. обаче монголите начело със Субедей се връщат и подлагат Волжка България и населението ѝ на пълно унищожение и геноцид.

Втората част от разказа на Бар Хебрей описва кампанията на Бату срещу Унгария и австрийските земи от 1241 г. Споменаването на „четвъртината на булгарайе“ във връзка с плановете на Бату за нападение на Константинопол от нея и уточнението на Бар Хебрей, че след поражението на Бату монголите се били заселили в Кападокия са обаче смущаващи. От една страна под „четвъртината на булгарайе“ може да се разбира Дунавска България, която след смъртта на цар Йоан Асен II става монголски васал и която е била идеален плацдарм за атака срещу Константинопол. От друга страна, тъй като след отстъплението си от Унгария Бату се завръща в основния си стан в земите на опустошената Волжка България („страната на Саксин и на булгарайе“), в този случай названието „четвъртина на булгарайе“ може да съответства на Волжка България. Същевременно обаче Бар Хебрей твърди, че след поражението на Бату татарите се заселили в Кападокия, където Впрочем се намирала „четвъртината на кападокийците и булгарайе“, спомената от Бар Хебрей във връзка с похода на Чормеган Нойон в Анатолия.

Объркващото обвързване на неуспешния поход на Бату срещу Австрия с монголското заселване в Кападокия и с монголските плановете за атака на Константинопол откъм „четвъртината на булгарайе“ може например да е плод на някакви достигнали до Бар Хебрей слухове за плановете на монголите да атакуват Никеиската империя и Константинопол през Мала Азия след разгрома на

¹⁵⁰ Сартак е третият владетел на Джучиевия улус, кратко управлявал между 1255 и 1256 г.

¹⁵¹ Мьонгке хан (1251–1259 г.), четвърти владетел на Монголската империя.

¹⁵² Тоест в 1231/1232 г.

¹⁵³ Иконийският (селджукският) султан Кайкубад I (1220–1237 г.), известен и като Ала ад-Дин Кайкубад бин Кайкавус.

¹⁵⁴ Ал-Малик ал-Камил Наср ад-Дин Абу ал-Маали Мухаммад (1218–1238 г.), четвърти айюбидски султан на Египет.

¹⁵⁵ Гоюк хан (24.08.1246–20.04.1248 г.), трети велик хан на монголите, внук на Чингиз хан.

¹⁵⁶ *Kayaligh* в английския превод на Бъдж.

Иконийския султанат през 1243 г. По-вероятно е обаче друго обяснение на това странно смесване у Бар Хебрей. Например в арменската късноантична и средновековна историческа книжнина Кападокия традиционно и системно е наричана с името *Камирк*, тоест *Кимерия*. При това положение, ако в съобщението на Бар Хебрей за монголско заселване в Кападокия след австрийския неуспех Южна Кимерия (Кападокия) бъде заменена със Северна Кимерия, която според древногръцките представи се намирала между реките Днестър и Дон, съобщението на Бар Хебрей придобива географска логика. В такъв случай „Кападокия“, в която монголите се били заселили след неуспешния поход на Бату против Унгария и Австрия от 1241 г., ще отговаря на териториите на днешна Украйна и Южна Русия. А „четвъртината на българийе“, от която монголите планирали да атакуват Константинопол, очевидно ще е васалната им Дунавска България.

Сирийските и сирийско-арменските извори са нещо много повече от „още едни извори“ за историята на българите. По своята същина в някои случаи те играят ролята на единствен източник, каквито са сведенията на Михаил Сирийски за преселението на българите на Булгариос през зимата на 586/587 г. и за участието на македонските българи в превземането на град Запетра през 837 г. или съобщението на Бар Хебрей за кападокийските българи през XIII век. Отново на Михаил Сирийски и на арменеца Вардан Аревелци дължим и единствените данни, позволяващи да се локализира онзи район в Средна Азия, от който са започвали български миграции към Източна Европа и Кавказ. Сирийските и сирийско-арменските извори обаче предоставят и алтернативна гледна точка, неподчинена на клишетата, идеологията или цензурата на византийските писмени паметници. Затова не на друг, а отново на Михаил Сирийски дължим единственото подробно описание на българското участие в арабската обсада на Константинопол от 717/718 г. или (заедно със Зонарас) алтернативата ромейският император Никифор I да е бил убит от своите по време на похода му в България, което на свой ред вероятно е засилило дезорганизацията и е улеснило пълния разгром на византийската армия през нощта на 26 юли 811 г. Благодарение на Бар Хебрей (и ал-Табари) може да се изясни и заплетеният казус около „битката при Валендар“, за която пише през X век ал-Масуди. С други думи, когато се говори за чужди извори за историята на българите, крайно време е сирийските и сирийско-арменските да заемат полагащото им се важно място в арсенала на медиевистите.

ADDENDUM

Аваро-славянският бич на Балканите

В хронографията на Михаил Сирийски е включено и описание на аварската обсада на град Сирмиум от 580–582 г., което представлява интерес за българската историческа наука, доколкото е част от аваро-славянските нашествия на Балканите от VI–VII век.

Дългокосият народ на аварите дошъл в страната на ромеите по времето на Юстин¹⁵⁷, който им дал злато и пари. Заради това те придобили навика по всякакъв повод да провождат често пратеници, които получавали злато и се прибирали. Сенатът роптаел срещу императора за това, че изпразвал хазната на империята от богатствата ѝ и ги давал на варварите. Накрая, като дошли отново, императорът им отвърнал: „Повече злато на връщане няма да получите“, и когато те започнали да мърморят, той ги затворил за шест месеца в Халкедон и накрая ги изпъдил. Тогава те използвали хитрост: проводили да поискат от императора архитекти и строители, които да съградят дворец и бани за техния цар. Императорът се възраждал на това сякаш бил спечелил приятелството им и им, изпратил онези, които искали. Когато майсторите пристигнали, аварите ги заплашили с меч и казали: „Ако не прехвърлите един мост през Дунава, никой от вас няма да остане жив“. Те отговорили: „Не е възможно да се построи мост над река, която е като море“. [Тогава] убили двамина от тях. Останалите се уплашили и се хванали за работа. Докарали им дълги и големи дървета и те построили здрав мост.

Когато Тиберий¹⁵⁸ се възцарил, научил, че имало мост над Дунава и пожелал да го прекъсне. Но по това време не могъл да стори нищо, защото бил зает във войната на персите против ромеите, която продължила 20 години.

¹⁵⁷ Ромейският император Юстин II (565–578 г.).

¹⁵⁸ Ромейският император Тиберий II (578–582 г.).

След това ромеите изпитали нови притеснения от варварския народ с разпуснати коси, както наричали аварите. Те се раздвижили и излезли от източните предели. После западните народи на асклабите и други, наречени лангобарди, които всички били попаднали под властта на Каган, царя на аварите, прехвърлили още един мост през Дунава.

В третата година на Тиберий прокълнатият народ на асклабите излязъл и преминал през Елада, областта на тесалонийците и Тракия, които разорили и опожарили. Те нахлули в областта и се разпръснали из нея. Заграбили табуните с коне на императора: тези варварски мъже, които [до тогава] не можели да излязат от горите и от закътани места и не знаели що е въоръжение освен две-три малки копия или метателни копия, изучили изкуството на войната. Те загосподствали за дълго в страната на ромеите.

Народът на аварите проводил пратеници да кажат на Тиберий: „Дай ни с мир града Сирмиум и запазете жителите му с богатствата им, или ще го превземем с война и ще изтребим населението“. Тогава Тиберий почнал да протака, давайки ден след ден обещания, тъй като се надявал да прати против тях в тила им народа на [л]онгобардите. Но тъй като онези не дошли, [жителите] се видели принудени да им предадат града, след като в продължение на две години били преживявали такъв глад, че били изяли котките и други животни вследствие на оскъдицата, която не била по-малка от тази сред самаритяните.

Когато варварите влезли в града, те съжалили измъчените от глад клетници и това трябва да бъде като пример и упрек за християните, които не изпитват милост към ближните си. Дали им хляб и вино. Но онези които, заради въздържанието през двегодишния глад, ядяли лакомо, умрели начаса. Оцелелите взели какво могли да носят със себе си и напуснали града, в който заживели варварите.

След година върху него паднал огън и той изцяло изгорял. Варварите побегнали голи, както майка ги е родила, и оттогава той запустял. Тогава ромеите укротили малко злината си, виждайки какво сполетяло Сирмиум [**Michel le Syrien, Chronique...**, II, Livre X, Ch. XVIII, pp. 346–347].

Частта от разказа на Михаил, започваща от „в третата година на Тиберий прокълнатият народ на асклабите“, е пряко заимствана от третата част на „Църковна история“ на Йоан Ефески (ок. 507–ок. 588 г.), съставена на сирийски език [**John of Ephesus...**, pp. 432; 442–445]. Йоан Ефески обаче твърди, че прегладнелите жители на Сирмиум били изяли добитъка и товарните животни, а не кучетата и котките, както твърди Михаил Сирийски. Михаил изглежда е имал на разположение като източник и Менандър Протектор, защото сведението за това, че аварите предложили империята да изведе жителите на Сирмиум и да им предаде празен града, липсва у Йоан Ефески, но се среща у Менандър. Споменаването на постоянните изнудвания за все повече и повече пари от страна на аварите най-вероятно Михаил Сирийски също е взел от Менандър [**Менандър, Откъси...**, 1958, с. 232–233; 236–238].

В двата ръкописа на средноарменския превод на Хронографията на Михаил Сирийски обсадата на Сирмиум обаче е представена не като аварско, а като славянско дело. В останалите елементи от повествованието съществени различия от това на Михаил няма. Ето събитията съгласно ръкописа от 1273 г. (изданието от 1871 г.):

В четвъртата година [от царуването] на Тибер излезли склавите и заграбили голяма плячка в Тракия и в Тесалонике, и заграбили царските табуни и се качили на тях, и събрали оръжие от страната и се снаряжили, тъй като дотогава нямали ни коне, ни оръжие, нито знаели да яздят. И отишли и се разположили пред град Серми, и проводили [пратеници] при Тибер [с искане] да им даде града Серми. И царят ги залъгвал две години, очаквайки пристигането на лунквартите, и когато те не дошли, се видял принуден да им отстъпи града с всичко, което имало в него, но без хората [в него]. И като влезли в града [склавите], видяли [жителите] изнеможели от глад, тъй като били изяли [дори] кучетата и котките в крепостта; и склавите проявили към тях голямо човеколюбие, като им дали хляб и вино. И от преяждането [мнозина] умрели и склавите, като разбрали това, започнали да дават всекиму по-лека и по-малко храна.

И като се съвзели, изкарали ги от града, и сами се заселили в него. И след година градът изгорял и варварите го напуснали и си отишли [Միջաշխէ Ասորի, 1871, pp. 277–278].

Ето и събитията съгласно ръкописа от 1480 г. (изданието от 1870 г.):

В четвъртата година [от царуването] на Тибер излезли склавите – невъоръжени, без коне и голи – и стигнали до Трак и до Тесалонике – и като заграбили царските табуни, запасите с оръжие и оръжейниците, се превърнали във войска и отишли и обсадили Серми; и проводили [пратеници] при царя [да му кажат] или да се бие с тях, или да им отстъпи град Серми, за да се заселят мирно в него.

Но Тибер ги залъгвал, очаквайки пристигането на лаквартите, но след това им отстъпил града, ала без хората [в него].

А варварите, като влезли в града, видяли, че жителите били изнемощели от глад, и проявили немалко човеколюбие, като им дали хляб и вино, защото по време на обсадата поради недостиг [на храна] били изяли дори кучетата и котките. Обаче от преяждането с хляб [мнозина] умрели. И като видяли това, [склавите] почнали да им дават по-лека храна и то по малко, докато се съвземат. След това ги изгонили от града и самите се заселили в него за една година, [но после] внезапно избухнал пожар в града и като го напуснали, [склавите] се върнали в страната си, тъй като мислели, че Бог ги е прогонил [Միջաշխէ Ասորի, 1870, pp. 296–297].

У Михаил Сирийски се среща и друго сведение за славянските опустошения на Балканите, отглас от нахлуването на славяните и кутригурите през 559 г. Ето и съответният откъс:

В двадесет и седмата година на Юстиниан Мондар, [син] на Шакика, се надигнал срещу страната на ромеите и опустошил много области. Херет, син на Габала, го настигнал, дал му сражение, сразил го и го убил при извора Удайе в околностите на Кенесрин. Синът на Херет на име Габала, умрял, бидейки убит в битката. Баща му го погребал в един мартирион в същото село.

След това дошли войските на хуните и асклабите, които обсадили императорския град. Те пробили външната стена, плячкосали и опожарили всички предградия, пленили всички, които открили, и след това се оттеглили. [След това] се върнали повторно и за трети път. Тогава [обаче] ромеите надделели над тях, унищожили ги и избили всички в битката. Оцелели само шепя мъже от онези, които били побегнали. Така се избавили от тях [Michel le Syrien, Chronique..., II, Livre IX, Ch. XXXIII, p. 269].

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори / Sources

Анастасий Библиотекар, Животоописания... – Анастасий Библиотекар. Животоописания на римските папи. – В: Латински извори за българската история. Том II. София, 1960, 182–277. [Anastasiy Bibliotekar. Zhivotoopisanania na rimskite papi. – V: Latinski izvori za balgarskata istoria. Tom II. Sofia, 1960, 182–277.]

Анонимен ватикански разказ... – Анонимен ватикански разказ. – В: Гръцки извори за българската история. Том IV. София, 1961, 10–15. [Anonimen vatikanski razkaz. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom IV. Sofia, 1961, 10–15.]

Ас Самани, Книга... – Извлечение из „Китаб ал-ансаб“ Абу-Саада ас Самани. – Материали по истории туркмен и Туркмении. Том I. Москва–Ленинград, 1939. [Izвлечение iz “Kitab al-ansab” Abu-Saada as Samani. – Materialy po istorii Turkmen i Turkmenii. Tom I. Moskva–Leningrad, 1939.]

Виктор Тунунски, Хроника... – Виктор Тунунски, Хроника. – В: Латински извори за българската история. Том I. София, 1958, 368–371. [Viktor Tununski, Hronika. – V: Latinski izvori za balgarskata istoria. Tom I. Sofia, 1958, 368–371.]

Георги Монах, Хроника... – Георги Монах, Хроника. – В: Гръцки извори за българската история. Том IV. София, 1961, 42–57. [Georgi Monah, Hronika. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom IV. Sofia, 1961, 42–57.]

Житие на Йоаникий... – Житие на Йоаникий. – В: Гръцки извори за българската история. Том IV. София, 1961, 132–140. [Zhitie na Yoanikiy. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom IV. Sofia, 1961, 132–140.]

Ибн Хордадбех, Книга путей и стран... – Ибн Хордадбех. Книга путей и стран. Баку, 1986. [Ibn Khordadbekh. Kniga putey i stran. Baku, 1986.]

Иоанн Кинам, История... – Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118–1180 г.). Труд Иоанна Кинама (перевод под редакцией профессора В. Н. Карпова). Санкт-Петербург, 1859. [Kratkoe obozrenie tsarstvovaniya Ioanna i Manuila Komninov (1118–1180 g.). Trud Ioanna Kinnama (perevod pod redaktsiey professora V. N. Karpova). Sankt-Peterburg, 1859.] Online: http://krotov.info/acts/12/2/kinnam_0.htm (accessible May 2018)

Йоан Зонара, История... – Йоан Зонара, История. Кн. XVIII. – В: Гръцки извори за българската история. Том VII. София, 1968, 149–208. [Yoan Zonara, Istorija. Kn. XVIII. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom VII. Sofia, 1968, 149–208.]

Йосиф Генезий, Царе... – Йосиф Генезий. Царе. – В: Гръцки извори за българската история. Том IV. София, 1961, 320–335. [Yosif Geneziy. Tsare. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom IV. Sofia, 1961, 320–335.]

Лъв Граматик, Хронография... – Лъв Граматик. Хронография. – В: Гръцки извори за българската история. Том V. София, 1964, 140–168. [Lav Gramatik. Hronografia. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom V. Sofia, 1964, 140–168.]

Марко Поло. Пътувания... – Марко Поло. Милионът. София, 1986. [Marco Polo. Milionat. Sofia, 1986.]

Менандър, Откъси... – Менандър. Откъси. – В: Гръцки извори за българската история. Том II. София, 1958, 219–257. [Menandar. Otkasi. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom II. Sofia, 1958, 219–257.]

ПВЛ – Повесть временных лет. По Лаврентиевской летописи 1377 г. Санкт Петербург, 1996. [Povesty, vremennykh let. Po Lavrentievskoy letopisi 1377 g. Sankt Peterburg, 1996.]

Продължителят на Георги Монах... – Продължителят на Георги Монах. – В: Гръцки извори за българската история. Том VI. София, 1965, 133–158. [Prodalzhitelyat na Georgi Monah. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom VI. Sofia, 1965, 133–158.]

Синаксар на цариградската църква... – Синаксар на цариградската църква. – В: Гръцки извори за българската история. Том V. София, 1964, 281–294. [Sinaksar na tsarigradskata tsarkva. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom V. Sofia, 1964, 281–294.]

Скилица-Кедрин... – Георги Кедрин – Йоан Скилица. Кратка история. – В: Гръцки извори за българската история. Том VI. София, 1965, 198–340. [Georgi Kedrin – Yoan Skilitza. Kratka istoria. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom VI. Sofia, 1965, 198–340.]

Теофан Изповедник, Хронография... – Теофан Изповедник. Хронография. – В: Гръцки извори за българската история. Том III. София, 1960, 226–289. [Teofan Izpovednik. Hronografia. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria. Tom III. Sofia, 1960, 226–289.]

Bar Hebraeus' Chronography... – Bar Hebraeus' Chronography. Translated from Syriac by Ernest A. Wallis Budge. London: Oxford University Press. 1932. Online: <https://archive.org/details/BarHebraeusChronography> (accessible May 2018)

John of Ephesus... – The Third part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus. Now first translated from the original Syriac by R. Payne Smith, M.A. Oxford, 1860.

Michel le Syrien, Chronique..., II – Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche. Éditée pour la première fois et traduite en français par J.-M. Chabot. Tome II. Paris, 1901.

Michel le Syrien, Chronique..., III – Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche. Éditée pour la première fois et traduite en français par J.-M. Chabot. Tome III. Paris, 1905.

Maçoudi, Le livre... – Maçoudi. Le livre de l'avertissement et de la révision. Traduction par B. Carra de Vaux. Paris, 1817.

Maçoudi, Les prairies d'or..., I – Maçoudi. Les prairies d'or. Texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Tome II. Paris, 1863.

Maçoudi, Les prairies d'or..., II – Maçoudi. Les prairies d'or. Texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Tome III. Paris, 1864.

Maçoudi, Les prairies d'or..., III – Maçoudi. Les prairies d'or. Texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Tome VII. Paris, 1873.

Tabari, History, Vol. II – The History of al-Tabari. Translated by William M. Brinner. Vol. II. State University of New York, 1987.

Tabari, History, Vol. XXXVIII – The History of al-Tabari. Translated and annotated by Franz Rosenthal. Vol. XXXVIII. State University of New York, 1985.

Theophanes Confessor, The Chronicle... – The Chronicle of Theophanes Confessor. Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott. Oxford: Clarendon Press, 1997.

Zachariah of Mitylene, Syriac Chronicle... – Zachariah of Mitylene. Syriac Chronicle. Translated into English by F. J. Hamilton, D. D. and E. W. Brooks, M. A. London, 1899.

Արեւելիք, 1960 – Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի. Քննական հարաստարակութիւն Հայկ Պէրպլերենի համեմատութեամբ 24 ձեռագրի եւ տպագրի. Բարիդ, 1960. [Ashkharats'uits' Vardanay vardapeti. K'nnakan hratarakut'iwn Hayk Berbereni hamematut'yamp 24 dzeragri yew t'pagri. Pariz, 1960.]

Խորենացի, 1981 – Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց. Երևան, 1981. [Movsisi Khorenats'voy Patmut'iwn Hayots'. Yerevan, 1981.]

Ղեւոնդ, 1887 – Պատմութիւն Ղեւոնդեայ մեծի վարդապետի Հայոց. Ս. Պետերբուրգ, 1887. [Patmut' iwn Lewondeay metzi vardapeti hayots. S.Peterburg, 1887.]

Միխայէլ Ասորի, 1870 – Տեառն Միխայէլի Պատրիարք Ասորոց ժամանակագրութիւն. Յերուսաղէմ, 1870. [Tear'n Mikhayeli Patriark' Asorwots Zhamanagagrut' iwn. Yerusalem, 1870.]

Մատթէոս Ուրհայեցի, 1991 – Մատթէոս Ուրհայեցի. ժամանակագրութիւն. Երևան, 1991. [Matt'eos Ur'khayets'i. Zhamanagagrut' iwn. Yerevan, 1991.]

Միխայէլ Ասորի, 1871 – ժամանակագրութիւն Տեառն Միխայէլի Ասորոց Պատրիարքի. Յերուսաղէմ, 1871. [Zhamanagagrut' iwn Tear'n Mikhayeli Asorwots' Patriark'i. Yerusalem, 1871.]

Շիրակացի, 1881 – Աշխարացոյց Մովսէսի Խորենացոյ յաւելածովք նախնեաց. Վենետիկ, 1881. [Ashkharats'uits' Movsisi Khorenats'voy yavelatsovk' nakhneats'. Venetik, 1881.]

Սեբէոս, 1979 – Պատմութիւն Սեբէոսի. Երևան, 1979. [Patmut' iwn Sebëosi. Yerevan, 1979.]

Публикации / Works

Ангелов, Д. 1971 – Димитър Ангелов. Образуване на българската народност. София, 1971. [Dimitar Angelov. Obrazuvane na bulgarskata narodnost. Sofia, 1971.]

Артамонов, М. 1962 – Михаил Артамонов. История хазар. Ленинград, 1962. [Mikhail Artamonov. Istoria khazar. Leningrad, 1962.]

Бартольд, В. 1963 – Василий Бартольд. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Москва, 1963. [Vasily Barthold. Sochinenia. Tom 1. Turkestan v epohu mongol'skogo nashestvia. Moskva, 1963.]

Венедикова, К. 1981 – Катерина Венедикова. Имена, свързани с българи в Мала Азия през XI век в един литературен паметник. – В: Помощни исторически дисциплини. Том 3. София, 1981. [Katerina Venedikova. Imena, svarzani s balgari v Mala Azia prez XI vek v edin literaturen pametnik. – In: Pomoshni istoricheski distziplini. Tom 3. Sofia, 1981.]

Венедикова, К. 1998 – Катерина Венедикова. Българите в Мала Азия. Стара Загора, 1998. [Katerina Venedikova. Bulgarite v Mala Asia. Stara Zagora, 1998.]

Венедикова, К. 2003 – Катерина Венедикова. Българи, арменци и караманци в средновековна Мала Азия. София, 2003. [Katerina Venedikova. Balgari, armentsi i karamantsi v srednovekovna Mala Asia. Sofia, 2003.]

Гафуров, Б. Г. 1972 – Бободжан Гафурович Гафуров. Таджики. Москва, 1972. [Bobodjan Gafurovitch Gafurof. Tadjiki. Moskva, 1972.]

Голийски, П. 2006 – Петър Голийски. Българите в Кавказ и Армения (II–X век). София, 2006. [Petar Goliyski. Balgarite v Kavkaz i Armenia (II–X vek). Sofia, 2006.]

Голийски, П. 2014 – Петър Голийски. Заселването на българите на Балканския полуостров IV–VII век. Том II (по исторически данни). София, 2014. [Petar Goliyski. Zaselvaneto na balgarite na Balkanskia poluostrov IV–VII vek. Tom 2 (po istoricheski dannii). Sofia, 2014.]

Гюзелев, В. 2006 – Васил Гюзелев. Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София, 2006. [Vasil Gyuzelev. Pokrastvane i hristianizatsia na balgarite. Izvorovedchesko izsledvane s prilozhenie. Sofia, 2006.]

Дитрих, Г. Г. 1978 – Г. Г. Дитрих. Топонимы бассейна р. Арг в Фанских горах Таджикистана. – В: Ономастика Средней Азии. Москва, 1978. [G. G. Dietrich. Toponimiy basseyna reki Arg v Fanskiy gorah Tajikistana. – In: Onosmastika Sredney Azii. Moskva, 1978.]

Златарски, В. 1972 – Васил Златарски. Известие на Михаил Сирийски за преселението на българите. – В: Избрани произведения. Том 1. София, 1972. [Vasil Zlatarski. Izvestieto na Mikhail Siriyski za preselenieto na balgarite. – In: Izbrani proizvedenia. Tom 1. Sofia, 1972.]

История на България, II – История на България. Том II. София, 1981. [Istoria na Bulgaria. Tom II. Sofia, 1981.]

Кръстев, К. С. 2014 – Красимир С. Кръстев. Арабски извори за битката при „Валандар“ (X в.). – В: Bulgaria Medievalis. Volume 4–5. Sofia, 2013–2014. [Krasimir S. Krăstev. Arabski izvori za bitkata pri „Valandar“ (X v.) – V: Bulgaria Medievalis. Volume 4–5. Sofia, 2013–2014.]

Кунин, К. 1974 – Константин Кунин. Васко да Гама. София, 1974. [Konstantin Kunin. Vasko da Gama. Sofia, 1974.]

Стоянов, Ю. 2006 – Юрий Стоянов. Другият бог. София, 2006. [Yuri Stoyanov. Drugiyat bog. Sofia, 2006.]

Табаков, Д. 1999 – Димитър Табаков. Хоризонтът на познанията. Българите през вековете. София, 1999. [Dimitar Tabakov. Horizontat na poznaniata. Balgarite prez vekovete. Sofia, 1999.]

Тер-Гевондян, А. Н. 1977 – Арам Нагапетович Тер-Гевондян. Армения и Арабский халифат. Ереван, 1977. [Aram Nagapetovich Ter-Ghevondian. Armenia i Arabskiy khalifat. Yerevan, 1977.]

Тъпкова-Займова, В. 1966 – Василка Тъпкова-Займова. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII век. София, 1966. [Vasilka Tapkova-Zaimova. Nashestvia i etnicheski promeni na Balkanite prez VI–VII vek. Sofia, 1966.]

Успенский, История..., 4 – Федор Иванович Успенский. История Византийской империи. Том 4. [Fedor Ivanovitch Uspenskiy. Istoria Vizantoiyskoy imperii. Tom 4.] Online: https://azbyka.ru/otechnik/Fedor_Uspenskiy/istorija-vizantijskoj-imperii-tom4-uspenskiy/ (accessible May 2018)

Федоров, Я., Федоров, Г. 1978 – Яков Федоров, Гаджи Федоров. Ранние тюрки на Северном Кавказе. Москва, 1978. [Jakov Fedorov, Gadzhi Fedorov. Rannie tyurki na Severnom Kavkaze. Moskva, 1978.]

Brooks, M. E. 2009 – Michael E. Brooks. Prester John: A Reexamination and Compendium of the Mythical Figure Who Helped Spark European Expansion. – Submitted as partial fulfillment of the requirements for the Doctor of Philosophy degree in History. The University of Toledo, December 2009.

Bury, J. B. 1923 – John Bagnall Bury. History of the Later Roman Empire. Vol. 2. London, 1923.

Deluigi, H. C. H. 2015 – Humberto Cesar Hugo Deluigi. Winter in the Land of Rûm. Komnenian defences against the Turks in Western Anatolia. A Master's Thesis. Department of Archaeology. İhsan Doğramacı Bilkent University. Ankara, January 2015.

Encyclopædia Britannica. Vol. XXII. Cambridge, 1911.

Litvinsky, B. A. 1996 – B. A. Litvinsky. Christianity, Indian and local religions. – In: History and Civilizations of Central Asia. Vol. 3. The Crossroads of Civilizations: AD 250 to 750. Unesco Publishing, 1996.

Sims-Williams, N. 1991 – Nicholas Sims-Williams. Christianity in Central Asia and Chinese Turkestan. – In: Encyclopædia Iranica, vol. V, fasc. 5. Costa Mesa, 1991. Online: <http://www.iranicaonline.org/articles/christianity-iii> (accessible May 2018).

Whitby, M. 1998 – Michael Whitby. The Emperor Maurice and his Historian. Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare. Oxford: Oxford University Press, 1998.

Карты / Maps

Атласъ Азіатской Россіи 1914 года... – Атласъ Азіатской Россіи. Санкт Петербург, 1914. [Atlas Aziatskoj Rossii. Sankt Peterburg, 1914.]

Карта Афганистана 1881 года... – Карта Афганистана и сопредельныхъ странъ. Москва, 1881. [Karta Afganistana i sopredelnykh stran. Moskva, 1881.]

Сындарьинская и Ташкентская области... – Сындарьинская и Ташкентская области. Москва, 1985. [Siyndariynskaia i Tashkentskaya oblasti. Moskva, 1985.]

Таджикская ССР... – Таджикская ССР. Москва, 1975. [Tadjikskaya SSR. Moskva, 1975.]

Интернет базирани източници / Internet-based sources

John VIII bar Abdoun – John VIII bar Abdoun. – Wikipedia <https://en.wikipedia.org/wiki/John_VIII_bar_Abdoun> (accessible May 2018).